

ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА
ФАКУЛЬТЕТ ІНОЗЕМНИХ МОВ
КАФЕДРА КЛАСИЧНОЇ ФІЛОЛОГІЇ

КЛАСИЧНА ФІЛОЛОГІЯ У ХХІ СТ.: ЗДОБУТКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

МАТЕРІАЛИ ВСЕУКРАЇНСЬКИХ НАУКОВИХ ЧИТАНЬ,
ПРИСВЯЧЕНИХ 90-РІЧЧЮ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ
ПРОФЕСОРА КАФЕДРИ КЛАСИЧНОЇ ФІЛОЛОГІЇ
ВІТАЛІЯ ПЕТРОВИЧА МАСЛЮКА

(Львів, 28 травня 2010 р.)

Львів – 2011

УДК 80 (=1'02) (082)
ББК ШОя43
К 475

Редакційна колегія:

канд. філол. наук, проф. А.О. Содомора
канд. філол. наук, доц. Л.М. Глущенко
канд. філол. наук, доц. О. В. Сафроняк
канд. філол. наук, доц. Б. В. Чернюх

Відповідальний за випуск: Маркіян Домбровський

Редактор: М. І. Маїк

К 475

Класична філологія у ХХІ ст.: здобутки та перспективи. Матеріали Всеукраїнських наукових читань, присвячених 90-річчю від дня народження професора кафедри класичної філології Віталія Петровича Маслюка (Львів, 28 травня 2010 р.). – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2011. – ??? с.

У збірнику вміщено матеріали Всеукраїнських наукових читань, присвячених 90-річчю від дня народження професора кафедри класичної філології Віталія Петровича Маслюка, що відбулись у Львівському національному університеті імені Івана Франка 28 травня 2010 р. Розвідки охоплюють широке коло актуальних проблем класичної філології, неолатиністики, рецепції античності у новочасній літературі та культурі, перекладу античної літератури українською мовою. Окремий розділ складають праці, присвячені перегляду й аналізу спадщини Віталія Маслюка.

Для філологів, викладачів, аспірантів та студентів.

ISBN

УДК 80 (=1'02) (082)
ББК ШОя43

© Львівський національний
університет імені Івана Франка,
2011

ЗМІСТ

IN MEMORIAM.....	4
Богдан ЧЕРНЮХ. Віталій Маслюк – учений і педагог	4
Роман ДОМБРОВСЬКИЙ. Віталій Маслюк – вчений і перекладач.....	6
Андрій СОДОМОРА. Давньогрецька поезія у перекладах В. П. Маслюка	7
Ліна ГЛУЩЕНКО. Поезія Архілоха в перекладах В. П. Маслюка	11
Інеса МАКАР. Давньогрецький роман “Дафніс і Хлоя” Лонга у перекладі Віталія Маслюка	11
Мирослав ТРОФИМУК. Новолатиністичні зацікавлення Віталія Маслюка	12
АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ КЛАСИЧНИХ МОВ.....	15
Тетяна КОМПАНЕЦЬ. Латинська дендронімічна лексика та її роль у реконструкції мовної картини світу давньоримської епохи	15
Сергій ЛУЧКАНИН. Дискусійні питання про дунайську латину та романський континуїтет у румунській історіографії та класичній філології	18
Леся МИСЛОВСЬКА. Латинські фразеологізми з іменником у структурі	25
Ольга НАЗАРЕНКО. Словотворча структура та шляхи формування жіночих власних імен у творах Горація	27
Роксоляна ОЛІЩУК. Лексико-семантичне поле “час” у романі Лонга “Дафніс і Хлоя” (на основі ЛСГ номінацій пір року)	29
Наталія ПАНЧИШИН. Функціональні та комбінаторні властивості іменників із часовим значенням	32
Марта ПЕТРИШИН. Концептуальна модель прикметника МЕГΑΣ у давньогрецькій мові (на матеріалі гомерівського епосу).....	34
Ольга ПИЛИПІВ. Емоційно-оцінний компонент семантики латинських фразеологізмів	36
Ірина РОМАНЮК. Префіксальні композити як одиниці номінації.....	38
Антон САДОВСЬКИЙ. Адвербіальна синтаксема способу дії в діалозі Платона “Крітон” на прикладі прислівника ΚΑΛΩΣ	40
Михайло СЕНІВ. Структура лексичного поля часу в латинській мові.....	42
Тетяна СОЙКО. Семантика та функції префіксів ΑΜΦΙ- та ΠΕΡΙ- у гомерівському епосі	45
Наталія ШЕГЕДИН. Словотвір як ресурс семантичних змін ад’єктива (на матеріалі прикметників кольору в латинській мові).....	47
ЛІТЕРАТУРНИЙ ПРОЦЕС У АНТИЧНОМУ СВІТІ І РЕЦЕПЦІЯ АНТИЧНОСТІ В УКРАЇНІ	48
Дмитро ГОРДІЄНКО. Петро Нікітін та становлення ніжинської школи класичної філології	48
Маркіян ДОМБРОВСЬКИЙ. До питання композиційної техніки Альбія Тібула	51
Роман ДОМБРОВСЬКИЙ, Ольга НАЗАРЕНКО. Вергілій у віках	53
Галина ЗАГАЙСЬКА. Brevitas eloquendi (лаконічність висловлення) як засада теорії стилю Горація.....	55
Василь ЗВАРИЧ. Художня рецепція античних образів у творчості Володимира Самійленка	58
Тарас ЛУЧУК. “Мнемозина”: текстологічний коментар до одного перекладу Івана Франка (“Із Мойрони Византійки”).....	64
Мар’яна МОКРІВСЬКА. “Ефіопіка” Геліодора в контексті грецької літературної критики	71
Надія РЕВАК. Теоретичні засади вчення про риторичні фігури	72
Андрій ЯСІНОВСЬКИЙ. Давньогрецька література у венеційських виданнях Альда Піа Мануція	76

IN MEMORIAM

ВІТАЛІЙ МАСЛЮК – УЧЕНИЙ І ПЕДАГОГ

Богдан Чернюх

Львівський національний університет імені Івана Франка

Віталій Петрович Маслюк народився 4 травня 1920 року у с. Старий Вишнівець на Тернопільщині. Коли фронти Другої світової війни докотились до рідних місць, разом із трьома братами у березні 1944 року був мобілізований і закінчив війну в Німеччині.

1946 року Віталій Маслюк розпочав навчання на відділі класичної філології Львівського університету, яке закінчив 1952 року. Після закінчення був скерований на Рівненщину, у м. Дубно, де впродовж десяти років працював спершу вчителем, а згодом — директором Дубнівської середньої школи робітничої молоді.

У 1962 році повертається до Львова, вступає до аспірантури при кафедрі класичної філології Львівського університету і відтоді професійна та наукова біографія Віталія Петровича нерозривно пов'язана з нашим університетом. Кандидатська дисертація на тему “Із греко-єгипетського фольклору (Апологія гончара перед царем Аменопісом про майбутнє Єгипту)” (науковий керівник – проф. С. Я. Лур'є) була успішно захищена 1964 року. Незабаром Віталій Петрович отримав звання доцента кафедри класичної філології, а згодом став завідувати кафедрою класичної філології (1966–1973). Докторську дисертацію “Латиномовні поетики і риторики XVII – першої половини XVIII ст. та їх роль у розвитку теорії літератури на Україні” захистив у 1980 році і невдовзі отримав звання професора.

У 2000 р. В. П. Маслюк вийшов на пенсію, але не поривав зв'язків із кафедрою, цікавився її життям та радіючи зі здобутків. 17 лютого 2005 року, не дочекавшись свого 85-ліття, відійшов у вічність.

Працюючи на кафедрі класичної філології, В. П. Маслюк завжди дбав про належний рівень підготовки молодих філологів-класиків. Він викладав теоретичну граматику давньогрецької мови, історію античного мистецтва, культуру стародавньої Греції та Риму, античну метрику і риторику, проводив практичні заняття з грецької мови на всіх курсах відділу класичної філології, а також латинську мову на інших факультетах.

У нерозривному зв'язку з педагогічною діяльністю перебувала також методична робота В. П. Маслюка, яка знайшла втілення в підручниках та методичних посібниках, антологіях античної поезії. Йдеться, зокрема, про підручники “Латинська мова” у співавторстві з Р. М. Оленичем (витримав два видання) та М. Г. Сенівим “Методичні вказівки до практичних занять з грецької мови” для студентів I–II курсів, хрестоматії “Давньогрецька поезія в українських перекладах і переспівах” та “Давня римська поезія в українських перекладах і переспівах”.

Об'єктом наукових інтересів В. П. Маслюк обрав для себе античну літературу. У його науковій діяльності можна виділити два центри зацікавлень, які формують науковий доробок раннього й пізнішого періоду. Праці “раннього” періоду (1961–1968) переважно стосуються теми кандидатської дисертації та літератури періоду еллінізму. Це, зокрема, низка статей про генезу та грецький фольклор у елліністичному Єгипті. У результаті праці над перекладом міміамбів Геронда виникла стаття, присвячена мовно-стилістичним особливостям його творів.

Від кінця 60 років Віталій Петрович звертається до дослідження української латиномовної поезії, яка на той час практично була *terra incognita*, і цілий пласт літератури був вилучений з наукового обігу та недоступний пересічному читачеві. Уже в

1969 р. він виступив у Тбілісі на IV конференції з класичної філології з доповіддю про “Сад поетичний” Митрофана Довгалецького. Загалом різним аспектам дослідження латиномовної української поезії і риторики присвячено чимало праць В. П. Маслюка, у тому числі й монографія “Латиномовні поетики і риторики XVII – першої половини XVIII ст. та їх роль у розвитку теорії літератури на Україні”, опублікована на підставі докторської дисертації.

Свої теоретичні студії проф. В. П. Маслюк поєднував із перекладом латиномовної давньоукраїнської поезії. На цьому поприщі він виконав грандіозну роботу, яка була під силу цілому колективу. Серед перекладених авторів — Себастьян Кльонович, Симон Пекалід, Григорій Кониський, Феофан Прокопович, Григорій Сковорода, Микола Гусовський.

Значну увагу В. П. Маслюк приділяв перекладу з античних авторів. Перекладати почав ще зі студентської лави, а першим опублікованим перекладом були два міміамби Геронда “Сваха, або Звідниця” та “Учитель”, які побачили світ у 1961 р. у другому випуску “Питань класичної філології”.

Особливою увагою В. П. Маслюка як перекладача користувався малий літературний жанр — давньогрецька епіграма. Він, зокрема, переклав епіграми Леоніда Тарентського, Посідіппа з Пелли, Мелеагра, Антіпатра Сідонського, Діоскоріда і ін. Перекладав також грецьких поетів-ліриків: Архілоха, Семоніда Аморгського, Тіртея, Солона, Мімнерма, анакреонтичну поезію, Теокріта, Каллімаха. Часопис “Жовтень” 1989 року опублікував роман Лонга “Дафніс і Хлоя” у перекладі Віталія Маслюка, згодом перевиданий у книзі “Античний роман”.

ВІТАЛІЙ МАСЛЮК – ВЧЕНИЙ І ПЕРЕКЛАДАЧ

Роман Домбровський

Львівський національний університет імені Івана Франка

Доктор філологічних наук, професор Львівського університету В. Маслюк був відомим дослідником античної і давньоукраїнської літератури. Вже перші його наукові праці – кандидатська дисертація “Із греко- єгипетського фольклору” (Львів, 1964) та пов’язані з нею публікації засвідчили небуденний хист дослідника, широку ерудицію та наукову самодисципліну. В. Маслюк за неповних три роки написав і захистив цікаву роботу, присвячену одному з пам’ятників греко-єгипетської пророчої літератури “Пророцтво гончара” з III ст. до н.е. Автор зробив детальний історико-філологічний та граматичний аналіз пам’ятника, показав його зв’язок з іншими творами пророчої літератури – єгипетської, юдейської, грецької, римської. Цікавим є зіставлення грецького варіанту “Пророцтва гончара” з IV еклогою римського поета Вергілія, яке, хоч і не виявило безпосереднього впливу “Пророцтва гончара” на буколіку Вергілія, але дозволяє говорити про типологію мотиву приходу месії та настання золотого віку. Такий підхід особливо актуальний з позицій сучасного літературознавства, для якого характерний інтерес до історико-порівняльного вивчення літератур та встановлення типологічних явищ у споріднених та неспоріднених літературах.

Важливим моментом у творчій біографії вченого був переклад з латинської мови поезики Митрофана Довгалецького “Сад поетичний”, який вийшов 1973 р. у видавництві “Мистецтво”. Попри всю свою нарочиту формально-технічну сторону “Поетика” М. Довгалецького засвідчує живий інтерес її автора до філософсько-естетичних проблем, а підібрані приклади нерідко відображають демократичні тенденції в літературі. І можна відзначити, що В. Маслюк виявив неабиякий хист дослідника і перекладача, щоб донести до українського читача видатну пам’ятку давньоукраїнської естетичної думки у всій її нев’янучій красі.

1980 р. В. Маслюк захистив докторську дисертацію, а 1983р. у видавництві “Наука” вийшла його монографія “Латиномовні поезики і риторики XVII – першої половини XVIII ст. та їх роль у розвитку теорії літератури на Україні”, що стало важливим етапом у дослідженні та інтерпретації українських латиномовних курсів поетичного та ораторського мистецтва. Автор зумів подолати стереотипи у вивченні курсів поетичного та ораторського мистецтва, прочитаних професорами Києво-Могилянської академії та інших навчальних закладів країни у XVII – першій половині XVIII ст. і по-новому інтерпретувати їхні теоретичні настанови і погляди на поезію і риторику. Завдяки фундаментальній праці В. Маслюка в науковий обіг було введено нові факти і приклади, а українські поезики і риторики отримали глибоку наукову оцінку і зайняли належне їм місце в системі духовних цінностей українського народу.

Невіддільною від наукової є перекладацька діяльність В. Маслюка. Вона охоплює старогрецьку, римську і новолатинську літературу, поезію і прозу. Переклади відзначаються філологічною точністю як щодо змісту, так і щодо форми, відтворюють історичну перспективу і дух давніх епох.

Важливе місце в перекладацькому доробку В. Маслюка посідають переклади зі старогрецької поезії. Твори найвидатніших представників ямбічної та елегійної поезії, мелічної лірики, еліністичної поезії, епіграми та інших малих форм (Архілох, Сімонід Аморгський, Каллін, Тіртей, Солон, Сімонід Кеоський, Ерінна, Каллімах, Теокріт, Герод, Асклепід Самоський, Леонід Тарентський, Мелеагр, Антіпатр Сідонський і ін.) стали предметом усебічного вивчення, філологічного осмислення та інтерпретації українською мовою. Ці переклади стоять на рівні досягнень теорії сучасного перекладознавства і є вагомим здобутком української перекладної літератури. Вони друкувалися в різних

періодичних виданнях, зібрані майже повністю у його “Хрестоматії давньої грецької поезії” (К.: ІСДО, 1994), мають велику пізнавальну художню та навчальну цінність.

Дещо скромніше представлена в перекладацькому доробку В. Маслюка римська поезія. І тут варто відзначити 6-ий вірш із IV книги збірки “Сільви” П. Папінія Стація, надрукований у хрестоматії “Давня римська поезія в українських перекладах і переспівах” (Львів: Світ, 2000), упорядником якої був сам перекладач. Талановитий поет класицистичного напрямку з особливою теплою змалював статуєтку Геракла роботи Ліспіппа та дав яскраві характеристики могутніх власників статуєтки, що змінювали один одного, показавши себе не тільки прихильником епідиктичного стилю, але й глибоким цінителем образотворчого мистецтва і тонким естетом. Переклад В. Маслюка повністю передає зміст і форму першотвору, його стилістичний фон. І якщо пристати до тези, яку часто повторюють перекладознавці, що переклад повинен справляти на читача приблизно таке саме враження, як оригінал на сучасників, то саме до таких перекладів можна віднести 6-ий вірш з IV книги “Сільв” П. Папінія Стація в інтерпретації В. Маслюка.

Найбільше уваги присвятив В. Маслюк перекладам з давньоукраїнської латиномовної поезії. Це зумовлено як науковими інтересами перекладача, так і цілковитою занедбаністю цієї, хоч і не оригінальної, але безумовно цікавої літератури. Гуманізм, який зародився в Італії, проник у всі країни Європи і досяг у середині XV ст. її східних окраїн. В Україні теж розвивається новолатинська література і з’являються талановиті поети, які пишуть латиною - Симон Пекалід, Григорій Чуй, Павло Русин, Георгій Тичинський, Микола Гусовський, Севастьян Кленович і ін. Переклади цієї літератури потребували великої попередньої роботи, глибокого наукового аналізу та всебічного філологічного осмислення. І можна відмітити, що В. Маслюк створив адекватні переклади, відтворив предметний, ідейний і естетичний зміст першотворів, їх історичний колорит і давній дух.

Звернення до художньої прози розширило перекладацької обрії В. Маслюка. У 10-му номері журналу “Жовтень” за 1989 рік з’явився в перекладі В. Маслюка давньогрецький роман Лонга “Дафніс і Хлоя”. Цей твір, незважаючи на всю умовність сюжету, який розгортається в обстановці буколіки з усім властивим їй реквізитом, завдяки живій образній мові, яскравим зарисовкам діючих осіб та цікавому розвитку подій був популярним в античності і викликав багату традицію пасторальних романів XVI–XVII ст. В. Маслюк вдало відтворив мовно-стилістичні особливості оригіналу, мальовничо переклав описи сільських пейзажів, тонко передав душевні переживання закоханих. Відтак ще один шедевр світової літератури став надбанням української культури.

З перекладів української латиномовної прози слід відзначити “Промову у справі про целібат” відомого гуманістичного письменника XVI ст. Станіслава Оріховського. Станіслав Оріховський був широко відомий у Європі і зажив собі слави “українського Демосфена”. Його “Промова у справі про целібат” засвідчує велику ерудицію, прекрасні знання книг Святого Письма, уміння будувати промови за законами ораторського мистецтва. Ефективно виглядає вона і в перекладі В. Маслюка. Відчувається компетентність перекладача, глибока обізнаність з риторичним мистецтвом. В. Маслюк зберігає композиційну структуру промови, уміло підбирає слова, відтворює багатство стилістичних фігур і тропів.

Переклади В. Маслюка з української латиномовної літератури друкувалися в різних виданнях, зокрема: “Аполлонова люття” (К., 1982), “Науковий збірник Музею української культури в Свиднику” (Пряшів, 1982), “Українська література XVIII ст.” (К., 1983), “Антологія української поезії” (К., 1984), “На Верховині” (Ужгород, 1984), “Пісні Купідона” (К., 1984), “Українська поезія XVI століття” (К., 1987), “Українські гуманісти епохи Відродження: Антологія. У 2 частинах” (К., 1995), у журналах “Київ”, “Дніпро”, “Радянське літературознавство”, “Жовтень” і ін. Монографія В. Маслюка і його переклади отримали в українському літературознавстві високу оцінку. З’явилася низка позитивних рецензій, які характеризують їх як важливий внесок в українську літературу.

ДАВНЬОГРЕЦЬКА ПОЕЗІЯ У ПЕРЕКЛАДАХ В. П. МАСЛЮКА

Андрій Содомора

Львівський національний університет імені Івана Франка

Добре сказав чільний наш неокласик у відомому сонеті: «Епоху, де б душею відпочить, / З нас кожен має право вибирати, / Найдемо тут до вибору багато / Народів, царств, богів, людей, століть. / Готичний присмерк, еллінську блакить, / Легенд біблійних мідь, вісон і злато – / Все можемо на полотні віддати / Чи на папір слухняний перелить»... Справді, ступаючи крок на розлогі простори минувшини, вибираємо ті духовні терени, де, словами Сковороди, відчуваємось щось для нас рідне, якусь дивну “сродность” із поколіннями людей, такими далекими і водночас – такими близькими у своїх почуттях і помислах. Віталій Маслюк обрав саме “еллінську блакить”. І не тільки в силу своїх професійних занять (викладав греку, провадив курс античного, передусім старогрецького, віршування, мистецтва давніх еллінів тощо) – його чимось вабила старогрецька поезія, мабуть, – особливо акцентованим гуманізмом, життєлюбством, прагненням свободи. Були, однак, ще й інші розлогі терени, де Віталій Петрович протоптав чимало стежок. Маємо на увазі терени давньоукраїнського, латиномовного, письменства, – того, що передувало новій українській літературі, яку започаткував знаменитою травестією Іван Котляревський. Щоправда, ще до Котляревського, уродженець Чернігівщини, письменник Опанас Лобисевич в адресованому Георгієві Кониському листі сповіщає, що переробив українською мовою “Вергілієвих пастухів” (себто “Буколіки”), і зробив це тому, що запах думок, висловлених рідною мовою, “есть найсладчайший”. У цих словах О. Лобисевича – ключ до розуміння подвижницької праці поколінь українських перекладачів, що підняли переклад до рівня націєтворчого фактора. Про це, врешті, й М. Рильський у цьому ж таки сонеті: “Але любить чи не любити те, / Що вколо нас і в нас самих росте, / Що творить нас, що творимо самі ми, – / Лише сліпець, що замість крові в нім / Тече чорнило струмнем неживим, / Тривожиться питаннями такими”. Що ж бо інше мав на увазі поет, кажучи про те, “що вколо нас і в нас самих росте”, як не почуття національне, нашу українськість, усвідомлення своєї давньої присутності в європейській літературі, культурі загалом?.. Віталій Маслюк любив те “що в нас самих росте”, з чим і ми зростаємо, – закорінене в національний ґрунт українське слово. Задля нього й працював, перекладаючи як зі старогрецької, так і з латинської.

Повернімось, однак, до перекладів Віталія Маслюка з давньогрецької поезії (переклади з латинської – окрема тема), постараймося принаймні окинути поглядом обрії, до яких ішов наш перекладач. Підмогою тут – бібліографічний довідник “Віталій Маслюк – подвижник у царині слова. Спогади, бібліографія наукових праць та художніх перекладів” (Дрогобич: Коло, 2005). А ще – виданий у Києві (1994 р.) збірник “Антична література: Хрестоматія. Частина I. Давня грецька поезія в українських перекладах і переспівах”. Упорядник видання, автор біографічних довідок, а також словника імен і назв – В. П. Маслюк. Ось тут і постають в усій широті перекладацькі зацікавлення Віталія Маслюка: від архаїчної доби, лірики Архілоха (середина VII ст. До Р. Х.), – й до елліністичних поетів-епіграматистів, чиї імена, сам перелік, забрав би тут чимало місця. Зацікавлення перекладацькі – й наукові, адже перекладач античної поезії не може обмежитись лише художньою інтерпретацією тексту: щоб вона була повноцінною їй мусить передувати науковий аналіз першотвору. Ось чому, перекладаючи, скажімо, Герода (Геронда), Віталій Маслюк водночас досліджує мовностилістичні особливості його творів, цікавиться питаннями про походження грецького фольклору в елліністичному Єгипті, вивчає епіграми еллінських поетів про мистецтво тощо. А втім, є ще одна умова, без якої повноцінний переклад художнього твору є неможливим, – належне знання рідної мови. Віталій Маслюк – із того покоління перекладачів, які, завдяки наполегливій праці,

змогли довести мову своїх перекладів до рівня сучасної літературної мови. А що йдеться про переклади поетичних творів, то перед інтерпретатором античної поезії постає ще одне поважне завдання – версифікаційної вправності. Віталій Маслюк і тут успішно долав притаманний представникам старої перекладацької школи (т. зв. “академічні переклади”) метричний буквалізм; принагідно й досліджував реконструкцію античних віршових розмірів, передусім гекзаметра, в українській літературі (“Теорія дактилічного гекзаметра у вітчизняних латиномовних поетиках XIV – першої половини XVIII ст.”).

Гортаючи переклади Віталія Маслюка з грецьких авторів (їх – понад три дсятки), одразу ж звертаємо увагу на уподобання нашого перекладача: найбільша кількість перекладів – це переважно невеликі за обсягом твори елегійного та епіграматичного жанру, писані найусталенішим у нашій перекладній (та й оригінальній) літературі елегійним дистихом. Особливою стислістю, наче карбованим кроком, вирізняються, зокрема, епіграми Сімоніда Кеоського. Тут і перекладач прагне досягти такої ж лаконічності, наприклад, – у “Фермопільських написах”, як ось у цій, присвяченій афінянам, що загинули під Платеями:

Доблесть і честь щонайвища – віддати життя за вітчизну,
Саме і нас тут усіх доля зустріла така:
Ми, не шкодуючи сил, захищали свободу Еллади
Й тут полягли й здобули вічну славу собі.

Увагу перекладача найчастіше привертають ті епіграматичні твори, що є відгуком на якийсь витвір мистецтва, найчастіше – скульптурний. Зацікавлення такого характеру настільки виразні, що мимоволі згадуємо знаменитий твір Г.-Е Лессінга “Лаокоон, або про межі живопису й поезії”; складається враження, що саме під впливом цієї праці Віталій Маслюк звертався до “скульптурних” епіграм, наприклад, – про “Ніобею” Праксителя:

В камінь пароський мене замінили боги, а Пракситель
З каменю знову мене вічно живою зробив.

В епіграмах, дещо більших за обсягом, натрапляємо, одначе, на місця, яких можна б іще торкнутися різцем, – усунути зайвинки. Візьмімо хоча б анонімну епіграму “На статую Гомера”:

Ось він, Гомер чарівний, що прославив так еллінську землю,
Він возвеличив її мудрістю творів своїх.
Більше прославив аргів’ян, адже ж, зруйнували доценту
Мури троянські вони, щоб за Єлену помстить,
Статую тут і поставив народ величезного міста,
Тим він безсмертну йому виявив шану свою.

У першому рядку варто б усунути “так”: його функція тут лише формальна – творити дактилічну стопу, хоча значно природніше звучав би спондей: “...прославив еллінську землю”); Віталій Петрович, очевидно (як і М. Білик в “Енеїді”), не полюбляв замінювати дактилі спондеями – надавав перевагу “чистим”, дактилічним, гекзаметрам. У третьому рядку зайвою є частка “ж”: “...адже ж, зруйнувавши доценту”. В кінцевому рядку, у пентаметрі, варто б уникнути небажаної граматичної рими: “йому – свою”.

З поважними елегіями й карбованими епіграмами контрастують грайливі ритми пісень Анакреонта (грайливість, зрозуміло, не виключає відточеності). Віталій Маслюк радо береться за переклади пісень славетного Теосця, відчуваючи в них подих близької сучасному читачеві римованої поезії:

Сивиною скроні вкрились,
Голова вся посріблилась,
Зуби зрідка лиш лишились,
Пройшла молодість вже мила.
Літ солодких небагато
Жить осталося; часто бачу
Вві сні Тартар, смерть проклята
Мене кличе, а я плачу,
Бо Аїд, країна мертвих,
Усім двері відчиняє,
Хто попав туди із смертних,
Вороття назад немає.

Можна б і тут, словами стародавніх, “провести нігтем”, шукаючи, як у скульптурному творі, “зазублини”, але не можемо не відчутти в цьому перекладі душевної тональності, того людського тепла, що єднає найвіддаленіші покоління людей, надто, коли співець торкається вічної теми – життя і смерті.

Серед авторів, чиї твори перекладав Віталій Маслюк, є також перший, ми вже згадували його, видатний лірик і найманий воїн – Архілох із Паросу. Чи не найвідоміша його поезія – це та, в якій поет звертається до свого духу (θυμός), щоб той ні в горі, переможений, не занепадав, ані в радості (взявши гору над ворогом) не вистрибував, – щоби пильнував міри і дослухався, якому ритмові підпорядковане людське життя. Спробуймо, бодай у загальних рисах, приглянутись до оригіналу й до перекладу; приглянувшись, побачимо, мов у краплині води, ті труднощі, з якими стикається перекладач, беручись інтерпретувати античний першотвір:

θυμέ, θυμ', ἀμυχανοῖσι κήδεσιν κυώμενε,
ἄνα δέ, δυσμενέων δ' ἀλέξειν προσβαλὼν ἐναντίον
στέρνων ἐνδόκοισιν ἐχθρῶν πλησίον κατασταθείς
ἀσφαλέως· καὶ μήτε νικέων ἀμφάδην ἀγάλλεο,
μηδὲ νικηθεὶς ἐν οἴκῳ καταπεσὼν ὀδύρεο,
ἀλλὰ χαρτοῖσιν τε χαίρε καὶ κακοῖσιν ἀσχάλα
μὴ λήην, γίγνωσκε δ' οἷος ῥυσμός ἀνθρώπους ἔχει.

Серце, серце, що тривожно б'єшся в грудях від журби!
Кинь же лихом, мужньо груддю відганяй ти ворогів
І в бурхливу ворожнечу непохитно завжди стій.
Як здобудеш перемогу, не гордись відкрито тим,
Переможуть – не журися в себе дома і не плач.
Радість прийде – знай же міру, а нещастя – не сумуй
Ти надмірно: вмій пізнати, як людське життя біжить.

Ознака справжньої поезії – це ідеальна єдність звуку (ритму) і змісту. Порушення цієї єдності – чи не найпоширеніша вада перекладів із стародавньої, орієнтованої лише живий голос, звукової (а не читаної), поезії. Трохеїчний тетраметр, яким складена ця поезія, здавалося б, не складає жодних труднощів для перекладача. Але це тільки при поверхневому прочитанні. Приглянувшись, радше прислухавшись, зауважемо вкрай важливі тут особливості, пов'язані саме з виголошенням вірша. В оригіналі він не такий гладкий і метрично однотайний, як у перекладі (це стосується й інших інтерпретацій цієї поезії, в тому числі – й Г. Кочура). Перший “камінь спотикання”, якщо мова про ритміку вірша, – початок другого рядка: ἄνα δέ... Трохей замінено тут трибрахом (ύύύ), який

акцентує, виокремлює енергійне звертання до духу, що занепадає (кажемо й ми: “Не падай духом”) під навалом усіляких бід. У перекладі цей важливий ритмічний хід можна було б передати, скажімо, так:

*Годі вже! Ворог напирє – ти йому оружно став
Груди! Сам супроти нього – щит у щит, чоло в чоло
Твердо йди...*

Енергійну динаміку вірша, інтенсивний звукопис (у передостанньому рядку) посилюють також виділені тут курсивом перенесення (enjambement); такі ж метричні розв’язки (трибрахи замість трохеїв) і перенесення спостерігаємо і в подальших рядках поезії, що й надає їй не просто бойового, а й драматичного характеру, увиразнює напружений внутрішній діалог, долання душевного сум’яття з переходом, в останньому рядку, на мірний, виважений крок того, хто пізнав суворі ритми людського життя. Що ж до лексичних труднощів, то вони – у першому ж слові поезії: “Thymos” у контексті цієї поезії – *дух, воля* (прямий відповідник у І. Франка: “Дух, що тіло рве до бою...”). “Серце” ж – осередок почуттів; серце (душа), на відміну від духу, сили яка пориває, може плакати (“серце плаче, сліз не має...”; “Душе моя убогая, / Чого марно плачеш...”). І все ж доводиться робити цей фактично програваний хід: поняття “дух” своїми конотаціями в’яжеться більше з християнським, аніж античним, світом; до того ж у кличному відмінку цей іменник, по суті, не виступає. І все ж Віталій Маслюк не просто передає “зміст” твору, а намагається досягти його емоційної виразності. Впадає у вічі енергійний зачин другого рядка: “Кинь же лихом”, що перегукується з поширеним у нашому фольклорі фразеологізмом “вдарити лихом об землю”; далі, замість звичного “груди” – “грудь”, що мимоволі попровадить читача до наших повстанських пісень (“Що гостра куля грудь мою зранила”); у першому рядку – належна нашій пісні лексема “журба” (згадаймо Л. Глібова) тощо... У тих штрихах – не так відлуння переспівної традиції, як прагнення пожвавити переклад використанням тих слів та словосполучень, од яких “серце б’ється, ожива”... Ми торкнулися тут лише окремих труднощів, з якими стикається перекладач цієї поезії, але й того достатньо, щоби зрозуміти, чим є мистецтво перекладу загалом, і якою є відповідальність перекладача, що береться донести сучасному читачеві поетичну вартість античного твору в органічній єдності змісту й форми.

Переклади Віталія Маслюка з давньогрецької поезії – цікава сторінка в українській перекладній літературі. Вони, безумовно, позначені цікавими рисами індивідуального творчого почерку нашого інтерпретатора й науковця і заслуговують пильнішого погляду, ширшого і глибшого дослідження на сторінках майбутньої історії українського перекладу. А він, підкреслимо ще раз, окрім освітньої функції, завжди виконував ще й особливо високу роль – націєтворчу.

ПОЕЗІЯ АРХІЛОХА В ПЕРЕКЛАДАХ В. П. МАСЛЮКА

Ліна Глущенко

Львівський національний університет імені Івана Франка

Одним із кращих віршів Архілоха є вірш “Серце, серце”, який містить звернення поета до власного серця, а точніше – до його духу. На думку А. Лескі, вірш є найкращою сповіддю, в якій формулюється життєва теорія Архілоха [6; с. 36]. Цей вірш у різні часи приваблював різних перекладачів, серед яких Григорій Порфирівич Кочур [3; с. 31], Андрій Олександрович Содомора [2; с. 20] та Віталій Петрович Маслюк [1; с. 104]. Аналізу перекладу Віталія Петровича присвячено наше дослідження.

Розмова людини з її серцем чи духом відноситься до древніх уявлень про “дух” як про щось окреме, відділене від людини, що живе своїм самостійним життям. Як зазначає В. Н. Ярхо, прототипом вірша Архілоха є епізод з XX книги “Одісеї” Гомера, де Гомер торкається проблеми конфлікту між людиною та її “серцем” [5; с. 18].

Цей поетичний твір, зауважує Йосип Мойсейович Тронський, зосереджує нас на проблемі мінливості життя, в якому все залежить від долі і випадку, але одночасно уродженець Пароса звертає увагу і на ціну людських зусиль. Людина повинна виявляти “стійкість” супроти долі, з її “ритмом” нещастя і радості [4; с. 96].

Оригінал:

θυμέ, θυμή', ἀμηνόχοισι κήδεσιν κυκώμενε,
ἀνάδῃ δυσμενέων δ' ἀλέξειν προσβαλὼν ἐναντίον
στέρνῳ ἐνδόκοισιν ἐχθρῶν πλησίον κατασταθείς
ἀσφαλές· καὶ μήτε νικέων ἀμφάδην ἀγάλλεο,
μηδὲ νικηθεὶς ἐν οἴκῳ καταπεσὼν ὀδύρεο,
ἀλλὰ χαρτοῖσιν τε χαίρε καὶ κακοῖσιν ἀσχάλα
μὴ λίην, γίγνωσκε δ' οἷός τ' ἄνθρωπος ἔχει.

Літературний переклад Віталія Маслюка:

*Серце, серце, що тривожно б'єшся в грудях від журби!
Кинь же лихом, мужньо груддю відганяй ти ворогів
І в бурхливу ворожнечу непохитно завжди стій.
Як здобудеш перемогу, не гордись відкрито тим,
Переможуть – не журися в себе дома і не плач,
Радість прийде – знай же міру, а нещастя – не сумуй
Ти надмірно: вмій пізнати, як людське життя біжить.*

Дослівний переклад:

*Серце, серце, схвильоване безпорадними стражданнями,
зберись із силами і захищайся, кинувшись назустріч ворогам
грудьми, поставлене поблизу ворогів в засідках
надійно: і перемагаючи, не вихваляйся публічно,
переможене ж, не сумуй, впавши вдома (на підлогу),
але у радості радій і у журбі не засмучуйся
занадто, але пізнавай, який ритм володіє людьми.*

Вірш починається із звернення Архілоха до серця, яке перебуває на одинці зі своїми бідами, від яких неможливо знайти захист. Ця думка втілюється у вигляді епанадиплосису *Θυμέ, θυμή' – серце серце*, збереженого в перекладі, та вживання двох дуже емоційних означень: *κυκώμενε* – схвильоване (серце) та *ἀμηνόχοισι* – безпорадний (смуток). У перекладі фігурує лише одне означення, що відповідає дієприкметнику

κωκόμενε, і передається описово – означальним реченням *що тривожно б'єшся в грудях*, в якому додано ще місце локалізації серця. Хоча друге означення не відтворено, переклад не втратив змістового наповнення оригіналу, а мотив тривоги та хвилювання підсилюється алітерацією ρ, яке повторюється п'ять разів.

Бурхлива натура поета не дозволяє йому впасти в тугу серед нещасть, звідси й такий великий об'єм вимог, які поет ставить перед своїм духом, зокрема: Сміливо давати відсіч ворогам, занадто не вихвалитися у щасті, а в нещасті – не зневірятися і завжди думати про мінливість життя. Ці вимоги виражаються в тексті у вигляді наказової форми дієслова, яка є граматичною домінантою вірша. У цій формі вжита майже уся дієслівна лексика вірша, сім дієслів з восьми: ἀνάδν, ἀλέξεν, μήτε ἀγάλλεο, μηδὲ ὀδύρεο, χαίρε, ἀσχάλα, γίγνωσκε. Ця особливість у перекладі не лише відтворена, але набуває ще більшого масштабу, бо в перекладі налічуємо дев'ять імперативів. Формі ἀνάδν у виразі ἀνάδν δυσμενῶν (*піднімися, випростайся з нещасть*) відповідає *кинь* у виразі *кинь же лихом*, ἀλέξεν (*захищайся*) – *відганяй* (ворогів), μήτε ἀγάλλεο (*не хвалися*) – *не гордись*, μηδὲ ὀδύρεο (*не сумуй*) – *не журися*, χαίρε (*радій*) – ἀσχάλα μὴ λίην (*не засмучуйся*) – *не сумуй*, γίγνωσκε (*пізнавай*) – *вмій пізнати*. Додаткове дієслово *вмій* із значенням *бути в змозі* надає більшої експресивності інфінітиву *пізнавати*. Проте замість χαίρε з'являється вираз *знай же міру*, очевидно в радості. Віталій Петрович тут висловив експліцитно найважливіший етичний принцип грецької філософії, який пронизує усю другу половину вірша. Як тут не згадати гному Солона “Ніщо понад міру”, Клеобула “Міра є найкращим” і звичайно вираз Гесіода “Міри у всьому дотримуйся”. Цікаво, що імператив *не журися* перекладач підсилює ще одним – *не плач*, можливо, компенсуючи пропуск дієприкметника *καταπεσόν* (*впавши*, очевидно на підлогу). На імператив *стій* замінено і дієприкметник *катаσταθείς* (*поставлений*), тобто нефінітна форма дієслова – фінітною, що додатково підкреслює адресат дії, деталізує вимоги поета до себе та посилює внутрішню динаміку вірша. Можливо, щоб компенсувати переклад чотирискладового слова односкладовим автор додає до дієслова *стій* прислівник *завжди*.

Попри ці вимоги, поет, зазначає В. Н. Ярхо, не висуває якусь тверду, визначену життєву ціль, а радить шукати той ритм, якому підпорядковується людське існування [5; с. 19], який керує світом, тобто той ритм, згідно з яким відбувається чергування нещасть і радості. Цією думкою завершується вірш: γίγνωσκε δ' οἷός ρ' εἰς ὅς μιν ἀνθρώπους ἔχει – *пізнавай, який ритм володіє (точніше керує) людьми*. Серед низки імперативів лише в кінці цієї фрази, як коду вірша, стоїть єдине дієслово в індикативі теперішнього часу ἔχει. У перекладі цій фразі відповідають слова *вмій пізнати, як людське життя біжить*. Замість іменника ρυθμός – *ритм*, який означає рівномірне чергування впорядкованих елементів, з'являється іменник *життя*, який означає стан живого організму у стадії розвитку, у поєднанні з дієсловом *біжить*. Тут при збереженні думки про мінливість людського життя, наголос переноситься з визначального впливу на долю людей певного ритму на швидкоплинність людського життя, як бігу, що передбачає зміну напрямку руху.

Ідея мінливості життя знаходить своє відображення у багатьох антитезах, виражених різними мовними засобами. Найперше можна зауважити дві пари антонімічних дієслів: ἀγάλλομαι – ὀδύρομαι, χαίρω – ἀσχαλάω (*радіти* – *сумувати*), які відтворено в перекладі відповідними парами; *не гордись* – *не журися*, *знай міру* (у радості), тобто, *радій у міру* – *не сумуй*. Збережено антитезу, виражену субстантивованими прикметниками χαρτοῖσιν, какоῖσιν, які перекладено відповідними абстрактними іменниками *радість* – *нещастя*. Збережено антитезу ἀμφάδην – ἐν οἴκῳ, перекладену дослівно *відкрито* (тобто публічно) – *вдома*. Збережено й антитезу, виражену варіацією граматичних форм дієприкметника в активному та пасивному стані різних часів презенса і аориста *νικέων* – *νικηθεῖς*. Ці дієприкметники, замінюючи умовні підрядні речення, відтворено максимально точно: *як здобудеш перемогу* – *як переможуть*. Щодо прислівників, то прислівник ἐναντίον – *назустріч*, пропущено, проте не без компенсації, в перекладі з'явився прислівник *мужньо*, який дуже влучно передає думку, виражену цілим пропущеним

словосполученням *προσβαλὼν ἐναντίον* – *кинувшись назустріч*, адже *нападати грудьми* саме й означає *не жаліти власного життя*, тобто *діяти відважно*. Компенсацією за пропуск дієприкметника *προσβαλὼν* можна вважати й непередбачене оригіналом повторне вживання іменника *грудь* в першому рядку. Прислівник *πλησίον* не передано, але вираз *ἐχθρὼν πλησίον* – *поблизу ворогів* відтворено у вигляді абстрактного іменника *ворожнеча*, який у перекладі отримує означення *бурхлива*, мабуть, як компенсацію за незбереження виразу *ἐνδόκοισιν* – *у засідках*. Прислівник *ἄσφαλέως* – *надійно* перекладено практично дослівно як *непохитно*. Одне з ключових слів вірша *λίην* зі значенням *занадто, дуже, сильно* передано як *надмірно*. І тут знову можна простежити мотив міри.

В оригіналі, як і в перекладі, домінує іменникова лексика. Дослівно відтворено п'ять іменників: *θυμός* – *серце*, *κῆδος* – *журба*, *στέρνον* – *грудь*, *ἐχθροί* – *вороги*, *οἶκος* – *дім*; відповідними іменниками передано субстантивовані прикметники *χαρτοίσιν*, *κακοίσιν*, *Δυσμενών* як *радість*, *нещастя*, *лихо*. Іменник *ἄνθρωπος* замінено на відповідний прикметник *людський* як означення до слова *життя*.

Стосовно художніх засобів та риторичних фігур можна констатувати, що в перекладі з двох епітетів один збережено, один компенсовано, збережено усі антитези, синонімію, синтаксичний паралелізм у четвертому та п'ятому рядку. При цьому не завжди перекладачеві вдалось відтворити звукопис вірша, зокрема асонанс у шостому рядку. Разом з цим через контекстуальні заміни переклад збагачується повторами однокоренових слів (*ворогів* – *ворожнеча*, *перемогу* – *переможуть*, *міру* – *надмірно*), варіаціями відмінкових форм (*в грудях* – *груддю*), алітерацією.

Проведений аналіз дає змогу констатувати, що Віталій Петрович, маючи істинний поетичний хист та тонке відчуття мови, намагався якомога точніше відтворити смислову структуру першоджерела. Разом із переважаючими елементами дослівного перекладу, збереженням граматичної домінанти оригіналу автор не відмовляється від різноманітних способів відтінювання змісту (увиразнення чи посилення певної думки), вдалих контекстуальних заміни, компенсацій, описових виразів та зміщення акцентів. При цьому цілісність першоджерела не порушується і перекладачеві вдається повноцінно зберегти ключові мотиви та смислову домінанту оригіналу, а саме: не зневірятися в нещастях, дотримуватися в усьому міри та думати про мінливість людського життя.

1. Антична література: Хрестоматія. Частина I. Давньогрецька поезія в українських перекладах / Упоряд. В. П. Малюк. – К. : ІСДО, 1994. – 276 с. 2. Антологія грецької лірики: Пер. з старогрець. // Жовтень – 1969. – № 3. – С. 19-24. 3. Третє відлуння: Поетичні переклади / Упоряд. А. Г. Кочур ; Авт. вступ. слова І. М. Дзюба ; Авт. передм. М. О. Новикова ; Ред.: М. Н. Москаленко, С. К. Жолоб. – К. : Рада, 2000. – 551 с. 4. Тронський І. М. Історія античної літератури / І. М. Тронський; пер. з 2-го рос. видання. – К. : Державне науково-педагогічне вид-во “Радянська школа”. – 1954. – 582 с. 5. Ярхо В. Н., Полонская К. П. Античная лирика / В. Н. Ярхо, К. П. Полонская – М. : Высшая школа. – 1967. – 210 с. 6. Λέσκυ Α. Ιστορία της αρχαίας ελληνικής λογοτεχνίας / Α. Λέσκυ; μτφ. Α. Τσοπανάκη. – Θεσσαλονίκη. – 1990.

ДАВНЬОГРЕЦЬКИЙ РОМАН “ДАФНІС І ХЛОЯ” ЛОНГА У ПЕРЕКЛАДІ ВІТАЛІЯ МАСЛЮКА

Інеса Макар

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Роман “Дафніс і Хлоя” давньогрецького письменника кінця II ст. н.е. Лонга набув неабиякої популярності в Європі починаючи з XVI ст. і перекладений практично усіма мовами світу.

Мета нашого дослідження – охарактеризувати український переклад роману Лонга “Дафніс і Хлоя”, здійснений Віталієм Маслюком (1989; 2004), у зіставленні з іншими українськими інтерпретаціями давньогрецького тексту. В українському варіанті роман Лонга уперше вийшов з-під пера Володимира Державина (Харків, 1936; 2006). Відомий також рукописний варіант Юрія Мушака, датований 1973 р., який зберігається в архівному фонді Львівської наукової бібліотеки імені Василя Стефаника.

Україномовне видання роману Лонга в перекладі Віталія Маслюка з’явилося в журналі “Жовтень” (1989, №10). Автор перекладу пояснював студентам, – як зазначає його учень М. Трофимук, – що зрозуміти, відчувати серцем і душею іншу епоху, а особливо таку віддалену, як античність, неможливо без досконалого ознайомлення із специфікою мислення тогочасних людей, без пізнання їхніх цінностей, радощів і болю. Але ці почуття і цінності є загальнолюдськими, вони не чужі українцям і тому легко інтерпретуються українською мовою.

Поява перекладу роману Лонга “Дафніс і Хлоя” у кінці 80-х років XX ст. у перекладі В. Маслюка був пов’язаний з закінченням епохи тоталітаризму і поверненням українського суспільства до національних цінностей. 70-80 роки в Україні були періодом суцільної русифікації. Тому твір давньогрецького автора відіграв надзвичайно важливу роль, привернувши увагу українців до “вічної юності першоджерел”. Як зазначає автор післямови до вміщеного у часописі “Жовтень” перекладу “Дафніса і Хлої” Д. Коваль, тепер у кожного з’явилася можливість зануритися до непідробного чару цього твору, написаного понад дві тисячі років тому, який постав перед читачем “завдяки зусиллям перекладача В. Маслюка у чудових шатах українського слова”.

Окремою книгою античний роман Лонга “Дафніс і Хлоя” у перекладі В. Маслюка разом із твором Харитона “Херей і Калліроя” вийшов у Дрогобичі 2004 року. Вступну статтю “Пізній грецький роман: “Дафніс і Хлоя” Лонга та “Херей і Калліроя” Харитона” написав Мiron Борецький. Він називає роман Лонга найбільш популярним у античності і в пізніші часи, що вирізняється серед інших самотністю, що роман “Дафніс і Хлоя” є одним з найбільш оригінальних і високохудожніх творів античної прози взагалі і грецької літератури зокрема. Переклад роману “Дафніс і Хлоя”, здійснений В. Маслюком, високо оцінений українською громадськістю. М. Борецький зазначає, що перекладачеві вдалося майстерно відтворити вишуканою українською мовою самотній стиль Лонга.

Перекладацьке кредо В. Маслюка – показати естетично-художні можливості української мови, здатні передати найтонші почуття і настрої оригінального тексту. На нашу думку, цей переклад найбільш художній (порівняно з іншими українськими перекладами), написаний чудовою мовою, здебільшого короткими реченнями, необтяженими відокремленими зворотами, наближений до норм сучасної літературної мови. Правда, перекладач випустив зі свого перекладу декілька глав з відвертим еротичним елементом (маємо на увазі 13, 14, 18 (другу половину) і 19 глави у III-й книзі та 12 главу у IV книзі); упустив та скоротив деякі речення. Крім того, автор не дотримується колонів, не нумерує глав у кожній з книг роману, як це є в оригіналі та в інших перекладах. Він не назвав “Прологом” і вступ до роману, як це зробив В. Державин, чи “Передмовою” (як це названо в рукописному варіанті перекладу Ю. Мушака), що, на

жаль, дещо віддаляє переклад В. Маслюка від оригінальної структури давньогрецького роману.

Цікавою для зіставлення мови трьох українських перекладів роману “Дафніс і Хлоя” виявилася, зокрема, так звана *пастуша лексика*, під якою розуміємо передусім ті лексеми, які безпосередньо пов’язані із пастушим ремеслом, тобто з родом занять дійових персонажів твору, а також ті, які характеризують їхній побут. Наприклад, В. Маслюк знаходить точніший відповідник для давньогрецьких слів ἡ πῆρα *пастуша торбина*, ἡ ἀκριδοθήρα *пастка для цвіркунів* (у Ю. Мушака – *сверцків*, у В. Державина – *коників*). Слово τὸ γλεῦκος він перекладає як *молоде вино*, тоді як його попередники *виноградне сусло*. В. Маслюк зберігає безеквівалентну лексему τὸ κρατήρ для відтворення слова *кратер*, яке В. Державин переклав як *кругова чара*, а Ю. Мушак як *дзбан*. Він знайшов кращий відповідник і до слова ὁ γαυλός у контексті (3,4,3) – *горнятко для пиття*, яке у Лонга взагалі має два значення: 1) *дійниця* та 2) *горнятко для пиття*, тоді як у інших українських перекладах ὁ γαυλός має значення лише *дійниця*.

Зберіг В. Маслюк і слово ἡ οὔριγξ *сирінга*, співзвучне з легендою про Сирінгу, яка майже повністю наведена в романі. Ця лексема найбільше відповідає характеру пастушого роману Лонга (порівняймо інші українські відповідники: *дудка* (В. Державин), *сопілка* (Ю. Мушак).

Загалом же усі переклади роману Лонга “Дафніс і Хлоя” українською мовою унікальні, по-своєму доповнюють і навіть “підправляють” один одного, даючи читачам можливість якнайближче відчути мову давньогрецького оригіналу. Кожен перекладач, – як зазначає один з кращих українських майстрів перекладу Григорій Кочур, – насичує інтерпретацію власними своєрідними рисами, і “наявність дуже доброго, бездоганного, здавалося б, перекладу не буває межею, що спиняє інших”. Переклад тим і відрізняється від тексту джерела, що оригінал незмінний, а “єдиноможливого перекладу не буває, як не буває, скажімо, єдиного виконання музичного твору”. Без сумніву, коли мова йде про найскладніші та “найвершинніші” світові твори, яким і є давньогрецький роман Лонга “Дафніс і Хлоя”, для розвиненої культури є просто необхідним мати такі твори в кількох перекладах.

НОВОЛАТИНІСТИЧНІ ЗАЦІКАВЛЕННЯ ВІТАЛІЯ МАСЛЮКА

Мирослав Трофимук

Львівський національний університет імені Івана Франка

Віталій Петрович Маслюк, доктор філологічних наук, професор кафедри класичної філології Львівського національного університету імені Івана Франка, був знаним в Україні і світі дослідником, глибоким фахівцем, перекладачем, талановитим філологом. Книга спогадів, яка містить бібліографію наукових праць і перекладів, видана 2005 року *in memoriam* світлої пам'яті Професора, має промовисту назву: "Подвижник у царині слова".

Маючи добрий вишкіл класичного філолога, Віталій Маслюк шукав для себе способів збагатити наше знання про історію і культуру України. Крім творів грецько- та латиномовних авторів античної епохи, перекладач ввів до культурного обігу близько півсотні авторів різного етнічного походження, які творили упродовж XV–XIX століть, описуючи різноманітні грані тодішнього життя в Україні. Зазначу уже на початку, що ця праця стала унікальним і промовистим внеском в українознавство, давши багатьом дослідникам та перекладачам настанову на працю на ниві власне української історії і культури, наснагу розпізнавати всю глибину спектру новітньої семантики слів і тексту ренесансної та барокової епох. Кажучи пафосно, проте об'єктивно, Віталій Маслюк разом із своїми сучасниками – Михайлом Біликом, Андрієм Содоморою – підтримав і розвинув дисципліну неолатиністику, яка була традиційно присутня у "світі" класичної філології Львівського університету до 1939 року, адаптувавши її завдання і здобутки до розвитку культури української.

Пригляньмося уважно до наукової і перекладацької спадщини Професора. Впадає у вічі, що він підходив до праці системно, подаючи не лишень тексти перекладів котрогось із авторів, а супроводив свої перекладацькі досягнення аналізом теоретичних постулатів, характерних для кожної з художньо-естетичних епох. Отож, довголітнє осмислення проблем латиномовного літературного процесу вилилося у кілька десятків статей¹ та підсумоване в монографії "Латиномовні поетики і риторики XVII – першої половини XVIII ст. та їх роль у розвитку теорії літератури на Україні"². Монографія написана на оригінальному матеріалі рукописних поетик і риторик XVII – XVIII ст. київської (Києво-Могилянської академії) та львівської (єзуїтський колегіум, семінарія УГКЦ) шкіл, із залученням значного масиву матеріалу літературної спадщини античності. Ця монографія разом із дослідженням Григорія Сивоконя³ стала вагомим внеском у розвиток історії і теорії літератури в Україні.

Не менш вагомим внеском у розвиток українського літературознавства стала й поетика "Сад поетичний" Митрофана Довгалецького. Треба наголосити, що це один із найцікавіших і знакових для XVIII ст. курсів теорії красного письменства, органічно пов'язаний із усім багатомовним літературним процесом своєї епохи. Опублікована сумнозвісного реакційного 1973 р.⁴, ця книга стала першим виданням латиномовної пам'ятки української літературознавчої думки в перекладі на українську-таки мову.

Теоретичні студії ішли в парі із перекладацькою працею. Переклади творів цілої плеяди новолатинських авторів друкувалися в журналах "Всесвіт", "Дніпро", "Жовтень" (нині "Дзвін"), "Київ", у науковому збірнику "Іноземна філологія" ("Питання класичної

¹ Бібліографію праць Віталія Маслюка див.: Віталій Маслюк – подвижник у царині слова: спогади, бібліографія наукових праць та художніх перекладів. – Дрогобич, 2005. – С. 51 – 70.

² Маслюк В. П. Латиномовні поетики і риторики XVII – першої половини XVIII ст. та їх роль у розвитку теорії літератури на Україні. – К.: Наук. думка, 1983. – 235 с.

³ Останнє перевидання: Григорій Сивокінь. Давні українські поетики: Друге видання, з додатками. – Харків, 2001. – 166 с.

⁴ Довгалецький М. Поетика (Сад поетичний). /Пер. і прим. В. П.Маслюка. – К., 1973. – 435 с.

філології”) Львівського національного університету імені Івана Франка. Ось побіжний перелік імен авторів латиномовних творів, які заговорили до українського читача живою українською мовою під пером Віталія Маслюка: Тихон Александрович, Гнат Бузановський, Григорій Вишневський, Микола Гусовський, Митрофан Довгалецький, Василь Довгович, Себастьян Фабіян Кленович, Григорій Кониський, Павло Конюсевич, Іван Нарольський, Станіслав Оріховський, Симон Пекалід, Теофан Прокопович, Григорій Сковорода, Іларіон Ярошевицький, Стефан Яворський, Павло Русин з Кросна, Григорій Чуй Русин із Самбора, Григорій Тичинський Рутенець, Іван Ужєвич; шерег творів невідомих авторів – анонімних віршів з XVI–XVIII ст.

Ось перелік унікальних на сьогодні видань двадцятого століття, які концентрували в собі зразки давньої поезії: Аполлонова люття: Київські поети XVII–XVIII ст. (1982)¹; Пісні Купідона: Любовна поезія на Україні XVI– поч. XIX ст. (1984)²; Двотомова антологія героїчної поезії на Україні “Марсове поле” (книжка I–II: перша книжка (XVI–XVII століття) (1988); друга книжка (друга половина XVII–XIX століття, 1989)³; в антологіях серії “Бібліотека поета”: Українська поезія XVI ст. (Б-ка поета)⁴; Українська поезія XVII ст. (перша половина) (1988)⁵. Переклади Віталія Маслюка друкувалися також у науково-популярних виданнях. Вони поміщені у трьох томах серії “Бібліотека української літератури (БУЛ)”: том “Українська література XIV–XVI ст.” (1988)⁶; том “Українська література XVII ст.” (1987)⁷; том “Українська література XVIII ст.” (1983)⁸; Українські гуманісти епохи Відродження. Антологія У двох частинах⁹; Станіслав Оріховський. Твори¹⁰. Загляньмо в будь-яке із цих видань – і ми знайдемо там ім’я перекладача Віталія Маслюка.

Крім численних методичних вказівок та двох хрестоматій, – видання “Давня українська література. Хрестоматія”, яке витримало уже чотири перевидання¹¹. У такий спосіб – через переклади, упорядкування, наукові статті і навчальні посібники – Віталій Маслюк продовжує виховувати і навчати нові покоління українців.

Вінцем новолатиністичних зацікавлень Віталія Маслюка стала “Антологія новолатинської поезії України”.

Віталій Маслюк завжди підтримував своїх вихованців. Слушними порадами з царини науки, методології, перекладу. А то й у суто життєвих, побутових ситуаціях. Ніколи не відмовляв надавати рекомендації. Рекомендував київським колегам здібних виконавців для перекладу та наукової праці, без жалю і заздрості віддавав готові копії творів, ділився археографічними “таємницями”.

¹ Аполлонова люття: поети XVII–XVIII ст. /За ред. В. Крекотня.- К.: Молодь, 1982.- 320 с.

² Пісні Купідона: Любовна поезія на Україні XVI - поч. XIX ст. /Передм. О. Мишанича; упор. та прим. В. Шевчука; за ред. В. Колосової.- К.: Молодь, 1984.- 352 с.

³ Марсове поле: героїчна поезія на Україні (у двох книгах) /Упоряд., біогр. довід. та приміт. В.О. Шевчука.- Книга перша (X - перша половина XVII ст.).- К.: Молодь, 1988.-280 с.; Книга друга (друга половина XVII - поч. XIX ст.).- К., 1989.- 384 с. Перевидання в одному томі 2004 р.: Марсове поле: героїчна поезія на Україні X– поч. XIX ст. – К., 2004. – 511 с.

⁴ Українська поезія XVI ст. / Упоряд., вступ. ст. та прим. В.В. Яременка.- К.: Рад. письменник, 1987.- 287 с.

⁵ Українська поезія XVII ст. (перша половина): Антологія /Упоряд., вступ. ст. і приміт. В.В. Яременка.- К.: Рад. письменник, 1988. – 360 с.

⁶ Українська література XIV – XVI ст.: Апокрифи. Агіографія. Паломн. Твори. Історіограф. твори. Полем. твори. Переклад. повісті. Поет. Твори / Авт вступ. ст. і ред. тому В. Л.Микитась; упоряд. і приміт В. П. Колосової та ін. – К., 1988. – 600 с.

⁷ Українська література XVII ст.: Синкрет. писемність. Проза. Драматургія. Белетристика /Упоряд., приміт. і вступ. стаття В. І.Крекотня; ред. тому О. В.Мишанич. – К., 1987. – 608 с.

⁸ Українська література XIV – XVIII ст.: поетичні твори. Драматичні твори. Прозові твори. – К., 1983. – 694 с.

⁹ Українські гуманісти епохи відродження. Антологія: У 2 частинах. – К., 1995. – Ч. 1. – 431 с.; Ч. 2. – 431 с.

¹⁰ Оріховський С. Твори. Пер. з латинської та старопольської В. Д. Литвинова. – К., 2004. – 672.

¹¹ Давня українська література. Хрестоматія /Упоряд. М. М. Сулима. – К, 1991, 1992, 1994, 1996 (перероблене і доповнене).

І в такий спосіб Професор теж реалізовував свої неолатиністичні зацікавлення, надихаючи ними потенційних дослідників і перекладачів. *E pur si muove*.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ КЛАСИЧНИХ МОВ

ЛАТИНСЬКА ДЕНДРОНІМІЧНА ЛЕКСИКА ТА ЇЇ РОЛЬ У РЕКОНСТРУКЦІЇ МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ ДАВНЬОРИМСЬКОЇ ЕПОХИ

Тетяна Компанець

Донецький національний університет

Уявлення про мову як відображення світу започатковане в платонівському “Кратилі” та в ученні В. фон Гумбольдта про внутрішню форму слова. В подальшому воно знайшло продовження в компаративістських студіях М. Мюллера та розвинулося в теоріях неогумбольдтіанців (Лео Вайсгербер увів у науковий обіг поняття “мовна картина світу”) і працях Е. Сепіра і Б. Уорфа, які запропонували гіпотезу про вплив мови на формування системи уявлень людини про світ. Сприйняття світу в процесі мислення та відтворення отриманої інформації в мові відповідає поняттям концептуальної і мовної картин світу. Основою мовної картини світу виступає концепт, універсальна когнітивна категорія, що відображає спільний для всіх когнітивний процес.

З погляду лексичної семантики мовна картина світу – це зафіксована в лексичних одиницях мовна свідомість народу (Ю. Д. Апресян, Г. Вежицька, Ю. С. Степанов, В. М. Манакін). *Об’єктом* дослідження стала лексика латинської мови як той мовний рівень, який найбільше пов’язаний із позамовною реальністю і найдинамічніше відбиває в собі світобачення народу, в тому числі й на віддалених хронологічних зрізах. Джерельною базою послужили писемні пам’ятки класичного періоду латинської мови, брались до уваги матеріали, які містяться в лексикографічних джерелах. Уявлення про картину світу і її мовне відображення починається з оточуючого середовища людини – з природи. Логічно, що спершу були поіменовані найяскравіші представники флори, через те дендроніми належать в латинській мові до найдавнішого шару лексики та до певної міри віддзеркалюють послідовність засвоєння довколишнього світу. Слід зазначити, що дендроніми вказують не тільки на об’єктивний рослинний світ, природу, ландшафт і дають уявлення про мовну картину світу, але й засвідчують емоційне ставлення народу до рослин, які виконували роль моральних еталонів, ставали символами. “Така картина світу виявляється ще більш національно маркованою, ніж та, яка відображає об’єктивну дійсність”, – пише В. І. Невоїт.

Міфологічна картина світу, очевидно, пов’язана з початковим етапом становлення будь-якого етносу. Майже всі індоєвропейські традиції визнають ясен священним деревом, що пов’язується з походженням людини. Відповідно до еллінського міфу, жінки-праматері людей, дріади Мелії (гр. *μελῖα* – ясен) проросли із землі (Геї), на яку впали краплі крові оскопленого неба (Урана). Мелії розселились на островах і материку і від них пішли люди: “плоди ясена – рід людський”. У давньоримському сприйнятті ясен оцінювався як типове дерево ландшафтної природи центральної і південної Італії. Як свідчать тексти, на позначення ясена в латинській мові вживались *ornus* (Plin. N.H.16.30.1; Col. Arbor.16; Verg. Ecl. 6.71; Georg.2.111), *fraxinus* (Plin. N.H.16.24.1; Verg. Ecl.7.65; Ovid. Met.5.142), *farnus* (Vitr. 7.1; Pallad. 1.9).

У давньоримській мовній картині знайшло відображення здебільшого прагматичне ставлення до ясена. Вергілій у “Георгіках” радить висаджувати селянам для розмежування полів *ingens fraxinus* ‘величезний ясен’ з корінням (Verg. Georg.2.66). За даними лексикографічних джерел, латинське *fraxinus* набуло метафоричного значення “спис”,

“метальний дротик”. Наприклад, у Овідія читаємо: *Nam Clytii per utrumque gravi librata lacerto, // Fraxinus acta femur* (Ovid. Met.5.142) “бо Клітію ясен простромив обидва бедра за раз, кинутий важкою рукою”.

Дерево під назвою *ulmus* “в’яз” згадується як одне із найбільш поширених ще за античних часів. Тоді в’яз разом із дубом і каштаном складали значну частину лісового багатства Давньої Греції та Риму, і дерево сприймалося як знаковий атрибут лісу, що створював основу його зеленого масиву. В’яз у греків був втіленням суму і печалі, він нібито охороняв вхід у підземне царство Аїда. Подібне ставлення до дерева було і в римлян. Перед дверима загробного життя, у “царстві безплотних тіней”, пише римський поет Вергілій у “Енеїді”, *ulmus opaca, ingens, quam sedem Somnia vulgo // vana tenere ferunt, foliisque sub omnibus haerent* (Verg. Aen.6.283) “тінявий берест високий, – на ньому неначе гніздяться // марева сонні, зрадливі, під кожним листочком осівши” (Пер. М. Білика) (Вергілій, 1972). Не випадково Гомер називає сновидіннями, “сонними мріями” душі померлих, які відвідували живих, і із “листям у лісі” порівнює сновидіння римський поет Овідій у поемі “Метаморфози”. У наївному світосприйнятті “зелень дерев вважається місцем перебування невидимих душ”, – зазначає етнограф С. М. Толстая. За античних часів у Середземномор’ї зазвичай виноград вирощували, прив’язуючи або до підпорок, або до в’язів. В’яз, оплетений виноградною лозою, римські селяни жартома називали “одруженим” (*maritae*), уподібнюючи їхній симбіоз до шлюбного союзу, з цієї причини в’яз був шанований у культах божеств кохання і шлюбу – Афродіти-Венери, Ерота-Купідона, Гіменея. Образ в’яза, обвитого виноградними лозами, найчастіше зустрічається у класичних римських поетів: прагматичний Вергілій дає пораду старанніше доглядати за насадженнями: *semipudata tibi frondosa vitis in ulmo est* (Verg. Buc. 2.70) “у тебе на густолистому в’язі лоза лише наполовину підрізана”; у Горація *amicta vitibus ulmo* (Hor. Epist.1.16.3) “в’язом, обвитим лозами”. Овідій, знемагаючи у скіфському засланні, з гіркотою пише у “Посланні з Понту”: *Non hic pampineis amicitur vitibus ulmus* (Ovid. 3.8.13) “тут виноградними лозами не обвивається в’яз”; образ в’яза, обвитого лозами, був для поета однією з прикмет його батьківщини, Італії. Здатністю відображати культурно значимі орієнтири володіють авторські висловлювання, афоризми, які репрезентують певний концепт. У авторських висловленнях зберігаються специфічні риси наївної свідомості етносу, тому що афористично зафіксоване знання спирається на повсякденний досвід мовців як членів певних етнокультурних спільнот, їхні традиції, звичаї та вірування. Плавт з грубоватою, але влучною іронією описує негідника, називаючи його *ulmorum Acheruns* “могила в’язових різок” (негідник, об якого зламали немало палиць). Нечесну людину, вважає Плавт, потрібно *pingere aliquem pigmentis ulmeis* (Plaut. Pseud. 237) “розмалювати під колір в’яза” (висікти будь-кого в’язовими різками). Римський автор нерідко згадує в’язові різки як інструмент покарання *stilis me totum usque ulmeis conscribito* (Plaut. Pseud. 545) “розпиши мене всього в’язовими стілосами” (різками). У Плавта зафіксовано утворення з жартівливою конотацією *ulmitriba* (< *ulmus* + *τρίβω* “терти”): про людину, яку часто січуть, чию спину часто труть в’язовими різками.

Досліджений матеріал дає підстави стверджувати, що картина світу давньоримської епохи уявляється як відтворена в лексичних одиницях дійсність, специфіку якої складають уявлення про особливості природних реалій.

Картина світу етносу – динамічне утворення, зміст її змінюється з часом і в різні епохи набуває своєрідності. Матеріал показав, що лексичні одиниці на позначення дерев у латинській мові відрізняються різноманітною структурно-семантичною організацією і різними внутрішніми образами, в них знайшли відображення народні знання про довколишню дійсність і ті стереотипні моделі, що характеризують мовну спільноту. З’ясований у результаті залучення до аналізу писемних пам’яток античності кількісний і семантичний обсяг лексем, що моделюють досліджуваний фрагмент картини світу, не повністю збігається з обсягом, представленим у словниках, значно його доповнює, корегує, поглиблює.

1. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека / Н. Д. Арутюнова. – М. : Языки русской культуры, 1999. – 895 с. 2. Вергілій. Енеїда / Пер. М. Й. Білика. – К. : Дніпро, 1972. – 356 с. 3. Колшанский Г. В. Объективная картина в познании и языке / Г. В. Колшанский. – М. : Наука, 1990. – 107 с. 4. Корнилов О. А. Языковые картины мира как производные национальных менталитетов / О. А. Корнилов. – М. : ЧеРо, 2003. – 349 с. 5. Plinii Secundi Naturalis Historiae libri XXXVII. Recensuit et commentariis criticis indicibusque instruxit I. Silig Gothae / Plinius Secundus. – Lipsiae : Teubner, 1832. – 380 p. 6. Totius Latinitatis Lexicon / Opera et studio Aeg. Forcellini et in hac editione post tertiam auctam et emendatam a I. Furlanetto. – Prati : Aldianis, 1858-1875. 7. Vergili P. M. Bucolica et Georgica / Publius Vergilius Maro. – Lipsiae : Hahn, 1830. – CLX, 600 p. 8. Vergili P. M. Aeneis / In usu scholarum iterum recognovit O. Ribbeck / Publius Vergilius Maro. – Lipsiae : Teubner, 1907. – 409 p.

ДИСКУСІЙНІ ПИТАННЯ ПРО ДУНАЙСЬКУ ЛАТИНУ ТА РОМАНСЬКИЙ КОНТИНУЇТЕТ У РУМУНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ ТА КЛАСИЧНІЙ ФІЛОЛОГІЇ

Сергій Лучканин

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Румунська мова – це розмовна латинська мова, що розвинулася під дією внутрішніх мовних чинників на північному сході колишньої Римської імперії та внаслідок взаємодії (мовних контактів) із мовами фракійських аборигенів (дакійський субстрат) і слов'янських, тюркських, угорського й грецького етносів (суперстрат) [Семчинський 1996: 362; Кочерган 2003: 342; Iancu 2000: 20-21, 24-25, 28]. Видатний румунський мовознавець Александру Росетті (1895–1990) у фундаментальній “Історії румунської мови” подає таке генеалогічне визначення румунської мови: “Румунська мова є розмовна латинська мова, що безупинно вживалася у східній частині Римської імперії, охоплюючи романізовані дунайські провінції (Дакія, Південна Паннонія, Дарданія, Верхня і Нижня Мезія) з моменту проникнення латинської мови в ці провінції й до наших днів” [Rosetti 1986: 75]. На позначення місцевого варіанту латинської мови, якою розмовляли в античності в римських провінціях Мезія і Дакія і з якої розвинулися румунські діалекти на північ (дакорумунський у Дакії, власне, сучасна румунська мова) і на південь від Дунаю (арумунський, або македорумунський, мегленорумунський, істрорумунський на півострові Істрія в сучасній Хорватії, недалеко від італійського міста Трієст) у румунській лінгвістиці другої половини ХХ ст. створено синтагму *latina dunzareană* “дунайська латина”, що усталилася завдяки ґрунтовним працям Хараламбіє Міхеску (1907–1985) [Mihrescu 1960; 1993] та Янку Фішера (1923–2002) [Fischer 1985; Lingvisti ei filologi... 1996: 298-331; Enciclopedia limbii române 2001: 313-316].

Процес романізації дунайських провінцій розпочався на зламі I ст. до н.е. – I ст. н.е.: 27 до н.е. римляни захопили Добруджу й вийшли до Дунаю, де протягом I ст. н.е. створили провінції Верхня і Нижня Мезія (остаточно – 86 р.); саме на Західне узбережжя Чорного моря до міста Томи, нині румунське місто Констанца, було вислано з Риму Овідія, який на засланні, забутий учорашніми друзями й шанувальниками, написав “Послання з Понту” та “Скорботні елегії” (блискуче перекладені українською мовою Андрієм Содоморою) з відомими рядками *Donec eris felix, multos numerabis amicos. Tempora si fuerint nubila, solus eris* “Доки ти будеш щасливим – у тебе буде багато друзів, а як надійдуть хмарні часи – ти залишишся самотнім”), а завершився підкоренням Дакії римським імператором Марком Ульпієм Траяном (98–117), який унаслідок двох воєн, що отримали назву Дакських (101–102; 105–106), розгромив війська дакських племен (даки, а в грецьких джерелах – гети, розмовляли одним із наріч фракійської мови, пам’яток якої не збереглося), на чолі яких стояв вождь Децебал (87–106), який покінчив життя самогубством; Траян оголосив Дакію римською провінцією. Колонізаторами Дакії були вихідці з різних закутків Римської імперії (Піренейського, Балканського й Малоазійського півостровів, Сирії та ін.), які розмовляли повсякденною латиною – *sermo vulgaris*, *sermo cotidianus*, *sermo castrensis* або *sermo rusticus*, що являли собою стилістичні варіанти латини бідних і середніх верст міст і сіл. Дакія перебувала під римським пануванням майже п’ять поколінь (106–271), тобто, як гадають, протягом достатнього часу для асиміляції місцевого населення й для становлення румунського народу та його мови.

Дискусійним в історіографії та класичній філології є питання про те, чи залишилося в Дакії після Дакських воєн місцеве населення і чи залишилося місцеве романізоване населення в Дакії після того, як імператор Авреліан (270–275) під натиском вестготів вивів римську адміністрацію та легіони з Дакії на південь від Дунаю, де створив нову невеличку провінцію, яку він теж назвав Дакією (так звана Авреліанова Дакія) [Алисова Т. Б., Репина Т. А., Таривердиева М. А. 1982: 55].

Передусім відзначимо, що 212 р. н.е. у час імператора Каракали (211–217) усі вільні мешканці Дакії одержали римське громадянство (*civis romanus sum* “я – римський громадянин” – ця загальноновживана юридична формула в античну епоху гарантувала римському громадянину недоторканість під час перебування за межами Риму, підтверджувала його громадянські права) з усіма правами, що звідси випливали. Пришвидшила процес романізації Дакії та Мезії й велика кількість колоністів, що прибула з різних провінцій імперії, особливо ветеранів (*veterani*), римських солдатів, які після 25-річної військової служби одружувалися з даккськими жінками й залишалися в Дакії, а їхні діти ставали римськими громадянами й розмовляли в офіційних зносинах латинською мовою. Саме військові елементи відігравали вирішальну роль у романізації Дакії. Нараховують понад 60 000 римських солдатів, що осіли в Дакії, на підтвердження цього наводять той факт, що лише в румунській мові латинське *veteranus* “солдат, що завершив свою військову службу” трансформувалося в *betron* “старий, стара людина”, у той час як у решті романських мов це поняття виражено від лат. *vetus, veturis* > фр. *vieux*, іт. *vecchio*; у румунській мові слово *vechi* зазвичай уживається з неістотами: *casă veche* “давній будинок”, але *femeie betrone* “стара жінка”, не *veche* [Frincu 1997: 18].

Понад два століття історіографічна дискусія навколо проблеми походження румунського народу та його проживання в карпато-дунайських землях протягом тисячолітнього великого переселення народів є однією з найгостріших в усій європейській медієвістиці. “Історія” пізньовізантійського вченого Лаоніка Халкоконділа (бл. 1423–після 1487) містить здивування, звідкіля з’явилися на території сучасної Румунії люди з римською мовою й римськими звичаями. У XVII–XVIII ст. на сторінках румунських хронік Григоре Уреке та Мірона Костіна, авторами яких виступали не літописці в традиційному розумінні, а історіографи, оригінальні мислителі, публіцисти, формується уявлення про романське походження румунської мови. Особливо вирізняються історичні й філологічні ідеї молдовського господаря Димітріє Кантеміра (1673–1723), викладені в латиномовній праці “*Descriptio Moldaviae*” (“Опис Молдови”, 1716). У розділі, присвяченому мові молдован, широко обговорюються погляди щодо походження румунської мови, відзначається, що румунська й італійська мови мають спільне джерело, і при цьому румунська мова консервативніша за італійську, бо в румунській мові “знаходимо зараз чимало латинських слів, які цілком невідомі італійській”; тут же наведено й зразки, як-от: *albus* (>*alb*), іт. *bianco* “білий”, прикметник, що потрапив до італійської мови з готів, вандалів і лонгобардів. Димітріє Кантемир відзначає, що в румунській мові наявні певні слова, невідомі латинській, і припускає, що це – залишки даккської мови: *stejar quercus* “дуб”, *pedure* “*silva*” “ліс”, *grăiesc* “*loquor*” “говорю”, *privesc* “*aspicio*” “дивлюся” та ін. Хоча окремі етимології Кантемира помилкові (друге слово – латинського походження, третє і четверте – слов’янського), його безсумнівна заслуга – перша постановка в історії румунської мови проблеми автохтонних елементів у структурі мови-переможниці, носії якої нашарувалися на носіїв першої мови, що в сучасному загальному мовознавстві позначається терміном “субстрат”. Мова даків, як відомо, стала субстратом румунської мови.

Із середини XVIII ст. культурні процеси в Придунайських князівствах і Трансільванії стали розвиватися під прапором загальноєвропейських ідей Просвітництва, що безпосередньо впливали з Ренесансу в поєднанні з сильною класицистичною течією, внаслідок чого естетико-філологічна доктрина епохи базувалася на двох основних положеннях – поверненні до очищеної від класицистичних нашарувань, але універсальної “автентичної античності” й водночас утвердженням народно-національної ідеї, яка в румунському варіанті Просвітництва стала домінантною і знайшла цілковите втілення в діяльності вчених “Трансільванської школи” (рум. *Școala Ardeleană*, остання чверть XVIII-перша третина XIX ст.) – Самуїла Міку, Георге Шінкая, Петру Майора, Йона Будай-Деляну та ін. “Висунення на перший план національної ідеї в румунському (як і в усьому регіоні Південно-Східної Європи) просвітницькому русі також відрізняє його від

універсальної, загальнолюдської спрямованості західного просвітництва” [Ляткер 1988: 234]. Філософська концепція книжників-“трансільванців” мала яскраво виражений національно-патріотичний характер з акцентуацією на старожитності румунського етносу, який із початку нашої ери безперервно проживав на підкореній римським імператором Траяном у 101–106 роках території сучасної Трансільванії (*румуні – нащадки римлян у провінції Дакія*) та на латинському характері їхньої мови (*румунська мова – поповнена латина*), яку необхідно всіляко культивувати, “рероманізувати”, звертаючись до класичної латинської (*материнської*) мови, символізуючої єдність румунів зі своїми “братами” – західними романцями й сприяючої національному визволенню румунського народу – хоча найчисельнішого й найдревнішого на теренах Дакії, та позбавленого у XVIII ст. на своїй рідній землі соціально-політичних прав. У передмові до першої друкованої граматики румунської мови – латиномовної *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae* (*Основи дако-романської або валаської мови*, Відень, 1780) Самуїла Міку-Георге Шінкає (ідеї передмови також перегукуються з “Історією русів”) вперше викладено концепцію Трансільванської школи щодо походження румунського народу та його мови. “Настало сімнадцяте століття з тих пір, – зазначає Г. Шінкає, – як Траян, перемігши Децебала, колонізував спустошену Дакію” [Micu, Cincăi 1980: 2], але “дако-романці” зберегли мову своїх предків, що стверджується в першій частині граматики *De orthografia* (“Про орфографію”) виявленням основних закономірностей фонетичної еволюції латинських слів у румунській. Г. Шінкає упродовж 1774–1779 років навчався в римській колегії “De Propaganda Fide”, де ретельно опрацьовував давні джерела, вилучаючи звідти свідчення стосовно румунської історії, що згодом увійшли до його відомої багатотомної праці *Hronica romnilor* (“Хроніка румунів”), логічно обґрунтовуючої дако-румунський континуїтет (*continuitate*) у Трансільванії. На цю працю угорська цензура наклала резолюцію *Opus igne, autor patibulo dignus* “Твір гідний вогню, а автор – шибениці”, працю було опубліковано значно пізніше, 1853 р. в Яссах (у цьому місті помер 1742 р. Пилип Орлик), уже після смерті румунського просвітника; із цим твором можна провести типологічні паралелі з вітчизняною “Історією русів”, що теж була створена в той самий історичний період. Петру Майор (Petru Maior, 1760/61–1821), найрадикальніший латиніст Трансільванської школи в культурному житті Румунії кінця XVIII-початку XIX ст., фундатор власне латинської течії в XIX ст., автор опублікованої в Буді (як і “Граматики” Михайла Лучкає) 1812 р. славнозвісної *Istoria pentru onseputul romnilor on Dachia*, що теж має яскраві типологічні паралелі з “Історією русів”, ствердив, що оскільки румуні – безпосередні і єдині спадкоємці римлян, найдавніше населення Трансільванії, то й вони мають право на національно-культурну автономію.

Коли в боротьбі за своє національне й соціальне визволення румуні Трансільванії наприкінці XVIII ст. перетворили ідею їхнього романського походження й безперервності проживання в карпатській провінції у знаряддя здійснення своїх національних та соціальних устремлінь, було відразу ж висловлено іншу думку протилежного напрямку – румуні не є автохтонним населенням Дакії, а прийшли вони сюди за доби середньовіччя з півдня, де вони сформувалися в окрему народність. Ця думка належала німецьким ученим кінця XVIII ст. Зульцеру та Енгелю. Як реакція на такий погляд наприкінці XVIII– на початку XIX ст. і виходить кілька робіт румунських авторів вищезгаданої трансільванської школи, у яких доводилося незаперечне право румунів на їхню територію (Трансільванія до 1918 року, як і Галичина, увійшла до складу Австро-Угорщини), безпосередній зв’язок румунів з римськими колоністами Траяна.

Приблизно за сторіччя після виходу книжок Зульцера й Енгеля 1871 р. німецький історик Роберт Реслер знову висуває теорію південного походження румунів [див. Семчинський 1958: 16 і далі]. Праця Реслера “Дослідження румунів” (*Rumdnische Studien*, Leipzig, 1871) викликала цілу бурю в літературі про походження румунів, оскільки побачила світ в умовах піднесення румунського національно-визвольного руху в

Трансільванії за рівність у правах. Реслер прагнув обґрунтувати ідею про “балканське” походження румунів, які ніби лише в XIII ст. з’явилися на північ від Дунаю, у той час, коли на землях Трансільванії вже проживали угорці, “сакси” (саксонці, тобто німці, вихідці із Саксонії) та “секуї”. Реслер висунув наступні аргументи [див. також История румын 2005: 39-40]:

- даків було знищено у війнах із Римом (однак остання сцена на колоні Траяна символізує “умиротворення” нової провінції – пастушок-дак поганяє волів і корів, отже, певна частина даків збереглася);
- даки не могли бути романізовані за такий короткий термін у 165 років римського володарювання;
- уся провінція Дакія була повністю покинена мешканцями до 275 р. під час римської евакуації;
- румунська мова не містить слів давньогерманського походження, хоча на території Дакії проживало германське плем’я готів;
- існує велика кількість лексичних збігів у румунській та албанській мовах, що доводить їхнє спільне проживання на південь від Дунаю;
- не існує джерел, які б достовірно вказували на присутність румунів на північ від Дунаю раніше за XIII ст.;
- дако-румунський діалект територій на північ від Дунаю схожий на македоно-румунський (арумунський) діалект земель на південь від нього;
- наявність південнослов’янського впливу на Румунську православну церкву;
- румуни були кочовими пастухами.

До висновків Реслера про порівняно пізнє переселення румунів з-за Дунаю на північ приєдналися Міклошич, Нідерле, Михайло Грушевський та інші. Із запереченнями Реслеру виступили Юнг, Піч, Томашек, Іречек. Теорію безперервності підтримували Моммзен, Тамм, Ранке та інші. Але найупертішими ворогами теорії Реслера були, звичайно, самі румуни.

З критикою виступили насамперед історики другої половини XIX- першої половини XX ст. Ксенополь, Ончул, а також видатний румунський лінгвіст Богдан Петрічейку Хашдеу (Bogdan Petriceicu Hasdeu, 1836–1907). Захисником теорії “безперервності” виявився і найвідоміший румунський історик Ніколає Йорга (1869–1940) у своїх численних історичних працях: десяти томний “Історія Румунії” (1936–1939), “Місце румунів у світовій історії” (французькою мовою, 3 томи, 1935–1936). На подібних засадах стояв і румунський славіст Йон Богдан (Ion Bogdan, 1864–1919), учень П. Ф.Фортунатова. У Росії прибічником теорії “безперервності” був відомий історик-славіст Олексій Іванович Яцимирський (1873–1925). Аргументи прибічників теорії “безперервності” (континуїтету) зводяться до такого:

- присутність гето-даків, їхньої “неперервності” після римського завоювання фіксується численними доказами контактуванням “вільних даків” (залишилися на території сучасної Мараморощини після завоювання Траяна) з романізованими одноплемінниками;
- романізація даків відбувалася не лише за 165-річного періоду римського панування на північ від Дунаю: у цей час вона була лише інтенсивнішою, але розгорнулася значно раніше за римське завоювання й тривала і після виведення з Дакії імперської адміністрації;
- безперервність дако-романців доведено численними археологічними знахідками, лінгвістичними даними, епіграфічними свідченнями;
- подібні слова в румунській й албанській мовах – наслідок як фракійсько-іллірського субстрату, так і пізнішої набутої спорідненості в межах Балканського мовного союзу;
- численні писемні джерела – візантійські (хроніки Кекавмена X-XI ст., Іоанна Кіннама другої половини XII ст.), давньоруська “Повість временних літ”, вірменські та

перські джерела – засвідчують присутність румунів на північ від Дунаю в період до XIII ст.;

- жодне із середньовічних джерел не згадує про масове переселення румунів з південного берегу Дунаю на північний, і, навпаки, відзначається постійне пересування трансільванських румунів на південь і на схід від Карпат, у тому числі через Дунай;

- обидва діалекти (дакорумунський і македонорумунський) складають частини єдиної румунської (чи “проторумунської”, давньорумунської) мови, що сформувалася на всьому Карпато-Дунайсько-Балканському просторі;

- сезонне чабанування, а зовсім не кочове, було одним із занять румунів, що проживали у гірській зоні; однак румунам було відоме й хліборобство в поєднанні зі скотарством на осілих землях;

- південнослов'янський вплив на Румунську православну церкву не лише не заперечує, але й підтверджує присутність румунів на північ від Дунаю, тому що без них тут не поширилося б православ'я.

Навала гунів (376) призвела до значних руйнувань давніх римських поселень, почалася епоха великого переселення народів, однак романізоване населення на північ від Дунаю збереглося й продовжувало розвиватися передусім як сільська община, при цьому зв'язок людини з землею став настільки тісним, що саме в румунській мові, єдиній серед романських мов, термін на позначення політично-територіального утворення – *ȧarȧ* “держава, країна” – походить від лат. *terra* “земля”, у той час як у французькій, італійській, іспанській, португальській мовах він виходить із лат. *pagus*, *-i (m)* “паг, район, округ”: фр. *pays*, іт. *paese*. Селянська община стала надзвичайно важливим елементом в етнічному й територіальному романському континуїтеті (*continuitate*) на північ від Дунаю [Constantiniu 2002: 47].

На території сучасної Румунії рано поширилося християнство (починаючи з III ст.), яке відіграло визначну роль в етногенезі румунів та їхньої мови. У відповідності з традицією, вже апостол Андрій проповідував його в Нижній Мезії (Добруджі), а звідти вирушив у середню Наддніпрянщину (відома легенда про його слова на місці сучасної Андріївської церкви в Києві). Християнство розповсюджувалося в “латиномовному вбранні”, про що свідчить латиномовне походження в сучасній румунській мові значної кількості лексем на позначення стрижневих понять християнської релігії (при цьому слід враховувати фонетичні зміни, зумовлені різними причинами): *Dumnezeu* < *Domine Deus* “Бог”, *biserica* < *basilica* “церква”, *crestin* < *christianus* “християнин”, *onger* < *angelus* “ангел”, *rugȧciune* < *rogatio* “молитва” (*acc.sing. rogationem*), *cruce* < *crux* (*acc.sing. crucem*) “хрест”, *a boteza* < *baptizare* “охрещувати, хрестити”, *a crede* < *credere* “вірити”, *a cumineca* < *communicare* “причащати” та ін. Ці лінгвістичні аргументи є одним із підтверджень відносно раннього проникнення християнства до нижньодунайського світу й Дакії ще в часи Римської імперії. Якби християнство почало проникати після залишення Дакії і якби втратився будь-який зв'язок між півднем і північчю Дунаю після відступу Авреліана (271), то відповідні терміни не були б успадковані безпосередньо з латинської мови, не проникли б з народної латини, а потрапили б до румунської мови згодом, через слов'янське посередництво з грецької мови, як і сталося, до речі, з термінами стосовно церковної ієрархії (*episcop*, *diacon*, *paroh* та ін.), які є пізнішого походження. Християнська релігія через церковну адміністрацію посприяла подальшим зв'язкам між християнами на північ і на південь від Дунаю, візантійський імператор Юстиніан (527-565) заснував архієпископство, яке включало Дарданію, Середземноморську Дакію, Мезію, Македонію, частину Паннонії, сучасні Банат і Олтенію (південний захід сучасної Румунії). Також існував єпископат у Понтичній Дакії (сучасна Добруджа) з центром у Томах [Гітвнсу 1997: 23]. Як відзначають сучасні румунські історики, християнство сприяло зростанню довіри до цінностей римської культури, до латинської мови, якою проповідували Святе Письмо і слово Христа-Спасителя.

Усі вищенаведені фактори і в лінгвістичному плані свідчать: формування нової лінгвістичної системи як наслідок поширення розмовної латини в дунайських провінціях у взаємодії з місцевим даккським субстратом і до початку слов'янського впливу (I- поч. VII ст. н.е.) відбувалося як на північ, так і на південь від Дунаю. Латинська мова, поширена в Дакії та в Мезії, була спрощеною не лише тому, що вона слугувала засобом зносин для різних народів, які раніше нею досконало не володіли, але й через те, що ті, хто вже знали по прибутті до Дакії латину, навіть якщо і походили з Риму, розмовляли народною мовою, відмінною від мови, представлені літературними текстами, що дійшли до нашого часу. “Оскільки доволі швидко в Дакії офіційний вплив послабнув, а наука письма й читання на території сучасної Румунії стала рідкістю, коли не втратилася зовсім, мова, яку більше нічого не стримувало, окрім необхідності слугувати засобом спілкування між усіма членами колективу, отримала можливість спроститися. Очевидно, саме тому латинська мова в цей період розвивалася швидше в Дакії, ніж в інших областях, зокрема на заході” [Граур 1963: 14]. Хоча, безумовно, говорячи про особливості дунайської латини (дако-латинської, пізньої східної латини), помилково було б стверджувати про якусь окремішню нелатинську мову. Дунайська латина відрізняється, з одного боку, від східної латини (із широким ареалом розповсюдження), що охоплювала південь Італії і Балкани, так, з іншого боку, і від так званої балканської латини, поняття більше географічного, ніж лінгвістичного, оскільки відсутні спільні іновациї, відмінні від інших місцевих варіантів латини; Балкани не формують єдиний ареал, але охоплюють, окрім дунайської латини, далматський ареал на заході (сильно відрізняється від інших), а також ще два або три ареали: один охоплює пізньолатинські запозичення з албанської, інший – народно латинські запозичення з грецької [Enciclopedia limbii române 2001: 313]. Ці ареали не ізольовані між собою, а мають певні перехідні випадки у бік ареалу південної Італії, при цьому далматинський простір більш наближений до північної Італії.

Джерелами наших знань про Дунайську латину є: 1) написи (*інскрипції*), які підтверджують проникнення іновациї до цієї території при збереженні загальної структури мовної системи латини, що не відрізняється від решти регіонів. Число латинських написів у Дакії сягає 3 000, а в усій Східній Романії (Дакія, Верхня і Нижня Мезія, Фракія, Далмація, Паннонія, Норік) наближається до вражаючої цифри в 21 000. Написи з'являються в період між I ст. до н.е. (47 до н.е.) і VII ст. н.е. (612 р.; останній латинський напис у Дакії припадає на IV ст. н.е.); 2) мова письменників, вихідців з обох провінцій, хоча вона й не дає підстав для виокремлення специфіки дунайської латини, оскільки наплив загальних новацій залежить від культурного рівня письменників; 3) романська реконструкція, що ґрунтується на специфічних романських рисах румунської мови, наявність яких в античності може бути аргументованою.

Хронологічні межі дунайської латини: як початок появи специфічних регіональних особливостей може бути встановлена середина II ст. н.е., коли, як припускається, латинська мова стала основною мовою спілкування як прийшого римського населення, так і автохтонів. До кінця III ст. поглиблюються розбіжності, коли централізована система управління послаблюється (на північ від Дунаю зовсім зникає), а вплив мовної норми посередництвом шкільної науки зменшується, повністю зникаючи на початку VII ст. разом із втратою Мезії Східною Римською (Ромейською, Візантійською) імперією і після заміни латинської мови грецькою як офіційною мовою держави починаючи з доби імператора Іраклія (610-641), з якого Візантія набувала все більших ознак “грецької” держави, втягуючи в свою орбіту й сусідні народи, в тому числі й румунські землі; значною мірою греко-православна візантійська культура на румунських територіях була трансплантована “субстратом” південних і східних слов'ян, в активні контакти з якими романізоване населення колишньої Дакії ввійшло з кінця VI–VII ст. Саме в цей період в усій Романії зникає латинська єдність і починається перехід (VII–VIII ст.) до романських мов. Після слов'янської колонізації Балкан проторумунське населення на південь від Дунаю з часом слов'янізувалося або пішло в гори, давши народження етнічним групам

“македонорумунів”, “істрорумунів”. На північ від Дунаю автохтонне населення чисельністю значно переважало слов’ян, що й зумовило їхню асиміляцію. Однак слов’яни до певної міри вплинули на етногенез румунів, склавши “суперстрат” у процесі становлення румунського народу (VI-X ст.)

Переважає більшість румунських філологів та істориків як першу згадку про румунську мову (не латинську) наводять слова візантійського історика Феофілакта Сімокатти (кінець VI-перша половина VII ст.) *торва, торва, фратре* [Феофілакт Сімокатта 1996: 59].

Алисова Т. Б., Репина Т. А., Таривердиева М. А. Введение в романскую филологию. – М.: Высш. шк., 1982. – 343 с. **Граур А.** Румынский язык. Исторический очерк. / Пер. с румынского Е. Фодор. – Бухарест: Меридиане, 1963. – 155 с. **История румын с древнейших времён до наших дней.** – 2-е изд., доп. – Кишинёв: Civitas, 2005. – 352 с. **Корлэтяну Н. Г.** Исследование народной латыни и её отношений с романскими языками. – М.: Наука, 1974. – 304 с. **Кочерган М. П.** Загальне мовознавство: Підручник. – 3-е вид., перероб. і доп. - К.: Видавничий центр “Академія”, 2010. – 464 с. **Ляткер Я. А.** Румынская культура // Культура народов Центральной и Юго-Восточной Европы в эпоху Просвещения. – М.: Наука, 1988. – С. 227-253. **Наливайко Д. С.** Искусство: направления, течения, стили. – К.: Мистецтво, 1981. – 287 с. **Семчинський С. В.** Загальне мовознавство: Підручник. – 2-е вид., перероб. і доп. – К.: АТ “ОКО”, 1996. – 416 с. **Семчинський С. В.** Лексичні запозичення з російської та української мов у румунській мові. – К.: Вид-во КДУ ім. Т.Г.Шевченка, 1958. – 120 с. **Феофілакт Сімокатта.** История / Пер. С. П.Кондратьева. – М.: Арктос-Вика-пресс, 1996. – 272 с. **Constantiniu Florin.** O istorie sinceră a poporului român. Ediția a III-a, revizuită și adăugită. – București: Univers enciclopedic, 2002. – 562 p. **Enciclopedia limbii române.** Coordonator: Marius Sala. – București: Univers enciclopedic, 2001. – 640 p. (P.313-316). **Fischer I.** Latina dunnreanr. Introducere on istoria limbii române. – București: Editura etimologică ei enciclopedică, 1985. – 228 p. **Frâncu Constantin.** Geneza limbii ei a poporului român. – Iași: Casa Editorială „Demiurg”, 1997. – 112 p. **Frâncu Constantin.** Evoluția reflecțiilor privind limbajul din Antichitate ponn la Saussure. – Iași: Casa Editorială “Demiurg”, 2005. – 200 p. **Iancu Victor.** Istoria limbii române: Privire sintetică. – București: Editura Fundației Culturale Române, 2000. – 104 p. **Istoria lingvisticii române.** Coordonator: acad. Iorgu Iordan. – București: Editura etimologică ei enciclopedică, 1978. – 280 p. **Lingvisti ei filologi evrei din România.** Prezentare ei antologie de Lucia Wald. – București: Editura Hasefer, 1996. – 448 p. **Micu Samuil, Cincăi Gheorghe.** Elementa linguae daco-romanae sive valachicae /Studiu introductiv, traducerea textelor ei note de Mircea Zdrenghea.- Cluj-Napoca: Ed. Dacia, 1980. – 246 p. **Mihrescu H.** Limba latină on provinciile Dunrene ale Imperiului roman. – București: Editura Academiei, 1960. – 330 p. **Mihrescu H.** La romanité dans le sud-est de l’Europe. – București: Editura Academiei române, 1993. – 600 p. **Rosetti Al.** Istoria limbii române. I. De la origini ponn la onceputul secolului al XVII-lea. Ediție definitivă. – București: Editura etimologică ei enciclopedică, 1986. – 934 p.

ЛАТИНСЬКІ ФРАЗЕОЛОГІЗМИ З ІМЕННИКОМ У СТРУКТУРІ

Леся Мисловська

Львівський національний університет імені Івана Франка

Серед латинських фразеологізмів спостерігаємо велику кількість іменних фразеологічних одиниць. Це, як правило, субстантивні ФО, у яких граматично домінуючим словом є іменник. Вони різноманітні за своєю семантичною структурою і виражаються певними моделями.

Перша модель S +A, обидва в nom.sing., наприклад, *aetas viridis* – зелений вік, юність, *avis rara* — рідкісний птах, *urbs aeterna* – вічне місто.

Друга модель S nom.+S gen. : *filius fortunae* – син фортуни, улюбленець долі, *lapsus linguae* – мовна помилка, *poena mortis* – смертна кара, *vox populi* – голос народу. Фразеологізми цієї моделі, як і попередньої, є достатньо поширеними у латинській мові. Варіантами даної моделі можуть бути: S nom.pl+S gen.sing., напр. *verba magistri* – слова вчителя, *oculi mentis* – очі розуму, духовне бачення, а також S nom.sing.+S gen.pl.: *status rerum* – положення справ.

Часто друга модель може бути ускладнена, якщо при одному з іменників є узгоджене означення: S nom.+ A nom.+ S gen. *ratio ultima Romae* – останній доказ Риму або S nom.+S gen.+A gen. *filius gallinae albae* – син білої курки, тобто улюбленець долі.

Існує певна кількість ФО, зафіксованих лише у множині, напр. *dei maiores* (старші боги) має лише плюративну форму, оскільки в античності вшановували багато богів. Зустрічаються також ФО, що виступають у однині та множині: *ars liberalis* (вільне мистецтво), але частіше вживається *artes liberales*.

Третя модель S nom.+ Gerundium gen., напр. *modus vivendi*, *ars amandi*. Для цієї моделі характерною структурною особливістю є те, що першим компонентом завжди є обмежене число лексем, як наприклад, *ars*, *modus* рідше *ius*.

Четверта модель S nom.+Praep.+S : *lux ex tenebris* – світло з темряви, *lupus in fabula* – вовк у байці, *clavis in lingua* – замок на язичку. Наступні моделі S nom.+ Pronomen (*culpa mea*) та S nom.+Participium (*ius scriptum*) вживаються значно рідше.

Особливо частотними в латинській мові є стійкі дієслівно-іменникові сполучення, напр. *fletus edere* – плакати, *corpus facere* – повніти, *venire in dubium* — сумніватися. Більшість таких дієслівно-іменникових сполучень можна замінити дієсловами: *habere odium* = *odisse*, *habere spem* = *sperare*, *bellum gerere* = *bellare*.

Це приводить до певного співпадіння семантики стійкого дієслівно-іменникового сполучення та корелятивного дієслова, однак, мові не властиве створення двох форм, які повністю дублюють одна одну. Тому дуже часто між ними спостерігаються стилістичні розбіжності, а саме, дієслівно-іменникові сполучення, здебільшого, надають дії додаткову характеристику, наприклад: а) інтенсивність – *oscula capere*, порівн. *osculari* цілувати; б) спонукання до дії – *silentium facere*, порівн. *silere* мовчати; в) кінець дії – *finem ponere* покласти кінець; г) процес набуття нових якостей – *corpus amittere* худнути.

Унаслідок того, що стійкі сполучення слів обмежують загальне значення дії, вони мають більш вузьке коло вживання, ніж корелятивні дієслова. Вишневська Н. А. стверджує, що “замінюючи дієслово в одних випадках, дієслівно-іменникові стійкі словосполучення не можуть замінити дієслово у всіх випадках його вживання. Це пояснюється тим, що дієслова, як правило, багатозначні і можуть вживатися в переносному значенні, а стійкі дієслівно-іменникові сполучення однозначні і рідко вживаються в переносному значенні”.

Семантична неадекватність аналітичних конструкцій їхніми однослівним синонімам виникає також унаслідок того, що основний носій семантики стійкого

сполучення – субстантивний компонент, у більшості випадків, є абстрактним ім'ям, що накладає відтінок на весь вислів загалом.

Основні граматичні моделі дієслівно-іменникових сполучень:

- 1) V+S dat.: leto dare – умертвити(віддати смерті),
- 2) V + S abl.: praeterire silentio – змовчати (обійти мовчанкою),
- 3) V +S acc. : fletus edere-плакати, mores facere – виховувати(формувати характер),
- 4) V +ad, in +S acc: venire in dubium – сумніватися, referre ad animam -брати до уваги.

Дві останні моделі є найбільш уживаними. За ступенем участі іменного та дієслівного компонента у створенні значення їх можна розділити на три групи:

- 1) смислотворчими є обидва компоненти: tendere dolos – обманювати, praeccludere vocem- примусити мовчати,
- 2) смислотворчим є іменник, а дієслово втратило номінативне значення: consilium dare- радити,
- 3) смислотворчим є іменник, але дієслово зберегло номінативне значення: dicere mendacium- говорити неправду.

Широке поширення у латинській мові стійких дієслівно-іменникових сполучень пояснюється їхніми стилістичними особливостями і швидким збільшенням кількості стійких сполучень дієсловами широкої дистрибуції з новими семантичними групами іменників.

СЛОВОТВОРЧА СТРУКТУРА ТА ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ ЖІНОЧИХ ВЛАСНИХ ІМЕН У ТВОРАХ ГОРАЦІЯ

Ольга Назаренко

Львівський національний університет імені Івана Франка

Жіночі власні імена в старогрецькій мові в називному відмінку від чоловічих відрізняються, перш за все, характером кінцевого звуку. Якщо чоловічі закінчуються тільки приголосними, то жіночі в основному голосним. Найчастіше в кінці жіночих імен вживається голосний α- (ή Ἦρα; ή Ἀθηνᾶ), з яким конкурує голосний -η (ή Ἑκάβη).

У старогрецькій мові звуку -ω в кінці іменників чоловічого роду не було в апелятивній лексиці. Він був маркером іменників тільки жіночого роду. Можна стверджувати, що в початковій формі парадигми жіночі власні імена в старогрецькій мові протиставлялись чоловічим кінцевим звукам (приголосні закріпились за чоловічими, а голосні – за жіночими). Специфіку старогрецької мови складають жіночі власні імена з кінцевим наголошеним голосним –ω.

Старогрецькі жіночі власні імена формувалися на базі: 1) чоловічих власних імен – відандронні імена – гр. ἀνδρών, зі значенням “чоловіча половина в домі”+ ний; 2) етнонімів – відетнонімічні імена; 3) топонімів – відтопонімічні імена; 4) апелятивів – відапелятивні власні імена.

Відандронні жіночі власні імена утворені на базі відповідних чоловічих власних імен: Ἀλέξανδρος – Ἀλεξάνδρα, Πύρρος – Πύρρα

На думку Горпинича, відандронні жіночі власні імена утворились за допомогою фемінних флексій –η, -α, -ω, -εια, -ια, -η. Це ті ж деривативи, за допомогою яких створювались жіночі власні імена і від апелятивів, і від етнонімів, і від топонімів. Їхні характеристики повністю співпадають також у регулярності, частотності та продуктивності. Словотворче значення “жіноче власне ім’я” в них виражене флексією, яка вміщає в собі в даній ситуації дві функції – формотворчу і словотворчу. Такі синкретичні морфи, на основі яких сформувався флексивний спосіб словотворення жіночих власних імен, досить поширені в старогрецькій мові і володіють стійкою регулярністю: більшість жіночих власних імен утворено флексивним способом.

Звернемось до прикладів.

Ἀριάδνα (η) – Аріадна, донька Міноса, дружина Вакха. Утворене способом антропонімізації прикметника ἀριαδινός – *дуже сильний, могутній, міцний* (префікс ἀρί – *дуже* і прикметник ἀδινός – *сильний, могутній*)

Καλλιόπη (Καλλιόπα) – Калліопа, муза епічної поезії, мати Орфея. Композит складається із коренів: καλλι, що в ад’єктиві καλός зі значенням “гарний”, “прекрасний” + -οπα, що в словах οπός, επός зі значенням «зір», «голос», «слово». Означає “прекрасноголоса”. Утворене шляхом семантичної антропонімізації.

Εὐτέρπη – Евтерпа, муза музичного мистецтва, винахідниця флейти, походить від прикметника εὐτερπής – “привабливий”, “чарівний”. Апелятив перейшов у власне ім’я через образне переосмислення.

Galatea, ae f – Галатея, одна з nereid, кохана Акіда. Гораций вписує це ім’я у текст оди (III, 27) так, що воно розкриває своє значення світла (дослівно: молочна-біла).

Glycera, ae f – Глікера, жіноче ім’я, гр. Γλυκέρα “солодка”, утворене від прикметника γλυκός, εια,υ – солодкий, приємний (nomen loquens).

Melpomene, es f – Мельпомена, муза трагедії. Композит складається із двох коренів: μελλο (від дієслова μέλλω – співати, славити піснями і іменника μένος “душа, суть”. У процесі антропонімізації ім’я отримало конкретні узагальнюючі смисли, стало культурним концептом “співаюча душа”.

Підсумовуючи проаналізованих 38 жіночих власних імен у одах Горація, можна зробити висновок, що більша їх кількість утворюється способом **семантичної антропонімізації ад'єктивів з субстантивацією** – це такий спосіб, при якому створюючий прикметник субстантивується в формі жіночого роду і міняє значення ознаки на значення особи жіночого роду.

1. Горпинич В. А. Древнегреческая антропонимия. 5. Композити // Ономастика и апелятивы. – Д., 2005. – Вып. 24. 2. Лопушанская-Бучко Г. Е. Структура личного имени у Гомера. М.; 1970.

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНЕ ПОЛЕ “ЧАС” У РОМАНІ ЛОНГА “ДАФНІС І ХЛОЯ” (НА ОСНОВІ ЛСГ НОМІНАЦІЙ ПІР РОКУ)

Роксоляна Оліщук

Львівський національний університет імені Івана Франка

Номінація *час* (ὁ χρόνος) є однією з опорних одиниць у романі Лонга “Дафніс і Хлоя”. У мові роману вона формує семантичне поле, яке представлене широким колом засобів лексичної реалізації. ЛСП “час” у романі формують: а) номінації загальних часових понять (τὸ ἔτος – рік, ἡ ὥρα – пора року, ὁ χρόνος – час); б) номінації пір року (ὁ χειμὼν – зима, τὸ ἦρ – весна, τὸ θέρος – літо, τὸ μετώπоров – осінь); в) номінації погодніх умов, у які входить семантичний компонент час з конкретною часовою віднесеністю (ὁ κρυμός – мороз, τὸ κρύος – холод, ἡ χιών – сніг); г) номінації періодів у межах доби (ἡ ἡμέρα – день, ἡ νύξ – ніч, ἡ μεσημβρία – полудень); д) номінації віку людини та певних часових етапів її життя (ἡ ἡβη – юність, τὸ γῆρας – старість, ὁ, ἡ παῖς – дитина, ὁ γέρων – старий) та ін.

Структурована як система темпоральна лексика роману поділяється на ряд ЛСГ, зокрема, назв пір року та підпорядкованих їй ієрархічно лексико-семантичних мікрополів (ὁ χειμὼν, τὸ ἦρ, τὸ θέρος, τὸ μετώπоров), які й були предметом нашого дослідження.

Пори року в романі Лонга відіграють надзвичайно важливу роль. Це не тільки чудові, притаманні кожній порі року, картини природи: це найперше те тло, на якому діють головні герої роману та відбуваються всі його події.

Позначувані лексемами-іменниками пори року в Лонга майже завжди пов’язані з дієсловами, які відображають їхні зміни та відповідають змінам у житті Дафніса і Хлої.

Поєднання досліджуваних часономенів з дієсловами сприяє актуалізації дієслівної метафори, з якою пов’язана традиція зображення циклічності, змінності пір року. Дієслова, вжиті при номінаціях пір року, зокрема вказують на: 1) прихід, настання певних пір року. Лонг пише: Γίνεται δὲ χειμὼν (III, 3) – настала зима. Ἦρος ἦν ἀρχὴ (I, 9) – був початок весни. Τοῦ δὲ θεροῦς ἀρχομένου (III, 24) – коли настало літо. Τοῦ μετοπώρου προσιόντος (IV, 1) – коли наближалась осінь. 2) тривання певної пори року: ἔστ’ ἂν ὁ χειμὼν μένῃ (III, 11) – доки залишатиметься (триватиме) зима. Ἦδη δὲ τῆς ὁπώρας ἀκμαζούσης (II, 1) – коли осінь була у розквіті. 3) закінчення певної пори року: Τοῦ ἦρος παυομένου (III, 24) – коли закінчилася весна. Ἦρος ἦν ἡδη τέλος (I, 23) – отже, [був] кінець весни.

З наведених контекстів видно, що метафоризація номінацій пір року супроводжується їх антропоморфізацією. Часто метафори підкреслюють динамічність зміни пір року. Четверта книга роману починається фразою: Ἦδη οὖν τοῦ θεροῦς ἀπιόντος καὶ τοῦ μετοπώρου προσιόντος (IV, 1) – коли вже, отже, літо відходило і надходила осінь.

Часто у Лонга метафоризуються не самі номінації пір року, а пов’язані з ними певні погодні умови. Згадуючи про сувору зиму в третій книзі роману Лонг пише: καὶ αὔρα βόρειος ὑπέκαε (III, 10) – і північний вітер обпікав.

Змальовуючи певну пору року Лонг звертає увагу на певні дистрибутивні ознаки їх, які дають йому змогу більш мальовничо, образно передавати кожну пору року. Такими ознаками є: а) температура (τὸ καῦμα – спека, τὸ κρύος – холод та ін.). Зимову автор представляє так: κρύος ἦν ἐξαίσιον (III, 10) – був незвичайний холод, а літо – ὥρας οὔσης καύματος (I, 30) – коли була пора спек.

До температурних ознак Лонг часто приєднує, зазвичай пов’язані з ними метеохарактеристики (ἡ χιών – сніг, ὁ ἄνεμος – вітер та ін.). Описуючи зиму, Лонг згадує її найбільш характерну ознаку – наявність снігу: ἐξαίφνης γὰρ περὶ τεσοῦσα χιών (III, 3) – раптом випав сніг.

Конкретно-чуттєві образи у Лонга представляють метафори з семами: смак, звук, запах, зір. Часто автор у своїх описах певної пори року поєднує зразу декілька сем,

додаючи до цього ще й оцінну (здебільшого позитивну) характеристику. Особливо вражає метафоризація літа: Ἦρος ἦν ἥδη τέλος καὶ θέρους ἀρχή, καὶ πάντα ἐν ἀκμῇ· δένδρα ἐν καρποῖς, πεδία ἐν ληϊοῖς. Ἡδεῖα μὲν τεττίγων ἡχή, γλυκεῖα δὲ ὀπώρας ὀδμή, терпνὴ δὲ ποιμνίων βληχή. (I, 23) – Був уже кінець весни і початок літа, і все було у цвіті, дерева в плодах, рівнини в хлібах; приємним був гул цикад, солодким запах плодів, радісним мекання овечих стад. У цьому мальовничому описі фіксуємо поєднання візуальних: πάντα ἐν ἀκμῇ – все [було] у цвіті; слухових – ἡδεῖα μὲν τεττίγων ἡχή – приємним [був] гул цикад; та нюхових: γλυκεῖα δὲ ὀπώρας – ὀδμή – солодким – запах плодів – образів. Супроводжуваний авторськими означеннями-епітетами (ἡδεῖα, терпνὴ) та метафорами, опис вражає своєю мальовничістю, створюючи неперевершений образ літа.

Не менш вражаючим є опис весни, де переважають слухові образи. Тут і βόμβος ἦν ἥδη μελιττῶν, ἦχος ὀρνίθων μουσικῶν (I, 9, 1) – було дзижчання бджіл і голос співучих птахів. Вражає загальний позитивний настрій цього епізоду і без сумніву позитивна авторська оцінка.

Номінації пір року в романі Лонга визначаються системою стійких асоціативно-образних зв'язків аналізованих лексем. Номінації пір року реалізують тут такі асоціації: весна – відродження природи та зародження кохання. Адже перша весна знайомить головних героїв роману, викликає зародження першого почуття, а наступна – знову з'єднує їх, але вже закоханими один в одного. Літо – пора дозрівання плодів, пік закоханості, що охоплює не тільки героїв, але й, здається, всю природу. Ось як звучить це у Лонга: καὶ τὰ μῆλα ἐρῶντα λίπτεν χαμαὶ (I, 23) – і кохаючи яблука падають на землю. Осінь – час збирання урожаю, старанної праці селян, пора весіль. До осені пропонує відкласти весілля Дафніса і Хлої, названий батько Дафніса, Ламон ἀναβαλῶμεθα τὸν γάμον εἰς τὸ μετόπωρον (III, 31). Зима – пора замирання природи, холоду снігу, пора розлуки закоханих героїв, їхньої туги один за одним. Тому так нетерпляче чекають вони приходу весни, щоб піти до гроту німф, де колись Хлоя присягала Дафнісу у вічному коханні, а тепер втішаючи його каже: ἦξιμεν εὐθέως, ὥς ἂν ἡ χιών ταχῇ (III, 10) – ми підемо негайно [туди], як тільки розтане сніг.

Номінації пір року Лонг широко застосовує у складі тропеїстичних засобів. Одним із найбільш продуктивних тропеїстичних засобів, які забезпечують структурування універсуму художнього часу в Лонга є метафоризація, передовсім дієслівна, про яку вже йшла мова вище.

Стилетвірною характеристикою мови Лонга служить наявність у ній порівнянь, у складі яких виступають номінації пір року. Знаходимо контекст, де пори року порівнюються одна з одною. Згадуючи про селян, які лише взимку могли відпочити, Лонг зауважує: ... ὥστε αὐτοῖς τὸν χειμῶνα δοκεῖν καὶ θέρους καὶ μετόπωρον καὶ ἦρος αὐτοῦ γλυκύτερον (III, 4) – так що зима здавалася їм солодшою (приємнішою) від літа та осені і від самої весни. У наведеному уривку автор порівнює зиму з іншими трьома порами року.

Якщо для селян зима – найприємніша, то для героїв роману зима γίνεταί τοῦ πολέμου μικρότερος (III, 3) – стала гіршою (зіркішою) від війни. Через те, що взимку вся природа ніби замирає, то звідси прихід весни очікується Дафнісом і Хлоєю, як ἐκ θανάτου παλιγγενεσίαν (III, 4) – як воскресіння після смерті.

Одним з тропеїстичних засобів, які характеризують пори року, є епітет. Найбільше епітетів пов'язано в Лонга з зимою. Вона в романі характеризується як негативними, так і позитивними епітетами. Для розлучених зимою Дафніса і Хлої, вона є χειμῶν μικρότερος (III, 3) – більш гірка зима, ἀνέραστος χειμῶν (III, 11) – зима, не знаюча любові, а для селян, які дістали змогу відпочити від різних робіт – χειμῶν γλυκύτερον (III, 3).

Застосовує Лонг при описі пір року і такий троп як перифраз. Опис літа автор передає через перифраз τῆς ὥρας οὐσης καύματος (I, 30) – коли була пора спек. Зима ж описується через найбільш характерні для неї дистрибутивні ознаки такі, як холод та сильний вітер: κρύος ἦν ἐξαίσιον καὶ αὔρα βόρειος ὑλέκαε πάντα (III, 10) – Був незвичний холод і північний вітер обпікав усе.

Для Лонга характерний синкретизм художніх засобів. В останньому з наведених контекстів маємо поєднання таких тропів як метафора, перифраз та епітет.

Для автора роману “Дафніс і Хлоя” характерне накладання мікрополів назв пір року і ЛСП “людина”. У VIII розділі IV книги роману читаємо: Ἀφίξεται τὸ ἦρ, τὰ δὲ οὐκ ἀνθήσει· ἔσται τὸ θέρος, τὰ δὲ οὐκ ἀκμάσει· μετόπωρον, τὰ δὲ οὐδὲνα στεφανώσει – прийде весна, ви [квіти] не виростете; буде літо ви не зацвіте; восени ніхто не увінчається вами.

Отже, розгортання номінацій ЛСГ “назви пір року” в романі Лонга “Дафніс і Хлоя” засвідчує систему стійких асоціативно-образних зв’язків та експресивно-оцінних функцій. Найхарактерніші ракурси їх вживання – змалювання картин природи та відтворення почуттів героїв роману. У відповідних контекстах-епізодах роману актуалізуються домінантні семи відродження / завмирання, розквіт / згасання, радість / сум, кохання та інші.

У тропеїстичних засобах з образотвірними центрами номінаціями пір року вербалізуються зорові, звукові, одоративні, густативні, температурні ознаки певних часових періодів.

Таким чином, чітко виражена в романі Лонга ЛТГ “номінації пір року” побудована за інтралінгвальними законами асоціації, виділення окремих ознак (сем).

ФУНКЦІОНАЛЬНІ ТА КОМБІНАТОРНІ ВЛАСТИВОСТІ ІМЕННИКІВ ІЗ ЧАСОВИМ ЗНАЧЕННЯМ

Наталія Панчишин

Львівський національний університет імені Івана Франка

Категорія часу як поняття, що відображає глибоке світосприйняття людини, може відображатися в різних формах і різними засобами. Спроба охопити граматичні, морфологічні, лексичні та синтаксичні засоби вираження значення часу, які у своїй сукупності становлять систему лінгвістичного часу (темпоральності), є дуже вагомим у дослідженні функціонально-семантичного поля темпоральності у латинській мові.

Дослідження лексичних груп і підсистем лексики із спільною предметно-понятійною віднесеністю мають у мовознавстві давню традицію. Науковцями одержані численні докази системної організації таких груп як у плані змісту, так і в плані вираження.

Описуючи іменні групи з часовим значенням, ми виходимо з того, що клас іменників – це семантично однорідна група слів усередині певної частини мови, яка бере участь у вираженні певної лексико-граматичної, синтаксичної категорії і характеризується здатністю вживатися або не вживатися в певних словоформах за певних умов, вступати або не вступати у сполучення з певними класами слів інших частин мови.

На підставі детального аналізу твору Гая Юлія Цезаря “Про галльську війну”, можна зробити висновок, що для автора характерні такі лексичні групи іменників на позначення часу: 1) *hora* (tribus horis-через три години); *mensis*, *annus* та назви певних відрізків часу: *biennium*, *biduum*, *triduum*: *Hanc adfore biduo*.(Caes.BG.5,27,8) – “Через два дні буде тут”; 2) назви неточних часових відрізків: *tempus* (*tempus anni* – пора року), *spatium*; 3) назви частин доби: *mane*, *dies*, *vesper* (*sub vesperum*- під вечір), *nox*; 4) назви частин дня: *meridies* (*a meridie* – від полудня), *oriens*, *ortus*, *occassus*; 5) назви пір року: *hiems*, *ver*: *Concilio Galliae primo vere indicto*...(Caes.BG.6,3,4) – “Назначивши галльське зібрання ранньою весною(на початку весни)”; *aestas*, *autumnus*; 6) назви на позначення дат: *Idus*, *Kalendae* та *consul*; 7) назви процесів, дій, заходів: *labor*, *consilium*, *conventus*; 8) назви тривалих часових періодів щодо даного моменту: *futurum*, *praesentia*; 9) назви осіб за віком: *parvulus*, *puer*.

Парадигматичними відношеннями пов’язані і семантично віддалені знаки, однак їх важче описати і вони менш важливі. Це такі слова: *luna*, *bruma*, *pars*, *vigilia*, слова на позначення війн, битв: *bellum*, *proelium*, *contentio*, *concursus*, *agmen*.

Семантика слова, його змістовий обсяг визначається можливостями лексеми поєднуватися з іншими словами, тобто його синтагматичними відношеннями.

Іменники названого класу слів вживаються як без означення, так із означенням. Аналіз узгоджених означень, що виступають при іменниках на позначення часових відношень, дає нам змогу виділити такі лексичні та лексико-граматичні класи слів із значеннями: 1) слова із вказівкою на цілковите охоплення дією часового відрізка: *totus*, *a*, *ut* – *весь, цілий*; *omnis*, *e* – *весь, кожний*; 2) тривалості часового відрізка: *brevis*, *e* – *короткий, нетривалий, короткочасний*; *longus*, *a*, *ut* – *довгий, тривалий, довгочасний*; 3) співвіднесеність з певними (точними) відрізками часу: *certus*, *a*, *ut*, *exactus*, *a*, *ut* – *певний, точний*; *incertus*, *a*, *ut* – *невизначений*; *constitutus*, *a*, *ut* – *встановлений, зазначений*; *maximus*, *a*, *ut* – *найвищий*; 4) послідовність часових відрізків з підкласами: а) прикметники із вказівкою на віднесеність до певного моменту у часі: *praeteritus*, *a*, *ut* – *минулий*; *proximus*, *a*, *ut* – *найближчий, останній, минулий*; *superior*, *ius* – *минулий, попередній*; *reliquus*, *a*, *ut* – *майбутній, наступний, інший*; б) порядкові числівники: ...*prima nocte ex castris Helvetiorum egressi* (Caes.BG.1,27,4) – “... з настанням ночі залишили табір гельветів...”; в) з нечітко визначеною протяжністю: *complures*, *a* –

численні; *multus, a, um* – багато, численний; *singulus, a, um* – єдиний, кожний; *paucus, a, um* – неоначний, декілька; 5) співвіднесеність з порами року: *aestivus, a, um* – літній; 6) співвіднесеність з віком: *puerilis, e* – дитячий; 7) розташування в часі: *multus, a, um* – пізній, ранній; *medius, a, um* – середній.

Окрім розглянутих вище прикметників? іменники з часовим значенням також вживаються із вказівними займенниками та займенниковими прикметниками, які не змінюють лексичного контексту слова, а лише уточнюють його: *Qui eo tempore principatum in civitate obtinebat.* (Caes.BG.1,3,5) – “Який в цей час займав у своїй громаді високу посаду”.

Важливим аспектом дослідження функціонування іменників є сполучуваність останніх з прийменниками. Досліджувані іменники сполучаються із такими часовими прийменниками: *ad, ante, intra, post, inter, per, a(ab), de; ex(e), circiter, in, sub*: *Diem ex die ducere Aedui.* (Caes.BG.1,16,4) – “Едуї відтягували справу з дня на день”; *Qui inter annos XIV tectum non subissent.* (Caes.BG.1,36,7) – “Які протягом чотирнадцяти років не були вдома”; *Sub occasumque solis sequi destiterunt ...* (Caes.BG.2,11,6) – “І лиш перед заходом сонця вони припинили бій...”.

Іменники даного класу хоча і позначають час, однак у реченні вони функціонують лише у прийменникових та безприйменникових конструкціях, що є синтаксичними засобами відтворення часу.

1. Виноградов В. В. Русский язык. Грамматическое учение о слове. – М. : Учпедгиз, 1972. – 614 с. 2. Іваненко З. І. Система прийменникових конструкцій адвербіального значення. – К : Вища школа, 1981. – 143 с. 3. Кронгауз М. Л. Семантика: Учебник для вузов. – М : Рос.гос.гуманит.ун-т, 2001. – 399 с. 4. Соболевский С. И. Грамматика латинского языка.// Морфология и синтаксис. – М : Изд-во литературы на иностранных языках, 1948. – 431 с. 5. Скобликова Е. С. Согласование и управление в русском языке. – М., 1971. – 240 с.

КОНЦЕПТУАЛЬНА МОДЕЛЬ ПРИКМЕТНИКА *ΜΕΓΑΣ* У ДАВНЬОГРЕЦЬКІЙ МОВІ (НА МАТЕРІАЛІ ГОМЕРІВСЬКОГО ЕПОСУ)

Марта Петришин

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
(Івано-Франківськ)*

Актуальним об'єктом сучасних лінгвістичних досліджень є інтерпретація результатів опису як семантики, так і змістових ознак мовних одиниць. Інтерес до цих питань посилився з появою когнітивного напрямку дослідження мови, який передбачає смислове узагальнення отриманих результатів їхнього опису.

Метою нашої розвідки є виявлення та детальна характеристика семантичної структури і сполучуваності прикметника *μέγας* у давньогрецькій мові, а також визначення його концептуальної моделі.

Оскільки когнітивна лінгвістика вивчає концепти через значення мовної одиниці, предмет нашого дослідження – семантика ад'єктива *μέγας* у гомерівському епосі.

На першому етапі когнітивної інтерпретації результатів лексикографічного представлення семантики аналізованого прикметника серед отриманих значень ми виділяємо семантичні блоки, під якими, за прикладом К. Рахліної, розглядаємо групи з двох чи більше значень, які мають подібні риси та відрізняються цими властивостями від інших значень прикметника *μέγας*. Аналіз результатів дав змогу виділити семантичні блоки, які репрезентуються у вигляді ядра, ближньої та дальньої периферії значень лексеми *μέγας*. Крім того, дальня периферія включає також одиничні асоціати, що складаються з одного значення.

Концепт *μέγας*

Ядро семантичного блоку прикметника

Семантичний блок “розмір”

Ближня периферія

Семантичний блок “висота”

Семантичний блок “ширина”

Семантичний блок “довжина”

Семантичний блок “глибина”

Дальня периферія

Семантичний блок “важливість, велич, впливовість”

Семантичний блок “сила”

Одиничний асоціат “цінність”

Одиничний асоціат “число, кількість”

Одиничний асоціат “страх”

Унаслідок проведеного інтерпретаційного аналізу семантики прикметника *μέγας* встановлено, що структуру концепту складають когнітивні ознаки різного ступеня актуальності для пізнання людини. Дослідження семантичної структури прикметника *μέγας* підтвердило той факт, що когнітивна ознака “розмір” належить до ядра значень аналізованої лексичної одиниці та відображена в сполученнях прикметника *μέγας* з іменниками на позначення живих істот, неживих об'єктів, включаючи натурфакти й артефакти. Великий фізичний розмір об'єктів прикметник *μέγας* підкреслює, виступаючи означенням іменників, що називають предмети побуту, тварин, рослин. Когнітивну ознаку “розмір” реалізує досліджуваний ад'єктив у сполученнях з іменниками *τὸ ἔγχος* (спис), *τὸ φάσγανον*, *τὸ ἄορ* (меч), підкреслюючи велику довжину наступальної зброї. Троянці та ахейці *μάχοντο ξίφεσιν μεγάλοισι* (Il. XV, 712) – “билися довгими мечами”. У словосполученнях з іменниками на позначення елементів споруд прикметник *μέγας* актуалізує когнітивну ознаку “висота”. Наприклад: *ἐπὶ πύργων ἔβη μέγαν Ἴλιου* (Il. VI, 386)

– “пішла на високу вежу Іліону”. При вживанні з лексемами для найменування об’єктів, розташованих нижче рівня землі, у прикметника μέγας на перший план виступає когнітивна ознака “глибокий”: ‘κρύπτον ἐν δίνῃσι μεγάλῃσιν (II. XXI, 239) – ховаючись у глибокому вирі”. Аналіз фактологічного матеріалу дозволив зробити висновок, що прикметник μέγας, описуючи великий загальний розмір зброї, споруд, водойм, надає об’єктам ознак значної ширини, довжини, висоти, глибини, тобто може позначати протяжність предметів та об’єктів по вертикалі і по горизонталі.

Дальня периферія характеризується як семантичним блоком меншого обсягу лексикографічного представлення, так і одиничними асоціатами, які відображають когнітивні ознаки, що входять в інтерпретаційне поле досліджуваної одиниці. Особливої уваги заслуговують сполучення аналізованого прикметника із субстантивами τὸ ἄεθλον, τὸ γέραс (нагорода), τὸ δῶρον (дарунок), τὸ κτέραс (майно), у яких μέγας набуває концептуальної ознаки “цінність”. У випадку сполучення з іменниками ТГ “люди, герої, міфічні істоти” аналізований прикметник визначає не тільки великий загальний розмір істот, але і вказує на їх значимість, актуалізуючи когнітивну ознаку “величність, впливовість”, що стає основою для розвитку значення “величний, видатний”. Наприклад: ἡμεῖς δὲ μέγαλοю Διὸς παῖθώμεθα βουλῇ (II. XII, 242) – ми ж послухаємося поради величного Зевса”.

Дослідження прикметника μέγας у сполученні з іменниками різних тематичних груп виявило, що аналізований ад’єктив служить основою для утворення різних концептів. Формуючи концептуальну модель прикметника μέγας, до просторових відносимо концепт висоти, ширини, довжини, глибини. Дальня периферія представлена концептами, які вказують на силу, велич, впливовість і перебувають на шкалі позитивної оцінки. У результаті проведеного дослідження виявлено концепт негативної оцінки “страх”. Перспективним видається визначення концептуальної моделі інших параметричних прикметників на позначення великого загального розміру, що відображає можливість установавлення правил та умов їх функціонування в тексті.

ЕМОЦІЙНО-ОЦІННИЙ КОМПОНЕНТ СЕМАНТИКИ ЛАТИНСЬКИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ

Ольга Пилипів

Львівський національний університет імені Івана Франка

Сучасна лінгвістична наука все частіше зосереджує увагу на функціональному потенціалі мовних одиниць, у яких віддзеркалюється ментальність народу. Лексика виступає не лише засобом пізнання та вербалізації ціннісних концептів картини світу, а й слугує для вираження багатоаспектної палітри емоційного стану людини, її поведінки та оцінок діяльності людської свідомості. Найновішими досягненнями у вивченні способів вираження емоцій у мові є дослідження українських учених Н. Бойко, Л. Ставицької, А. Манзій, О. Стародедової, Л. Стрілець, І. Беженар, Т. Космеди, німецьких лінгвістів І. Фішера, Н. Фріса та ін.

У контексті антропоцентричного розуміння світу найчисленнішими є фразеологізми, які вербалізують ціннісні уявлення про людину та різні сфери її діяльності. Серед концептів, вербалізованих фразеологізмами, ми виділяємо ті, які оцінюють людину за її властивостями, поведінкою, рисами характеру, дають фізичну та інтелектуальну характеристику людини

Латинські фразеологізми здатні викликати певне ставлення до зображуваного, виражати оцінку – позитивну чи негативну: співчуття чи захоплення: *arbiter elegantiae* – арбітр вишуканості, *dominus liti* – господар сварки, *esse homo* – ось людина, *primus inter pares* – перший серед рівних, *homo faber* – людина-творець. Характерною особливістю антропонімів як компонентів фразеологізмів є їхня здатність узагальнювати певні характеристики, набуваючи емоційно-оцінного характеру: *Aristoteles non semper Aristoteles*, – Арістотель – не завжди Арістотель, *Ianus bifrons* – дволикий Янус, *Intus Hecuba*, *foris Helena* – всередині Гекуба, зовні – Єлена.

Оцінний характер мають також фразеологізми з соматичним компонентом, які вказують на зовнішній вигляд людини, її характер: *barbam video*, *philosophum non video* – бороду бачу, а філософа не бачу, *homo durae auris* – глухувата людина; *bos in lingua* – бик на язичку (про продавних людей); *lingua livida* – заздрісний язик; *albis dentibus deridere* – відкрито сміятися. Око, зокрема, виступає як еталон цінності (*carius oculis* – дорожчий за очі), волосся як еталон тонкості (*pili non facere* – і на волосся не цінити, бути не вартим уваги, не мати цінності).

У художніх текстах переважають фразеологічні одиниці з емоційно-експресивним значенням: *ambo meliores* – обидва кращі (один одного вартий), *pro et contra* – за і проти, *coeli filius* – син неба (геній), *aequo animo* – зі спокійною душею, *larga manu* – щедро тощо.

Оцінка може висловлюватися через сприйняття та відображення реалій рослинного та тваринного світу, предметів побуту, культових речей. Емоційно-оцінне навантаження несуть насамперед фразеологізми з компонентом-зоонімом, які виступають засобом негативної чи позитивної оцінки людської діяльності. Реалії флори та фауни, відтворені у фразеологізмах, служать для вираження переважно негативної оцінки, базуючись на уявленнях людини про певну тварину чи рослину, наприклад, *caput cucurbitae habere* – мати гарбузову голову, бути немудрим, *Mimosa pudica* – соромлива мімоза. Образ вовка у сприйнятті стародавніх римлян має чітко виражену негативну характеристику, пов'язану з відчуттям страху: *auribus teneo lupum* – тримаю вовка за вуха (перебуваю у безвихідному становищі: страшно тримати і страшно відпустити). Характерні вуха осла чи нігтів лева стали причиною появи фразеологізмів *ex auribus asinum* (за вухами впізнають осла) та *ex ungue leonem* – по нігтю пізнають лева (пор. з українським “по руці майстра впізнають”).

Таким чином, фразеологічне значення поєднує в собі відтворення певного фрагмента дійсності та ставлення мовців до нього, відповідно оцінка є його невід'ємною

складовою частиною. Образні вирази, якими є фразеологізми, приховують у собі, як влучно зауважує Т. Космеда, об'ємну згорнуту інформацію, яка є "специфічним способом відображення й оцінювання осіб, предметів, явищ і ознак, ситуацій, різних стосунків". Латинська фразеологія, потужна за своїм змістом та емоційністю, становить квінтесенцію античної мудрості. Вона зрозуміла для людей різних поколінь та епох. Завдяки своїй дотепності та лаконічності, здатності до реактуалізації в нових історичних умовах вони служать людству донині, водночас репрезентуючи мовну картину світу епохи античності.

ПРЕФІКСАЛЬНІ КОМПОЗИТИ ЯК ОДИНИЦІ НОМІНАЦІЇ

Ірина Романюк

Львівський національний університет імені Івана Франка

Оскільки слово є одиницею номінації, необхідно звернутись до теорії номінації, щоб дати відповідь на питання, як створюється нове слово. Розвиток номінативної теорії йде двома основними напрямками, які розкривають статичну та динамічну сторони номінації. Теорія номінації розвивалась, перш за все, як теорія, спрямована на пояснення шляху від речі до її позначення, тобто шляху від предметного світу – до називання окремих його фрагментів. У цьому полягає суть ономасіологічного підходу до дослідження мови, який “розглядає смислову сторону мовних одиниць з точки зору предметної спрямованості, тобто співвіднесення з позамовним предметним рядом як засіб позначення, найменування останнього” [8, с. 19]. Підхід до словотвору з ономасіологічної точки зору означає, що “на перший план за своєю важливістю мають бути винесені номінативні ознаки”.

У результаті акту номінації створюється одиниця, яка належить до одного з типів одиниць номінації (похідного чи складного слова, словосполучення). Кожен тип одиниць номінації характеризується неповторним набором ознак. Такими ознаками, згідно з О. С. Кубряковою [5, с. 43], слід вважати:

- “а) протиставлення однослівних найменувань кількаслівним;
- б) семантична цілісність знаку, або його розчленування і мотивованість, що дає змогу протиставити слово непохідне всім іншим, які демонструють різну ступінь розчленування;
- в) відсутність або ж наявність предикативного зв’язку між складовими знаками, що дає змогу виділити слово просте без цього зв’язку і протиставити його всім іншим одиницям номінації, де цей зв’язок присутній або в латентному, прихованому вигляді ..., або є зовнішньо вираженим” [5, с. 43].

Підхід до похідного слова як до одиниці номінації дає змогу виявити всі відмінні риси класу, який складається з похідних та складних слів різних типів, дати цьому класу слів комплексний опис. На думку О. С. Кубрякової [6, с. 12], адекватність такого опису забезпечує визнання у похідного слова різних різнорівневих структур, що не співпадають між собою. Своєрідність похідного слова і його радикальна відмінність від простого виявляється лише при послідовному співвіднесенні формальних характеристик цієї одиниці з її змістовими характеристиками, а це вимагає конструктивного визначення кожної з них.

Під номінацією розуміють називання предметів і ситуацій за допомогою мовних засобів, закріплення за певним референтом того чи іншого спеціального знаку. Номінація є комплексним мовленнєво-мисленнєвим процесом, який має як логіко-гносеологічні, біологічні, соціальні, фізіологічні, так і власне мовні основи [4, с. 6]. Г. В. Колшанський вказує, що “суть номінації не в тому, що мовний знак позначає річ, а в тому, що він репрезентує якусь абстракцію як результат пізнавальної діяльності людини” [3, с. 12]. В. Г. Гак, [2, с. 6] підкреслюючи важливість аналізу номінативного аспекту тексту назвав одиницю семантичної організації тексту – номінатему. Дослідник виділив в акті номінації три чинники: ім’я, предикат та суб’єкт, зробивши тим самим крок до наукового обґрунтування важливості суб’єкта-номінатора у мовленнєвій діяльності.

Номінативні одиниці у мовній системі є первинними, у мовленні – вторинними, тому знаки-номінативи диференціюються на часткові та повні (В. Г. Гак), найменування та повідомлення (Г. В. Булигіна), знаки та семи (Є. Б’юссене). Залежно від структурного статусу номінативних одиниць розрізняють лексичну номінацію (просте слово, композит, словосполучення), препозитивну (речення), та дискурсивну (текст) – Г. В. Колшанський,

Н. Д. Арутюнова, Б. О. Абрамов, В. Г. Гак, О. І. Москальська та інші. Підкреслюючи важливість аналізу номінативного аспекту тексту В. Г. Гак виділив номінатему, як одиницю семантичної організації тексту. Однією з проблем номінації є визначення місця та меж композита у ряді інших номінатем.

На думку більшості лінгвістів, композити посідають проміжне місце між простими словами, похідними одиницями та ідіоматичними сполученнями. Л. Ф.Омельченко та М. М. Полюжин зазначають, що похідне слово (дериват) використовується як у широкому значенні (на противагу терміну “просте”, “непохідне” слово), так і у вузькому – для ідентифікації словотворчої структури афіксальних похідних, а також складних та складно-похідних (складно-суфіксальних) вторинних одиниць номінації, утворень, що виникли внаслідок дії конверсії, телескопії, а також унаслідок лексикалізації синтаксичних конструкцій [7, с. 6]. Одиницею еволюції мови, як відомо, є зміна номінації, тобто співвідношення між позначуванням і тим словом, яке позначає. На думку В. Г. Гака, у процесі найменування можливі чотири елементарні зміни: 1) використання даного знаку для позначення нового об’єкта, 2) введення нового знаку для позначення об’єкта, який вже має назву в мові, 3) введення нового знаку з новим позначуванням та 4) невживання знаку у зв’язку з дезактуалізацією позначуваного.

Зміна номінації передбачає такі варіанти: 1) старі слова набувають цілком іншої семантики, втрачаючи попередні значення; 2) у семантичній структурі слова з’являється ще один лексико – семантичний варіант при збереженні всіх попередніх значень.

Однак будь – яка семантична новизна породжує новизну прагматичну. Новий ЛСВ слова розширює прагматику всієї лексеми, тому що розширюється спектр ситуацій і контекстів її вживання, та відповідно, й обмежень на вживання.

Дослідження прагматичного аспекту нового слова неминує передбачає звернення до тексту. Введення нового слова у текст змінює лексичну структуру тексту. Лінгвісти встановили статистичну закономірність приросту нових слів у тексті, яка тісно пов’язана зі змістом тексту, а також з його прагматичною установкою. Тому ми вважаємо, що при дослідженні дієслівних префіксальних утворень у пізній латині необхідно виявляти закономірності змістової / прагматичної зумовленості появи нових слів у тексті, виявити типи прагматичних установок тексту залежно від соціальної детермінованості “моделі адресата”, від виду адресата [1].

1. Азнаурова Э. С. Прагматика художественного слова / Э. С. Азнаурова. - Ташкент, 1988. - С. 93 – 94. 2. Гак В. Г. Семантическая организация текста / В. Г. Гак // Лингвистика текста. - М., 1974. Т. 1. 3. Колшанский Г. В. Коммуникативная функция и структура языка / Г. В. Колшанский. - М. : Наука, 1984. - 175 с. 4. Кубрякова Е. С. Части речи в ономазиологическом освещении / Е. С. Кубрякова. - М., 1978. - 115 с. 5. Кубрякова Е. С. Номинативный аспект речевой деятельности / Е. С. Кубрякова. - М.: Наука, 1986. - 157 с. 6. Кубрякова Е. С. Формальные и содержательные характеристики производного слова / Е. С.Кубрякова // Вопросы словообразования и номинативной деривации в славянских языках: материалы III республик. конф. - Гродно, 1990. - С. 3 – 12. 7. Полюжин М. М. Функциональное словосложение и префиксальные ономазиологические категории в английском языке / М. М. Полюжин, Л. Ф. Омельченко. - Ужгород, 1997. - 100 с. 8. Уфимцева А. А. Лингвистическая сущность и аспекты номинации // А. А. Уфимцева, Э. С. Азнаурова, Е. С. Кубрякова // Языковая номинация (Общие вопросы). - М.: Наука, 1977. - С. 7 - 98.

АДВЕРБІАЛЬНА СИНТАКСЕМА СПОСОБУ ДІЇ В ДІАЛОЗІ ПЛАТОНА “КРІТОН” НА ПРИКЛАДІ ПРИСЛІВНИКА ΚΑΛΩΣ

Антон Садовський

Львівський національний університет імені Івана Франка

У тексті діалогу Платона “Крітон” вагоме місце відведено детальному окресленню обставин подій, пов’язаних із намаганням щирого друга та учня Сократа Крітона врятувати його життя втечею із в’язниці за декілька днів перед призначеним днем страти. Тому для дослідження було обрано елементарні мінімальні синтаксеми – прислівники. У сучасній лінгвістичній науці у сфері синтаксису інтерпретація синтаксичної елементарності у мінімальних одиницях викликає найбільші труднощі в порівнянні з ідентифікацією таких синтаксичних одиниць-конструкцій, як речення і словосполучення. На думку І. Р. Вихованця, з формально-синтаксичного боку елементарна мінімальна синтаксема є окремим, виділюваним за формально-синтаксичними ознаками, компонентом, що поєднується з іншими мінімальними синтаксичними одиницями, тобто ці елементарні одиниці формують морфологічне чи синтаксичне слово. Елементарні синтаксичні одиниці формально-синтаксичного типу визначаються на основі предикативного і підрядного синтаксичних зв’язків. Це головні і другорядні члени речення. Елементарна мінімальна синтаксема виокремлюється з морфолого-синтаксичного боку і позиціонується як неподільні з формально-синтаксичного погляду морфологічні чи синтаксичні слова. Таким чином, мінімальна синтаксична одиниця виступає як носій далі нечленованого в межах синтаксичного рівня мови значення [1; 16-17].

Прислівником слід вважати такі слова, які є похідними від іменника, прикметника і дієслова і які передають обставинні або атрибутивні семантико-синтаксичні відношення, виступаючи в ролі придієслівного другорядного члена речення [2; 217]. Подібне визначення прислівника знаходимо у працях О. М. Савченка [3; 185–190.], Л. В. Щерби [4; 428], які у своїх працях детально описують природу і призначення прислівника. За свідченням І. Р. Вихованця, однією із найважливіших ознак прислівника є його семантика, яка ґрунтується на особливостях його синтаксичного функціонування. Прислівники вживаються для вираження ознаки іншої ознаки – динамічної дієслівної або статичної прикметникової. Слово ознака набуває синтаксичної інтерпретації, будучи спрямованою на відображення відношень двох предикатних (ознакових) елементів. Ці семантичні відношення можуть семантично конкретизуватися як відношення просторові, часові, кількісні тощо.

Принципового значення набуває характеристика синтаксичного функціонування прислівника. Для нього як похідної частини мови синтаксичні параметри є визначальними. Саме тому він повинен визначати те коло синтаксичних функцій і позицій, які є притаманними саме йому. Прислівник спеціалізований на вираженні предикатно-предикатних відношень [2; 185–186]. Згадані вище факти дають нам підстави позиціонувати прислівник як мінімальну елементарну семантичну одиницю.

У залежності від вираженої обставини, прислівники можна поділити на кілька лексико-семантичних груп (ЛСГ). Найбільшу ЛСГ утворюють прислівники зі значенням *спосіб дії*. Лексеми, які належать до даної групи, синтаксично сполучаючись із дієсловом, уточнюють його значення, і визначають спосіб, у який відбувається певна дія. На прикладі прислівника καλῶς, який ми зустрічаємо в діалозі найчастіше (13 випадків вживання) і який виступає із різними значеннями, ми спробуємо проаналізувати підгрупи даної ЛСГ.

Першу підгрупу формують прислівники, які виражають відповідність / невідповідність до норми якості. Визначальним для даної підгрупи є саме прислівник καλῶς (вищ. ступінь – βέλτιον) – *добре* зі значенням *відповідність до якості вище норми*:

ταῦτα οὐχὶ καλῶς λέγεται; (Крит. VI) – *чи це не говориться добре?* (див. також Крит. VI, XII (двічі); βέλτιον θρέψονται (Крит. XV) – *краще будуть виховані*.

Другу підгрупу складають прислівники, об'єднані на основі ознаки *відповідність до уявлення слушності / хибності*. У цій підгрупі καλῶς виступає у значенні *правильно, належним чином*. Наприклад, καλῶς μὲν μοι δοκεῖς λέγειν (Крит. IX) – *мені здається, що ти кажеш добре* (див. також Крит. VI (двічі), VII, IX, XII, XIII). Окрім того, цей прислівник у тексті виступає контекстуальним синонімом, взаємозамінюючись у тому самому мікроконтексті із іншими прислівниками: ὀρθῶς – μετρίωτατα – καλῶς.

Третя підгрупа об'єднує прислівники зі значенням *діяння згідно із законами моралі або їх порушення*. Визначальною для підгрупи є сема *мораль*. Тут ми зустрічаємо прислівник καλῶς в значенні *добре, чесно*: τὸ δὲ εὔ καὶ καλῶς καὶ δικάϊως ὅτι (ζῆν) ταῦτόν ἐστιν (Крит. VIII) – *що жити і достойно, і чесно, і справедливо є тим самим*.

Проведене дослідження дає підстави констатувати, що у діалозі Платона “Критон” серед мінімальних синтаксем – прислівників способу дії домінуючим є вживання синтаксичної одиниці καλῶς в значенні *правильно, належним чином* (7 випадків вживання). Наявність у тексті діалогу достатньо великої кількості прислівників обумовлена жанром діалогу, який потребує домінування мінімальних лексем, що забезпечують притаманну йому лаконічність, але водночас ці лексичні одиниці виступають вагомим засобом деталізації фактів та аргументації суджень Сократа.

1. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 347 с. **2.** Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті / І. Р. Вихованець. – К. : Наукова думка, 1988. – 255 с. **3.** Савченко А. Н. Части речи как грамматические и лексико-грамматические классы слов в индоевропейских языках / А. Н. Савченко // Вопросы теории частей речи : На материале яз. различных типов. – Л. : Наука, 1968. – 416 с. **4.** Щерба Л. В. О дальше неделимых единицах языка / Л. В. Щерба // Вопр. языкознания. – Л. 1962. – № 2. – 150 с. **5.** Щерба Л. В. Языковая система и речевая деятельность / Л. В. Щерба. – Л. : Наука, 1974. – 428 с. **6.** Platons Ausgewählte Schriften Erthedigungsrede des Sokrates und Kriton / erklärt von Dr. Christian Cron. – Leipzig : Druck und Verlag von B. G. Teubner, 1861. – 132 S. **7.** Νικόδημον Παύλου Πλατωνῶς Κριτῶν / Νικόδημον Π. – Αθήνα : “Νικόδημος”, 1995. – 206 σ.

СТРУКТУРА ЛЕКСИЧНОГО ПОЛЯ ЧАСУ В ЛАТИНСЬКІЙ МОВІ

Михайло Сенів

Донецький національний університет

Час як форма буття реального світу, як фундаментальна категорія людської свідомості привертала і продовжує привертати увагу науковців різних галузей знань, у тому числі й лінгвістів. Написано цілий ряд теоретичних праць, проблема часу вивчалась у багатьох аспектах, проте до кінця так і не розв'язана. Коло питань, пов'язаних із проблемою темпоральності, – невичерпне. Різних питань темпоральності торкалися у своїх працях багато мовознавців: М. М. Покровський, О. В. Бондарко, Ю. М. Караулов, М. В. Всеволодова, З. І. Іваненко, Л. Л. Звонська, А. П. Клименко, В. В. Морковкін, А. Г. Щепін, О. І. Бондар, З. Я. Тураєва, Н. А. Потаєнко, Т. М. Голосова, О. В. Тарасова, А. Х. Аскарова, Н. В. Івашина, Б. П. Ардентов та інші. Роботи різняться обсягом – від аналізу окремої лексеми чи мінімальної лексичної парадигми до дослідження лексичної чи лексико-граматичної темпоральної системи в цілому.

Узагальнене поняття часу включає в себе поняття реального часу як форму буття матеріального світу, концептуального часу як форму його відображення в людській свідомості у вигляді часових понять, і мовного часу, як форму презентації цих понять у мові.

Мовний час трактується в сучасному мовознавстві двояко:

- 1) як час буття мови, як зміна мовної системи в часі, де мова особлива форма матерії, яка перебуває в постійному розвитку. Таке трактування мовного часу бере свій початок від Ф. де Соссюра;
- 2) як спосіб вираження часових понять у мові (саме таке розуміння мовного часу прийняте нами в цьому дослідженні). На кожному рівні мови виділяються одиниці, які мають темпоральне значення (наприклад, на лексичному рівні – це лексичні одиниці з темпоральним значенням).

Слід принагідно відзначити (до речі, на цьому наголошують дослідники), що залежно від ментальних (ментально-психологічних) уявлень кожного народу та культурно-історичних особливостей кожної епохи змінюється інваріантний характер відображення часу [2, с. 166].

Незважаючи на опрацьованість окремих питань стосовно категорії часу на матеріалі різних індоєвропейських мов та мов інших систем антропоцентричного підходу до відображення навколишнього світу, на сьогодні немає системного дослідження поля темпоральності у класичних мовах. Компонентами поля темпоральності є: 1) морфологічний; 2) лексичний; 3) синтаксичний; 4) контекстуальний час.

Розглянемо передусім один із компонентів темпоральності – лексичне поле часу, що включає сукупність способів вираження часових відношень за допомогою спеціальної часової лексики. Лексичне поле часу характеризується складністю й обширністю системних зв'язків. Структура його відображає різноманітні відношення, що склалися у людини в результаті її взаємодії з навколишнім світом, відношення, в яких час присутній як складовий компонент.

Метою системного опису лексики є орієнтована на змістову сторону систематизація слів. Сама класифікація слів здійснюється методом фронтального аналізу вибраного з цієї мети лексичного масиву на основі логіко-інтуїтивного методу.

Слово *tempus* – час найбільш загальне й широкі за своїм значенням, є немовби фоном, канвою для всіх інших слів цього семантичного поля (СП), тобто є його ядром. Зв'язки слова *tempus* – час є настільки широкі й різноманітні, що його семантичний спектр покриває значну частину семантичного спектра всього поля. На це звертають увагу у своїх дослідженнях сучасні мовознавці. В. В. Морковкін відзначає, що “вивчаючи характер

вживання слова час і аналізуючи його контекстуальні значення, ... слід вважати, що змістова сторона слова час є *summa summarum* його контекстуальних значень” [3, с. 51].

Звернемось безпосередньо до мовної концептуалізації часу включно із аспектами, що стосуються дейктичних засобів, співвідносних із вираженням не тільки простору, але й часу.

Для дейктичної вказівки на момент описуваної дії в латинській мові широко використовуються вказівні (первісно просторові) займенники, *hic, ille* тощо, пор.: *non antiquo illo more, sed hoc nostro* – не за тим старим звичаєм, а за цим (сьогоднішнім) нашим; *is* – цей; той; такий: *studiis deditus, idque a puero* – відданий наукам і, притому, з (самого) дитинства); вислови: *id est* – тобто (*hodie, id est Calendis Octobribus* – сьогодні, тобто у жовтневій календі; *homo id aetatis* – людина в такому віці; *id temporis* – у цей (самий) час; *ad id diei* – до того (цього) часу.

У латинській мові відповідні словосполучення значною мірою лексикалізовані. Крайній ступінь лексикалізації спостерігається, приміром, у *hodie* – сьогодні, тепер, зараз, нині (адвербалізоване сполучення займенника *hic, haec, hoc* (“ближнього” дейксисту) з іменником, який означає “день”: *Vinum istud hodie sorbamus omne, quod nobis restinguat* (Aul., Met., II, 11). – Сьогодні ми висьорбаємо усе це вино, щоб воно змусило щезнути сором’язливу неміч і придало силу веселу пристрасті.

У багатьох індоєвропейських мовах лексикалізовані не тільки вислови, що вказують на день, який включає в себе момент мовлення (*hodie* – сьогодні), але й на день, що безпосередньо передує або наступний (*hesterno, heri* – учора; *cras* – завтра): *Haec, inquit, belle cras in promulside libidinis nostrae militabit; hodie enim post asellum diaria non sumo* (Petron., Satyr., 24). – Це завтра послужить прекрасною закускою до наших любощів; сьогодні ж після азелла я грубої їжі не вживаю.

Досить часто вказівка на “завтрашній” день етимологічно бере початок у недейктичній назві часу доби. Так, *heri* – учора пов’язано з *vesper* – вечір, а *cras* – завтра – з *mane* – ранок: *Heri vesperi quoque cum somno concederes, et in cubiculo te, deduxit, comiter et blande lectulo collocavit...* (Aul., Met., II, 6). – Учора ввечері, коли ти падав від сну, вона (Фотіда) ввічливо проводжала тебе до спальні, ніжно поклала в ліжко.

Усередині лексичного поля часу всі одиниці семантично співвіднесені й об’єднуються в лексико-семантичні групи (ЛСГ) на основі ідентифікувальних і диференційних сем. Кожна лексико-семантична група має свій набір і комбінації сем, тому характер системних зв’язків всередині лексико-семантичних груп різний. Окремі лексико-семантичні групи внаслідок багатозначності слів, що входять до них, тісно переплітаються між собою.

Лексико-семантичні групи, які передають часові відношення, як і майже усі інші лексико-семантичні групи, характеризуються в індоєвропейських мовах, у тому числі й латинській, порівняно обмеженим складом. Певному набору значень (у нашому випадку лексико-семантичних груп, що виражають це значення). Описуючи лексико-семантичні групи з темпоральним значенням, ми в цьому випадку виходимо передусім з того, що клас слів – це семантично однорідна група слів усередині певної частини мови, яка бере участь у вираженні даної лексичної і граматичної категорії та характеризується здатністю вживатися або не вживатися в певних словоформах за певних умов, вступати або не вступати у сполучення з певними класами слів інших частин мови [1, с. 27–34]. Клас слів, як правило, виділяється тільки для даної синтаксичної категорії. Виділені нами лексико-семантичні групи актуальні для вираження часових відношень у латинській мові, хоч самі по собі іменники можуть брати участь також у вираженні інших категорій.

На підставі аналізу лексикографічних джерел і різних за жанрами творів римських авторів різних періодів, починаючи від архаїчної доби і закінчуючи пізньою латиною, можна узагальнити, що для латинської мови характерні такі лексико-семантичні групи слів з часовим значенням:

1. Лексико-семантична група назв частин доби (дня);

2. Лексико-семантична група назв часових одиниць та їх частин;
3. Лексико-семантична група назв пiр року;
4. Лексико-семантична група назв невизначених (не конкретних) вiдрiзкiв часу;
5. Лексико-семантична група назв тривалих часових перiодiв щодо даного моменту
6. Лексико-семантична група назв, що означають вiковий перiод або перiод розвитку, становлення:

7. Лексико-семантична група назв певних вiдрiзкiв часу:

Тонка i точна диференцiацiя у сферi часових вiдношень досягається завдяки спiльнiй участi часу лексичних показникiв темпоральностi i граматичних форм часу.

1. Всеволодова М. В. Способы выражения временных отношений в современном русском языке. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1975. – 283 с. 2. Звонська Л. Л. Розвиток стратегii часової параметризації у давньогрецькій мові // *Studia linguistica*: Зб. наук. праць. – К. : Видавничо-полiграфiчний центр “Київський ун-т”, 2009. – Вип. 2. – С. 165-172. 3. Морковкин В. В. Опыт идеографического описания лексики (анализ слов со значением времени в русском языке). – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1977. – 168 с.

Умовні скорочення:

1. *Apul. Met.* – Apulei P.M. *Metamorphoseon libri XI* / Recensuit R. Helm. – Lipsiae: Teubner, 1907. – VIII, 296 p.

2. *Petr. Satyr.* – Petronii Arbitri *Satyricon* / Introduc., ed. critica e commento di C. Pellegrino. – Roma: Ateneo, 1975. – 459 p.

СЕМАНТИКА ТА ФУНКЦІЇ ПРЕФІКСІВ *ΑΜΦΙ-* ТА *ΠΕΡΙ-* У ГОМЕРІВСЬКОМУ ЕПОСІ

Тетяна Сойко

Львівський національний університет імені Івана Франка

Префіксація була одним із найпоширеніших способів словотвору в індоєвропейських мовах. У давньогрецькій мові, як і в багатьох інших, система префіксів є доволі широкою та продуктивною. Вживання префіксальних дієслів сприяє уточненню значення простого дієслова, що збагачує і урізноманітнює не лише класичні, але й сучасні мови.

Дієслівна префіксація в давньогрецькій мові є недостатньо опрацьованою і переважно згадується побіжно (Сенів М. Г., Шантрєн П.), а існуючі статті розглядають далеко не всі префікси (Лурагі С., Верденіус В.). Метою нашої розвідки є дослідження семантики і функцій префіксів *αμφι-* та *περι-* у давньогрецькій мові на основі поем Гомера “Одіссеї” та “Іліади”.

Префікс *αμφι-* походить від і.-с. **m̥bhi* і має значення “рух з обох боків” та “довкола” (Шантрєн П.). У поемах Гомера зафіксовано близько 30 дієслів з префіксом *αμφι-* та понад 135 випадків їх вживання.

Префікс *περι-* (пор. латин. *per-*) має значення “оточення”, “руху над” та підсилення (Шантрєн П.). У поемах Гомера зафіксовано понад 40 дієслів з префіксом *περι-* та понад 110 випадків їх вживання.

У частини дієслів, зокрема у дієслів руху, обидва префікси зберігають своє первинне значення “колового руху”, напр.:

πορφύρεον δ' ἄρα κῦμα **περιστάθη** οὐρεὶ σπον,
κυρτώθεν, κρύψεν δὲ θεὸν θνητὴν τε γυναῖκα. (Od. XI, 243-244)

Хвиля темна обступила, як гора // вигнулася, накрила бога і жінку смертну
εὔτε τὸν ὕπνος ἔμαρπτε λύων μελεδήματα θυμοῦ
νήδυμος **ἀμφιχυθείς** (Ill. XXIII, 62-63)

(Навколо Пеліда) тоді сон, який серцеві переживання вгамовує, // солодкий розливався.

Таким чином, обидва префікси вказують на рух навколо предмета. Рух може відбуватися в напрямі до середини або ж без конкретизації напрямку. У першому наведеному вище прикладі відбувається рух хвилі навколо благородної Тіро, яку спокусив Посейдон, прийнявши постать Еніпея – річкового бога. Хвиля огорнула коханців, вкривши їх, тобто відбувся рух навколо у напрямі до середини. Слід зазначити, що рух був замкнутий. У другому ж прикладі описуються, як сон розлився навколо Пеліда, стомленого від битви. Рух відбувався навколо Пеліда і поширювався навколо сплячого. Таким чином, у другому прикладі рух вже не замкнутий і відбувається без конкретизації напрямку.

Здійснивши дослідження, ми прийшли до висновку, що префікси *αμφι-* та *περι-* у гомерівському епосі характеризуються розгорнутою полісемією, яка конкретизується контекстом. Крім того, ми визначили, що обидва префікси містять два спільні значення: руху навколо та похідного від нього значення інтенсивності. У процентному відношенні частотність вживання префікса *αμφι-* зі значенням руху навколо становить 60%, префікса *περι-* – 70%. Частотність вживання префікса *αμφι-* зі значенням інтенсивності становить – 10%, префікса *περι-* – 20%. Ми визначили, що напрям руху може конкретизуватися контекстом, так префікс *αμφι-* може вказувати на рух, спрямований від / до центру. У гомерівському епосі найчастіше зустрічаються дієслова з обома префіксами на позначення руху без конкретизації напрямку.

Ми виділили одне відмінне значення префікса ⁰αμφι-, яке не зустрічається у префікса περι-, – значення мети. У процентному відношенні воно становить 3%. Крім того, зустрічається повна зміна лексичного значення дієслова при поєднанні з префіксом ⁰αμφι-, що становить у процентному відношенні 3%. Префікс περι- надає значення протилежного тому, яке має просте неускладнене дієслово – 3%.

Префікси ⁰αμφι- та περι- не модифікують значення відповідно у 20% та 17% дієслів.

Дана розвідка є спробою аналізу семантики та функцій префіксів ⁰αμφι- та περι- у гомерівському епосі. Доцільно розглянути семантику та функції інших дієслівних префіксів, як у окремо взятих авторів, так і в діяхронії.

СЛОВОТВІР ЯК РЕСУРС СЕМАНТИЧНИХ ЗМІН АД'ЕКТИВА (НА МАТЕРІАЛІ ПРИКМЕТНИКІВ КОЛЬОРУ В ЛАТИНСЬКІЙ МОВІ)

Наталія Шегедин

*Волинський національний університет імені Лесі Українки
(Луцьк)*

У мові постійно існує потреба в номінації реалій, яка реалізується за допомогою словотворчого механізму. Так утворюються похідні, вторинні утворення, які збагачують словниковий склад мови. Словотвір виконує декілька функцій, що перебувають між собою, як зазначає В. О. Горпинич, у відношеннях ієрархічної залежності: функцію породження похідних, функцію розбудови лексичного складу мови, функцію зв'язку між частинами мови і функцію класифікаційно-пізнавальної діяльності людини [2, 5].

Словотвір – відносно молода галузь мовознавства і в ній ще не склалася своя система понять і категорій. Особливо цінними є дослідження М. М. Покровського, який “намагався встановити загальні закономірності семантичних змін, розкрити історично обумовлену послідовність розвитку значень у словах одного й того ж морфологічного типу в різних індоєвропейських мовах” [1, 88]. Він довів, що морфологічні зв'язки мають велике значення для розвитку семантичних змін слів.

Словотворчі форманти мають семантичну функцію і кваліфікуються як афікси абстрактні, конкретні і зменшувальні. “Щоб афікс мав свою семантичну роль в складі слова, ми повинні, як наголошує О. Ф. Лосєв, приписати йому те чи інше значення” [3, 107]. Афікс, який отримав семантичне значення, що входить у семантику слова, вже існує як морфема. В латинському словотворі ад'єктива широко використовуються префікси та суфікси, які є не лише носіями класифікуючих граматичних значень, а й створюють семантичні відтінки в лексичних значеннях ад'єктивів (наприклад **albidus** (постійна якість), **argenteus** (позначення матеріалу), **incanus** (ознака предмету), **exsanguis** (позбавлення якості), **herbosus** (ознака високого ступеня), **perlucidus** (постійна якість), **praenubilis**, **pudibundus** (ознака високого ступеня) та ін.) Твірні основи і приєднані до них суфікси перебувають у відношенні детермінації, яке слід розглядати як відношення взаємоконкретизації, коли афікс конкретизує твірну основу і в той самий час твірна основа конкретизує афікс. Такі взаємовідношення можна розглядати як модифікуючі (відношення, які виконують внутрішньо-категоріальні класифікації похідних) і кваліфікуючі (суфікс вказує на приналежність до тієї чи іншої групи похідних з узагальненими семами). Отже, між твірною основою та афіксом виникає кваліфікаційно-модифікуюче взаємовідношення, яке стає основою для формування семантики похідного слова. Семантика ад'єктива залежить від сумарної семантики морфем слова та їхньої внутрішньої валентності. Ця сумарність не є математичною, а трансформується за загальними закономірностями семантичних змін.

Тому приходимо до висновку, що словотвір тісно пов'язаний з процесами семантичних змін ад'єктива. Уточнення семантики твірних основ і семантики афіксів – це один із шляхів розв'язання проблеми семантики ад'єктива.

1. Безбородько Н. І. Питання семантики та словотвору в працях академіка М. М. Покровського // Іноземна філологія. Вип. 9. Питання класичної філології. № 5, 1966. 87–92 с. 2. Горпинич В. О. Словотворення і словотвір української мови. – Київ : Наукова думка, 1995. – 189 с. 3. Лосєв А. Ф. Знак. Символ. Миф. Труды по языкознанию. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1982. – 477 с.

ЛІТЕРАТУРНИЙ ПРОЦЕС У АНТИЧНОМУ СВІТІ І РЕЦЕПЦІЯ АНТИЧНОСТІ В УКРАЇНІ

ПЕТРО НІКІТІН ТА СТАНОВЛЕННЯ НІЖИНСЬКОЇ ШКОЛИ КЛАСИЧНОЇ ФІЛОЛОГІЇ

Дмитро Гордієнко

*Інститут української археографії та джерелознавства
імені Михайла Грушевського НАН України
(Київ)*

Петро Васильович Нікітін (1849–1916) – випускник Санкт-Петербурзького історико-філологічного інституту 1871 р., учень академіка А. Нбука, завершив свою освіту в Ляйпцізькому університеті (1873–1875). Одразу по поверненню з закордонного відрядження П. Нікітін отримав призначення на службу в новозаснований (1875) Інститут князя Безбородька в Ніжині, який став другим в імперії історико-філологічним інститутом, що готував філологів-класиків. Саме в цей час міністр народної освіти Толстой провів реформу середньої освіти, в якій посилив акцент на вивченні давніх мов, тому потреба у викладачах класичних мов для гімназій була особливо актуальною. На перших порах діяльності Інститут складався лише з двох відділень – класичного і слав'ястичного, хоча й випускники останнього отримували право викладання давніх мов у молодших класах гімназій.

Першим директором Інституту був призначений відомий філолог-славіст Микола Лавровський, який, проте, свою наукову діяльність розпочинав як філолог-класик. Першою опублікованою працею вченого був розбір десятої пісні Одиссеї в перекладі Жуковського. Щодо значення класичної філології для науки, М. Лавровський чітко зазначав, що жоден учений у своїй діяльності не може пройти повз Гомера. Йому ж належить і першість у розробці питань візантійських мовних впливів на Русі.

М. Лавровський отримав від міністерства право самому набрати штат професорів інституту. На кафедру всесвітньої історії був запрошений молодий учений – учень М. Куторги, професор Варшавського університету – Петро Люперсольський, темою наукових студій якого була давня Греція класичного періоду. 1877 р. на посаду екстраординарного професора прийшов філолог-класик – Г. Зенгер, який читав курс римської історії.

Посісти кафедру класичних (давніх) мов М. Лавровський запросив відомого на той час ученого Р. Фохта, на посаду екстраординарного професора на цю ж кафедру був запрошений студент останнього – Петро Нікітін, який вже через два роки став ординарним професором. 1876 р. на кафедру прийшов ще один випускник Санкт-Петербурзького історико-філологічного інституту А. Фогель. Наставником студентів був призначений також філолог-класик – чех за національністю А. Добіаш.

Буквально за два роки в Інституті князя Безбородька вдалось сформувати одну з найкращих бібліотеку з класичної філології в Російській імперії. Особливо цінним було придбання бібліотеки ляйпцізького професора Річля. Тому не дивно, що за багато років, на той час вже професор Варшавського університету, Г. Зенгер у листі до І. Турцевича буде з сумом згадувати про розкішну ніжинську бібліотеку, якої йому бракуватиме.

Окрім суто професорської служби протягом 1875–78 років, Петро Нікітін виконував обов'язки вченого секретаря Інституту. Саме в цей час почали видаватись

“Известия Историко-филологического института князя Безбородко”, в 3 томі яких (1879) учений опублікував свою статтю “Патмосские схолии к Демосфену”.

Основним предметом викладання П. Нікітіна в Інституті була грецька мова. Знання давніх мов, як правило, у першокурсників були дуже низькими. Відчутна різниця в підготовці була між випускниками гімназій і семінарій. Особливо це було помітно при виконанні такого роду вправ, як аудиторні переклади з грецької на латинську і навпаки (практикувалися й переклади з російської на грецьку, як домашні, так і аудиторні). На старших курсах П. Нікітін викладав грецькі старожитності, грецьку літературу та візантійську патристику. Його колега А. Добіаш читав грецьку метрику, а “латинський блок” латинською мовою викладав Фохт. Латина була робочою мовою в аудиторіях та на іспитах. Окрім викладання П. Нікітін керував домашніми читаннями студентів.

Особливістю Інституту князя Безбородька було те, що на молодших курсах один день – четвер – був звільнений від аудиторних занять і виділявся для домашніх читань давніх авторів. Цей день спершу студенти, а згодом і професори називали як *Studiertag*. Суть полягала в тому, що зранку студенти отримували текст для читання, а увечері відбувалась перевірка. Метою цих занять було здобуття навичок швидкого розбору значних за обсягом текстів класичними мовами (наприклад 251–368 вірші XXI-ої пісні Іліади). Обов’язком чергового викладача-наставника було запобігати групуванню студентів для колективного виконання завдання.

1878 р. перші ніжинські студенти проходили педагогічну практику при прикріпленій до Інституту гімназії. Результати були негативними, і попри те, що “шкутильгала” дидактика (через низький рівень викладача педагогіки М. Лілеєва), у недопрацюванні звинуватили викладачів класики.

Інспектор Інституту М. Арістов висунув вимогу перевести викладання курсів римської літератури та старожитностей з латинської мови на російську. Проти цієї пропозиції різко виступив професор П. Нікітін, який послідовно відстоював право на викладання зазначених курсів саме латинською мовою. Це був перший конфлікт класиків і славістів в Інституті (наступний виникне 1882 року, коли буде створене історичне відділення).

Щодо мети класичної освіти Петро Нікітін був переконаний у тому, що вивченню мов має бути надано перше і головне місце серед інших предметів викладання в Історико-філологічному інституті. І не лише заради тієї спеціальної мети, для якої існує Інститут, але і суто з теоретичних підстав: так, по перше – із усіх історико-філологічних наук науковим методом найбільше володіє граматики, а по-друге – без ґрунтового знання мови неможливе жодне наукове вивчення класичної давнини.

Однак, попри спротив викладачів класики, з часом викладання всіх курсів буде повністю переведено на російську мову, що, безумовно, негативно позначилось на рівні професійної підготовки випускників Інституту.

Ніжинський період був плідним і в науковому плані. В цей час П. Нікітін закінчив і опублікував, окрім зазначеної, статтю “О 527–531 стихах “Персов” Эсхила” та підготував статті “К “Медее” Еврипида (ст. 234 и 596)”, “К речи Демосфена (§ 4)” та інші. В Інституті князя Безбородька П. Нікітін створив свої перші лекційні курси з грецької мови, тут він закінчив магістерську дисертацію “Об основах для критики текста эолических стихотворений Феокрита”, яка була захищена 19 травня 1876 р. при Санкт-Петербурзькому університеті (опублікована в Києві 1876 р.).

1879 р. П. Нікітін отримав запрошення на посаду доцента в Санкт-Петербурзький університет. Фактично він покинув Інститут разом з першим випуском ніжинських студентів. Через три роки після Нікітіна (1882) з Інституту пішов і його перший директор М. Лавровський, який вже за рік став ректором Варшавського університету.

Таким чином, період служби Петра Нікітіна в Інституті князя Безбородька є завершеним етапом становлення Ніжинської школи класичної філології. Саме на цьому початковому високому старті з Інституту вийшов і найвідоміший з випускників Ніжина –

філолог-класик Іван Турцевич (перший випуск), який, як і П. Нікітін, перейшов у Ніжинський з Санкт-Петербурзького історико-філологічного інституту.

І попри те, що рівень викладання класики в дальший період був послаблений переходом на російську мову викладання (викладачі у звітах постійно будуть скаржитись на низький рівень знань студентів), багато традицій, закладених П. Нікітиним і колегами в перші роки діяльності Інституту князя Безбородька, будуть зберігатись, і загалом триматимуть навчальний заклад на досить високому рівні.

Вся подальша діяльність Петра Нікітіна була пов'язана з Санкт-Петербургом. 1883 р. він захистив докторську дисертацію на тему: "К истории афинских драматических состязаний", і того ж року був обраний екстраординарним професором Санкт-Петербурзького історико-філологічного інституту, а у 1886 р. – столичного університету, в якому протягом 1890–1897 років був ректором. У 1898 р. П. Нікітін був обраний академіком, а з 1900 р. – віце-президентом імператорської Академії наук.

ДО ПИТАННЯ КОМПОЗИЦІЙНОЇ ТЕХНІКИ АЛЬБІЯ ТІБУЛА

Маркіян Домбровський

Львівський національний університет імені Івана Франка

Тібул – поет асоціативний. Його метод викладу “матеріалу” настільки своєрідний, що питанням, котре, мабуть, найбільше привертало і привертає увагу дослідників його творчості вже не одне століття, стало питання його композиційної техніки. Однак попри чималу кількість праць на цю тему, дослідники звичайно не йдуть далі, ніж виявлення зовнішніх композиційних схем (на кшталт колової чи хвилеподібної схеми). За такого підходу не видно дійсної природи організації Тібулових текстів, не видно того органічного зв’язку, в якому перебуває композиція і зміст, образний світ Тібулових елегій. Фактично, дослідження Тібулової композиції зупиняються на стадії попереднього опрацювання матеріалу, без глибшої його інтерпретації.

Досліджуючи композицію Тібулових елегій, насамперед треба не забувати, що маємо справу з жанром, який не випадково визначають як *суб’єктивну* елегію. Головний образ, що його Тібул творить своїми елегіями – це образ *ліричного героя в стані рефлексії*. Весь решта світ елегії – це світ через призму суб’єкта, очима ліричного героя.

Відповідно і композиція Тібулових елегій лише вторинно підлягає традиційним літературним схемам, насамперед же вона визначається *природою рефлексій* ліричного героя. Позаяк текст конкретної елегії є ніби імітацією потоку рефлексій, то і вся будова елегії насамперед відбиває будову, *структуру тих рефлексій*. Тому, щоб зрозуміти природу композиції, треба зрозуміти природу рефлексій “Тібула” – ліричного героя, зображеного Тібулом-поетом. Саме ця сторона композиційної техніки є предметом нашої доповіді.

Отже, коли аналізуємо будову елегії, треба мати на увазі таке:

1. Тібулова елегія є плином рефлексій довкола певної дисгармонії, *незадоволеності* даним конкретним, ситуативним станом речей.
2. Конкретна незадоволеність завжди має під собою *глибшу: незадоволеність*, яка базується на стрункій системі ідеалів Тібула (структура художнього світу). І ця система ідеалів у нього незмінно повторюється від елегії до елегії.
3. Плин рефлексій керується:
 - 1) постійною *актуальністю конкретного даного стану речей*. Ця актуальність не дозволяє думці відійти надто далеко від вихідної теми, завжди повертає її до неї.
 - 2) тенденцією до *глобалізації* конкретної проблеми, до узагальнення її – згідно з системою ідеалів.
 - 3) тенденцією до *компенсації* актуального незадоволення (конкретного чи узагальненого): компенсації мрією, апеляцією, фантазією, спогадом, різного роду іншими візіями тощо. Компенсація відбувається відповідно до системи ідеалів Тібула¹.
 - 4) *асоціативністю* думки, тобто тенденцією до безпорядного блукання асоціаціями².

Якщо простежити цей принцип організації рефлексій, скажімо, **на елегії І.3**, то отримаємо загалом таку структуру рефлексій:

¹ Перший і третій моменти врівноважують один одного і, зокрема, забезпечують елегії хвилеподібну композицію.

² Ця безпорядність впорядковується трьома першими пунктами. А разом з тим три перші пункти розхитуються цим четвертим.

I. Картина теперішності розкладається на такі елементи, що шукають собі компенсації:

- 1) Стан даного моменту
 - a. Глибока самотність, позбавленість любові (відірваність від усього близького, знайомого і рідного, від всього “свого”. Оточеність усім чужим)¹.
 - b. Тяжка хвороба і загроза смерті.
 - c. Затриманість на острові: чужина і безвихідь.
- 2) Ширший стан речей (як доповнення картини)
 - a. Непевність (невірність) Делії.
 - b. Недоброзичливці.
- 3) Узагальнена теперішність (продукт тенденції до узагальнення) – Залізний вік.

Саме ці елементи керують компенсаційною тенденцією і відповідно – вибором компенсаційних візій.

II. Компенсація незадоволеностей мріями, спогадами, фантазіями:

- 1) Компенсація даної ситуації
 - a. *Самотність* та відсутність любові компенсується образами єднання з рідними і близькими людьми (і не лише людьми). Цими “об’єктами” єднання в нашій елегії виступають: “рідні жінки”: мати і сестра (5-8), Лари і Пенати (33-34), кохана жінка Делія (9-32; 83-92), соратники (1-2; 56), люди взагалі (54-6).
 - b. *Хворобу* Тібул компенсує апострофою до Ізиди з проханням зцілення (27-32) і візіями вдячних жертв і обрядів Делії – Ізиді (29-32) і Тібула – Ларам і Пенатам (33-4)
 - c. Затриманість на острові (чужина і безвихідь), природно, компенсується образами рідного краю: спогад про відхід (9-22), мрія про повернення (89-92), “чорна мрія” про смерть на батьківщині (5-8), образ рідних Ларів і Пенатів (33-4); а також візією соратників, що *вільно* продовжать свій шлях (1).
- 2) Компенсація ширшого стану речей.
 - a. Непевність Делії компенсується в картині відходу (9-20), де Делія підкреслено самовіддано проводить свого коханого і картині чекання (83-8), де Тібул бачить свою Делію вірною Пенелопою.
 - b. Щодо недоброзичливців, то все на свої місця має розставити смерть: чистий перед богами і вірний слуга Любові Тібул буде тішитися раєм для закоханих (57-66), а його недоброзичливці складуть невеселе товариство Іксіонові, Тітієві, Данаїдам і вічно спраглому Танталові (67-82).
- 3) Залізний вік, природно, компенсується візією золотого віку (35-48), яка не лише компенсує залізну добу в цілому, але, будучи органічно вплетеною в тканину тексту, у своїх деталях компенсує також і різні аспекти ситуації даного моменту.

Додамо також, що, за законами циклічної будови, вся невесела “вихідна” ситуація компенсується в кінцевій картині повернення. Тут знімається все: і самотність, і незадоволення походом, затриманість на чужині, непевність в Деліній любові і т.д. Яким темним настроєм Тібул починає свої рефлексії, таким світлим закінчує. І тільки свідомість того, що насправді цей кінцевий світлий образ є лише мрією, надає йому суму і трагічності – м’якої і ненав’язливої – типовою для Тібула.

Без подібного вивчення структури рефлексій ліричного героя не можна мати цілісного уявлення про композиційну техніку Тібула.

¹ Це базове, два наступні елементи – лише ускладнення умов.

ВЕРГІЛІЙ У ВІКАХ

Роман Домбровський, Ольга Назаренко

Львівський національний університет імені Івана Франка

Жоден поет не справив такого тривалого і глибокого впливу як Вергілій. З усіх античних письменників він один користувався безперебійним шануванням, і його знали всі покоління від античності аж до наших часів. Завдяки енциклопедичному характеру його творчості, люди найрізноманітніших професій знаходили в ній імпульси для своєї творчості. Про життя і творчість Вергілія писали як його сучасники Варрон, Гігін, так і автори наступних поколінь. “Енеїда” була авторитетом у питаннях граматики, стилістики, поезики. Особливим авторитетом користувався Вергілій при кінці Римської держави. Про нього писали Донат, Макробій, Фульгенцій. Граматики V ст. приготували уривки з творів Вергілія, що залишились основною лектурою для всього Середньовіччя.

У V-VI ст. почали пояснювати твори Вергілія в християнському дусі. Ініціатором був християнський латинський поет Фульгенцій. “Енеїда” тлумачиться як метафора людського життя і так розумів її ще Данте, який зобразив абстрактну історію людського життя в “Божественній комедії”, йдучи за Вергілієм. “Енеїда” розглядається як дидактична поема, що показує зразок християнської благочестивості. Появляються адаптації поеми, очищені від надто яскравих язичницьких концепцій та етичних норм. Серед цих переробок найбільш популярним був “Моралізований Вергілій”. Християнізації Вергілія, підняття його мало що не до розряду християнських святих, сприяла особливо IV еклога, її пророчий тон з візією майбутнього та приходом хлопчика, що поверне мир та врятує людський рід, в чому бачили передвістя народження Христа.

У французьких середньовічних містеріях Вергілій виступає в сонмі пророків разом із римською Сивіллою. До цієї легенди відкликається Данте у сцені зі Стацієм. Вергілій згадується в найстаршій іспанській п'єсі “Королі-волхви”. 1160 р. “Енеїда” була перероблена у Франції в дусі лицарської романтично-куртуазної літератури, в якій уже зустрічаються елементи перелицювання, зниження героїчного пафосу і введення комічних сцен, побутово-сентиментальних і булонських. Особливо велику роль відіграли Вергілій і “Енеїда” в творчості Данте. “Енеїда” була для Данте зразком під кожним кутом зору: поеми політичної, патріотичної, етичної, філософської, наукової, зразком епічного стилю, джерелом риторичних фігур, історичних ремінісценцій. Вергілій, уособлення найвищого людського розуму, стає його провідником у замогильному світі крім раю. “Енеїда” мала великий вплив на творчість Франческо Петрарки, послужила зразком для його поеми латинською мовою “Африка”.

Для всього Середньовіччя Вергілій був напівлегендарною постаттю. Тільки в період Гуманізму і Відродження відтворено історичний образ поета, видано критично його поему, очищену від зайвих алегоричних та моралізаторських тлумачень. Це, однак, не зменшило його впливу на тогочасних поетів. До впливу “Енеїди” приєднується вплив його “Буколік” та “Георгік”, образи та персонажі яких широко використовуються в пасторальній літературі. Наприклад, як прототип пастушої драми “Аркадія” Джакомо Саннадзаро.

З “Енеїдою” Вергілія зв'язаний такий літературний жанр як пародія. Пародією на “Іліаду” можна назвати грецьку героїко-комічну поему “Батрахоміомахія”. Проте Гомерові поеми пародіювалися рідко. Найчастіше і найбільш вдало пародіювалась Вергілієва “Енеїда”. Написана під кутом зору прославлення імператора Августа, його двору та його політики, вона мала яскраві паралелі в деяких країнах і тому якнайкраще надавалась для цілей пародії. У період класицизму і псевдокласицизму появилась ціла низка травестій Вергілієвої “Енеїди”, найвідомішою з яких є французька

“Перелицьований Вергілій” Поля Скаррона, а найбільш вдалою і найбільш вартісною в ідейному та художньому відношенні українська поема “Енеїда” Івана Котляревського.

Поезія Вергілія разом з прозою Цицерона дають основний матеріал латинським граматикам XVI ст., таким як італієць Каставетро, француз Юлій Цезар Скалігер і ін. Впливом Вергілієвої “Енеїди” проникнуті видатні епічні поеми XVI–XVII ст. “Несамовитий Роланд” Людовіко Аріосто, “Визвлений Єрусалим” Торквата Тассо, “Лузіади” Луїса Камоенса, “Королеви ельфів” Едмунда Спенсера. Безпосередній вплив Вергілієвої “Енеїди” відчувається в поемі кінця XVI ст. “Про Острозьку війну” Симона Пекаліда. У творі багато ремінісценцій, а то й навіть прямих запозичень, так званих центонів. Вергілієвим впливом, але вже “Буколік” позначена творчість поета XVI ст. Григорія Чуя Русина із Самбора. Неодноразово посиляється на Вергілія один із найвідоміших професорів Києво-Могилянської академії Феофан Прокопович. У XVIII–XIX ст. нечисленні епічні поети, такі як Джон Мільтон, Фрідріх Шіллер, Віктор Гюго. Пасколи в більшій чи меншій мірі брали за зразок “Енеїду” Вергілія. Цитатами з творів Вергілія інколи оздоблювали будівлі, наприклад Кам’яниця-календар у Львові, на якій можна прочитати уривок з “Георгік”, проілюстрований барельєфами на теми чотирьох пір року з поеми. Аж до наших днів західноєвропейські літератури широко використовують цитати, окремі вірші Вергілія.

BREVITAS ELOQUENDI (ЛАКОНІЧНІСТЬ ВИСЛОВЛЕННЯ) ЯК ЗАСАДА ТЕОРІЇ СТИЛЮ ГОРАЦІЯ

Галина Загайська

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Теорія стилю Горация є одним із вихідних пунктів у розумінні його творчості як одного з найславніших ліриків Риму (65-8 р. до н. е.), значення літературного доробку якого для європейської літератури і української, зокрема, є незаперечним.

Гораций не лише поет, але й літературний критик і теоретик літератури. Його теорія – це струнка система поглядів поета на стиль, яка тісно пов'язана з естетико-стилістичними детермінантами доби Августа.

Нашою метою є дослідження однієї з важливих складових частин його теорії стилю – необхідності лаконічності висловлення (*brevitas eloquendi*).

У III ст. до н.е. були сформульовані естетико-стилістичні постулати, пов'язані з теорією літературної творчості того часу. Вони виникли з традицій різноманітних філософських і риторичних шкіл, були систематизовані в елліністичну епоху і вже в III ст. до н.е. досягли Риму.

Відповідно до умови синкретичної естетики еллінізму, яка об'єднувала відчуття міри Аристотеля, формалізм Теофраста, поетичну досконалість Каллімаха і риторичні винаходи Панеція, кожен літературний твір повинен був, незалежно від того, написаний він віршами чи прозою, дотримуватися встановлених норм, щоб вважатися літературним.

На римському ґрунті це був, перш за все, постулат *мовної чистоти і правильності* (*Latinitas, Latine loqui*), який відповідав грецькому ἑλληνισμός; пов'язані з першим постулатом *ясність і прозорість вираження* (*claritas vel perspicuitas eloquendi*), (гр. σαφήνεια); а також *лаконічність висловлення* (*brevitas eloquendi*) (гр. συντομία), далі *відповідне* (*decorum*) (гр. πρέπον) і, нарешті, *обсяг застосування стилістичних фігур, інших стилістичних засобів* (*ornatus*) (гр. κατασκευή). Усі вони повинні служити мовному вираженню конкретної естетичної вартості певного літературного жанру.

Гораций намагався суттєво вплинути на шляхи і напрями розвитку римської літератури. У теорії, яку він розвиває у низці творів, присвячених питанням літератури, поет критикує, доводить, переконує. Свою критику Гораций спрямовує як проти архаїстів – прихильників давньої республіканської літератури, так і проти епігонів-неотериків.

Постулат (*brevitas eloquendi*) знаходить свій розвиток у критиці Горациєм стилістичної слабкості римського поета Луцілія (180–103 р. до н. е.) – відсутності у нього лаконічності висловлення: *Nam fuit hoc vitiosus in hora saepe ducentos / Ut magnum, versus dictabat stans pede in uno; / Cum flueret lutulentus, erat, quod tollere velles / Garrulus atque piger scribendi ferre laborem, / Scribendi recte* (Sat. I. 4,9-13) (Бо був цим зіпсований, говорив, що, стоячи на одній нозі, за день створить двісті віршів. Плив каламутно, було йому до чого докласти праці, був язикатий і лінивий до писання, писання правильного).

Подібну критику містить Горациєве порівняння стилю Луцілія з балаканиною якогось етруска Касія: *...Etrusci / Quale fuit Cassi rapido ferventius amni / Ingenium, capsis quem fama est esse librisque / Ambustum propriis...* (Sat. I. 10, 61-64) (Таким був талант Касія етруска, бурхливішого, ніж швидкий потік, ходила чутка, що він був спалений на купах своїх книг після смерті).

Однією з найсуттєвіших вад поетичної творчості Луцілія є, на думку Горация, окрім відсутності ясності й лаконічності, балаканина Луцілія (*garullitas*). Проблема лаконічності набуває в міркуваннях Горация форми естетичної норми, якій потрібно підпорядковуватися, щоб досягнути бажаного стилістичного ефекту (*scribendi recte*).

У концепції лаконічності Горация можна помітити два важливі аспекти античної рецепції літературного твору.

Перший аспект стосується того, що в контексті публічного виступу дуже важливою є оцінка вух (*aurium iudicium*). Надмірна тривалість висловлення і перевантаженість тексту втомлюють і викликають втрату інтересу у публіки: *est brevitatis opus, ut currat sententia, ne se / Impediat verbis lassas onerantibus aures* (Sat. I.10,9-10) (Потрібно, щоб твір був лаконічним, щоб мова дзвеніла не сковано, не стомлюючи вух надмірністю слів).

Другий аспект, який знайшов своє вираження в “Листі до Пізонів”, враховує інтелектуальний фактор при сприйнятті літературного твору. Лаконічність полегшує розуміння і запам’ятовування пропонованого тексту: *Quidquid praecipies, esto brevis, ut cito dicta / Percipiant animi dociles teneantque fideles* (A.P.,335-336) (Що би не навчав, нехай буде коротко, щоб швидко сказане сприймалося і залишалося повчальним і надовго в глибині душі).

Обидва аспекти перебувають у тісному взаємозв’язку з ширшою проблемою – постійного дбайливого вибудовування вислову (*dispositio*, *οἰκονομία*), що сприяє дотриманню встановлених правил симетрії і гармонії як явищ об’єктивної краси форми. На думку Горация, той, хто вибрав відповідний предмет, обов’язково знайде потрібні слова і ясний їх порядок. Ясність порядку і його вишуканість полягає в тому, щоб доречно сказати те, що належить. Усе ж інше потрібно усунути і відкласти на певний час: *Quid valeant umeri. Cui lecta potenter erit res, / Nec facundia deseret hunc nec lucidus ordo. / Ordinis haec virtus erit et venus, aut ego fallor, / Ut iam nunc dicat iam nunc debentia dici, / Pleraque differat et praesens in tempus omittat* (A.P., 40-45).

Ясний порядок (*Lucidus ordo*), за Горациєм, не допускає, в рамках вишуканого смаку, вибухового, затемненого ходу думки, як не допустимі також у гармонії системи руйнівні елементи. Велику силу словам можна надати розташуванням і порядком: *tantum series iuncturaque pollet* (A.P., 242) (Таку має силу зв’язок і порядок).

Поет повинен поєднувати свій задум з правдою, щоб початок вміло відповідав кінцю, середина – обом: *Atque ita mentitur, sic veris falsa remiscet, / Primo ne medium, medio ne discrepet imum* (A.P., 151-152).

Одним із елементів, який руйнує ясний порядок (*lucidus ordo*), на думку Горация, є надмірність (*redundantia*). Вона не сприяє словесній дисципліні, точності й експресії. Суттєве значення для Горация має сповідування культу технічної досконалості, воля до поетичної старанності й стилістичної вишуканості, які надають творові характерних рис: *urbanus* (витончений), *lepidus* (вишуканий), *legitimus* (бездоганний): *Scimus inurbanum lepido seponere dicto / Legitimumque sonum digitis, callemus et aure* (A.P., 273-274) (Ми вміємо відділити грубе від витонченого слова, і бездоганне звучання, і майстерно на слух вистукуєм пальцем розмір).

Александрійське походження має й порада знову і знову вдосконалювати вже готовий до публікації твір, про що говорить Гораций в сатирі I.10, 72-73: *Saepe stilum veritas, iterum quae digna legi sint / Scripturus* (Часто вдосконалюй стиль, тільки тоді те для читання є достойне), терпеливість у праці, шліфуванні слова кожного поета додало б блиску мові Лация, як переможно сяє його славна зброя: *... nec virtute foret clarisve potentius armis / Quam lingua Latium, si non offenderet unum / Quemque poetarum limae labor et mora* (A.P., 289-291). Гораций цінує старання бджіл: *... ego apis Matinae / More modoque / Grata carpentis thyma per laborem* (C.4.2, 27-29) (Я за звичаєм Матінської бджоли, яка бере старанно працює мед з чебрецю).

Проте все це пов’язане з мотивом відмежування й ізоляції від черні: *neque te ut miretur turba, labores / Contentus paucis lectoribus* (Sat.I.10,73-74) (і щоб ти не дивувався натовпу працюю, був підтриманий кількома читачами), а також у Горация в C.III.1, 1: *Odi profanum vulgus* (Я не терплю неосвічений народ...).

Та все ж, незважаючи на всі серйозні недоліки Луцілія, Гораций готовий визнати його перевагу в технічній майстерності над іншими архаїчними поетами: *fuerit limatior*

idem / Quam rudis et / Graecis intacti carminis auctor (Sat.I.10, 65-67) (Був витонченіший у цьому, ніж той, який грубо почав укладати пісню, яка була чужа грекам...).

Назва *limatior* (витонченіший), яка пов'язана з ключовим поняттям александрійської поетики *labor limae*, вказує на те, що Луцій намагався досягнути певного ступеня творчої майстерності, і її, на думку Горація, він міг би досягнути, якщо б жив у відповідний для цього час: ... sed ille / Si foret hoc nostrum fato delatus in aevum / Detereret sibi multa, recideret omne, quod ultra / Perfectum traheretur, et in versu faciendo (Sat.I.10, 67-70) (Але якщо б він був серед нас, назавжди закинутий долею, він би для себе багато зробив у творенні вірша, щоб він був дуже досконалим).

Таким чином, наполягаючи на лаконічності висловлення, Горацій розвиває постулат *brevitas eloquendi*. Він підкреслює важливість постійного дбайливого вибудовування вислову (*dispositio*), а також ясного порядку (*lucidus ordo*), який не допускає руйнівних елементів у творі. Шкідливою є й надмірність (*redundantia*).

ХУДОЖНЯ РЕЦЕПЦІЯ АНТИЧНИХ ОБРАЗІВ У ТВОРЧОСТІ ВОЛОДИМИРА САМІЙЛЕНКА

Василь Зварич

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

Українські письменники поч. ХХ ст. по-різному (зрештою, як і європейські) розуміли роль традиції в художній практиці: одні зовсім її не сприймали (як, наприклад, футуристи), інші активно освоювали, визнаючи тим особливе значення традиції в моделюванні власної картини світу, художньому перетворенні дійсності. У певному сенсі традиція на початку ХХ ст. стала своєрідним “вододілом” в стильовому розмаїтті не тільки української, але й світової поезії. Творчість Володимира Самійленка у цьому контексті є прикметною, знаковою, оскільки, традиція в ній виступає не тільки “формою, але й змістом”.

Кожен з українських поетів свій шлях до освоєння спадщини світової літератури розпочинав з читання творів видатних класиків світового письменства. Це ознайомлення пізніше переросло в своєрідний діалог митців з культурною спадщиною людства, стало справою їхнього життя. Власна поетична творчість, переклади, літературознавчі розвідки засвідчили органічний зв'язок художнього мислення В.Самійленка з класичними традиціями.

Володимир Самійленко познайомився з античною культурою завдяки Сковороді, який добре сконало знав її, передусім римську літературу: (Вергілія, Цицерона, Сенеку, Горація Лукреція, Персія та ін.) Ще одним джерелом пізнання античності для поета стали поеми “Іліада” та “Одіссея” Гомера. Ще у 8-класі гімназії він переклав гекзаметром три пісні “Іліади”. Водночас М. Зеров, зазначаючи вплив на творчу практику В. Самійленка російських поетів ХІХ- поч. ХХ ст., писав : “Розпочавши з російських поетів, Володимир Самійленко ними не обмежився. Від російських ямбографів він перейшов до самого законодавця ямбографічної моди Огюста Барб'є(1805–1882), що його “Ямби й поеми” мали в свій час успіх серед поетів російських. Перший слід читання Барб'є – переклад його “Поступу” знаходимо в Самійленка наприкінці 80-х років. А широка філологічна освіта і начитаність поета дозволяють думати, що не лишилися невідомі йому й Архілох (хоча б з курсів грецької літератури), і Горацій зі своїми еподами, декламації Гюго, що таким чином, ті 10-12 речей ямбічного роду, що прикрашають збірник “Україні”, є плід хорошої літературної виучки” [3, 531].

Ідея культури, яка є однією з визначальних у поетичній філософії В.Самійленка, зумовлює своєрідність тематики і проблематики його поезій. Передовсім це відображається у творчому осмисленні митцем традицій античної культури як джерела краси, гармонії, естетичної довершеності.

Дослідники творчості В. Самійленка – М. Зеров, О. Бабишкін, М. Боднар, Л. Голомб, Ф. Погребенник, М.Чорнописький та ін. – у своїх статтях, монографіях лише принагідно розглядали особливість сприйняття поетом античної духовної спадщини, найчастіше об'єктом їхнього наукового зацікавлення були поеми “Герострат”, “Гея”.

Серед ліричних поезій 80-90 років років В. Самійленка чимало віршів, присвячених явищам художньої творчості – пісні, поезії, образів митця: “Сумна наша пісня”, “Пісня”, “26 лютого”, “Не вмере поезія”. “До поета”, “Посвята всім голодним поетам”, “Пам'яті Л. І. Глібова”, “На смерть Лесі Українки”, “На роковини смерті Шевченка”. До цього ряду належить і вірш “Поет, Греція й Держава” – відгук поета на повстання волелюбних крітян 1897 р. проти турків і його жорстоке придушення.

В основі композиції цього вірша розмова між Поетом, Грецією і Державами. Подібно античному хорові, автор коментує і оцінює сучасні події і водночас возвеличує славне минуле Еллади:

*Хвала вам, елліни, хвала!
Народе, славою окритий,
Руїна довга не змогла
Твій дух великий загасити [6, 97].*

Для поета культура Давньої Греції, її багатство є фундаментом європейської духовності:

*Елладо! Ти дала колись
Європі всій духовне світло [6, 97].*

Володимир Самійленко дуже швидко, як багато й інших свідомих українців, розчарувався в “новом мире”, який так інтенсивно почали будувати більшовики в Україні. Іронічно, з сарказмом він сприймав цю політичну Содомогоморію, бо серйозно це сприймати – доля М.Хвильового. М. Боднар у передмові до першого видання в незалежній Україні творів поета, розглядаючи політичні погляди В. Самійленка, відзначає: “Проте невдовзі поет переконується, що його суспільно-політичні й моральні уявлення значно відрізняються від реальності усіх змінюваних на Україні політичних режимів. У друкованих по емігрантських виданнях творах (багато з них досі не перевидавалися і з’являються в нашому зібранні вперше) відбивається глибоке розчарування поета в діяльності всіх без винятку тогочасних політичних партій, що були на Україні, констатується їх чужість народів, демагогізм, честолубніший егоїзм їхніх лідерів і вождів, котрі обрали політику засобом особистого самоутвердження і небезпечні народів тим, що мають можливості кидати під кулі тисячні маси на здійснення своїх бузувірних, безвідповідальних політичних програм” [2, 12].

*Візьмімо такий-от паротяг,
Як наше сонце рідне.
(Бо ще багато є й чужих,
Сказати в дужках треба).
Куди веде свої вози
Та “колісниця Феба”?
Іде, точніш сказать, летить
Кудись до Геркулеса,
А не подбали колію
Їй дати під колеса [6, 200].*

Міфологічні античні образи в поезії В. Самійленка значно розширюють асоціативне поле, інтерпретаційну перспективу вірша, увиразнюють його культурологічну насиченість. У дослідженні про рецепцію образу Прометея в європейських літературах О. Білецький зазначав: “Нова європейська література (XVII–XX століть) не забула імені Прометея, зберегла в пам’яті деякі деталі його античної історії, але тільки в поодиноких випадках ішла за Есхілом, розвиваючи і збагачуючи новими мотивами революційний зміст, що об’єктивно міститься в його трагедії” [1, 166]. Прометеями саркастично називає В. Самійленко всі учених “матінки — російської імперії”. Поетична промова О. І. Наумовича у “Слов’янському благотворительному комітеті”, що лягла в основу твору, послужила письменникові засобом сатиричного викриття “слуги все руської ідеї” – галичанина-москвофіла. Образ античного героя лише посилює іронію поета не тільки у ставленні до москвофілів у Галичині, але й до російської імперії, її азійської політики:

*Наш Галич прагне вже давно
До матінки прийти в обійми.
Він зна, що захід – то багно,
І він освіту східну прийме.
То певно так. Без зайвих слів –
У вас учені – Прометеї.
Ах, дайте, дайте сто рублів
Слузі все руської ідеї! [6, 123].*

Українська поетична рецепція образу Музи має широку амплітуду. У творчості І. Франка (“До музи”, “Ботокуди”, “Semper tigris”) вона виступає як символ зради, підступництва. Подібно інтерпретує цей образ і Юрій Клен у поемі “Попіл імперії”:

*А я, мов мідна постать Колеоне,
на березі любасно бовванію,
рахую щогли, траси, галеони
та музу жсду. Блукарка і повія
по всіх краях накрала краму хвацько –
і з рота рвуться вірші трамтадрацькі [4, 346].
(“Вороний”).*

Володимир Самійленко розвиває традицію поетичної трансформації цього міфологічного образу. Його Муза це передусім “невдатна” подруга, яка супроводжує поета, прислуговує йому :

*Коли б твоєї вроди не хвалила
Моя невдатна Муза, то з того
Для образу чудовного твого
Моя недбалість слави б не зменшила.
Нехай би навіть людськість онімїла
І слова не могла сказать свого,
Твого ім'я доволі одного,
Щоб зараз же тебе пізнав люд! ...Мила*

Українській поет ворує на ідеал Краси, створений античною культурою, і запевняє:

*Я з Музою – зберем ми сили всі
І впевним люд ми лагідним сонетом,
Що вмієм віддавати честь краси! [7, т.1, 102].*

У гумористичному панегірику “Ода індику” образ Музи втрачає свій канонічний зміст, “заземлюється”:

*О музо, заспівай індика.
Найкращу птицю над всіма,
Його хвала така велика,
Що висловити – слів нема.
Його ім'я повсюди знане.
Його моторність поважана,
Його звичайність мила всім.
Співаєм ми тебе, індіче,
Тобі хвала найбільша личе,
Тобі кадильний личить дим! [6, 108].*

На думку В. Погребенника, визначальними ознаками поезії В. Самійленка 80-90 років є “суб’єктивна настроєність, наявність різних, а іноді й діаметрально протилежних думок і висновків, прагнення примирити непримиренні явища й поняття (праця і суспільна пасивність, бездіяльність; боротьба, діяння і фаталістична покора), відбиваючи складний, а нерідко болючий рух думки” [5, 13]. Найбільш сугестивно ці риси, на нашу думку, проявляються у поемі “Герострат”:

*Нащо здалось мені моє життя?
Хіба на те, щоб дожидати смерті
Та долю дякувать за кожний день,
Що з ряду довгого віків одвічних*

*Вона мені схотіла відступити?...
Але навіщо цей нікчемний жарт?
Хіба не краще так сказати долі:
“Візьми твій дар нікчемний, - ось де він;
Не хочу я твоєї милостині!” [6, 203].*

Образ античного грішника ініціює глибокі філософські роздуми поета про одвічні проблеми людського буття: життя і смерть, творчість і руїна, людина й світ, тлінність матеріального й вічність божественного, людина й Бог. Герострат винить у своєму жахливому злочині не себе, а долю “люту й невблаганну”:

*О Мойра, Мойра! Люта, невблаганна!
Замість безсмертя людям ти дала
Даремне бажання, а надію
Лишила тим, хто розумом дитина.
О, відбери ж од мене розум мій,
Дай вірити тому, що бути не може:
Бо без цієї віри я не можу
Щасливим бути в цім житті злиденнім! [6, 202].*

Для нього знищення пам’ятника – це шлях у безсмертя, шлях до слави, яку він розуміє по-своєму:

*Не ділом хвальним я себе прославлю:
Нехай страшне, нечуване злочинство
Ім’я моє вікам перенесе;
Нехай усяк, здригнувшись від жаху,
Страшне ім’я промовить – Герострат!
Нехай діди, розказуючи внукам
Про вчинок мій, їм скажуть: се зробив
Безумець Герострат... [6, 205].*

“Поема *Герострат*, – як тонко зауважує О. Турган, – створює образ індивідуалістичної свідомості, що бунтує проти краси космосу, культури цивілізації, але, крім руїни, інших цінностей в реальній дійсності не знаходить. Саме тому свою цільність не може набути герой, бо вроджене моральне начало свідомості не знаходить свого втілення” [9, 62]. Зло, яке править Геростратом, направлене на знищення Краси, яка протиставляється Хаосові, руїні:

*Огонь, ось хто pomoже
Мені моє вчинити діло. Ну ж
Пали мерщій сю гордую будівлю;
Нехай вона скалками розлетиться.
Й розсиплеться. Руїною страшною
Своє ім’я спасу від руїни [6, 206].*

Гея в античній міфології постає одним з творців світу, пізніше її визнають берегинею всього живого, годувальницею. У поемі “Гея” В. Самійленка цей образ не втрачає свого класичного змісту. Однак, гармонія, краса, створені богами, спотворені дійсністю. Планета Гея постає спочатку для марсіанина, який відвідує її, як земний рай. Але невдовзі гість розчаровується в цій ідилії, і головна причина цього розчарування – людина житель – цієї планети, яка говорить більше, ніж слухає. Це яскрава алюзія на політичну словесну тріскотню, яка запанувала в Україні після приходу нової більшовицької влади, “новий” лад. Йому поет протиставляє одвічні християнські цінності – Любов, Добро:

*Тутешній світ дізнав би ще обнови
І кращий лад до його ще б прийшов,
Якби гучні, гуманні всі промови
Перетворити в мовчазну любов;
Щоб не штовхали серце постанови,
А серце кликало б до постанов,
Щоб не казали: “Добрим бути мушу”,
А просто люде мали добру душу [6, 222].*

В. Самійленко прозїрливо змальовує появу земних, червоних “божків”, чий “світ дрібний”, які своїми облудними обіцянками про побудову справедливого, гармонійного світу, зомбують людей, перетворюють їх у рабів: “Слухняні ж маси темної юрби ідуть за тими, хто самі раби”. У поета це “будівництво” асоціюється зі страхом, кров’ю й смертю:

*Але не міг не знати, річ видима.
Того, про що вже всюди йшли чутки;
Тепер же наче був перед дверима
Страшної, всім огидної “чеки”.
Мені ввижалася кривава маса
Потрощених кісток людських і м’яса [6, 233].*

Змаління людини, знівелювання її неповторності, перетворення в “гвинтик” – це “здобуток”, реалія більшовицького тоталітарного режиму. У гротескній формі поет змальовує його образ:

*Сказавши ж просто – кожний робітник
Обдерся, обносився аж до шкури,
Бо з часу, як буржуй злочинний зник,
Живе тут кожний близько до натури,
І виробляти пролетар одвик
Що не-будь інше, окрім диктатури,
То з часу, як совіцький лад зміцнів,
Зістався він без свити й без штанів [6, 228].*

“Проблема національного буття українського народу, – на думку Е. Соловей, – стає в поета (В. Самійленка – В. З.) однією з найневідступніших дум, – але в політичних подіях, пристрастях, боротьбі він знаходить лише трагічну невідповідність із своїми гуманістичними та національними ідеалами. Можна припустити, що саме ці обставини посилюють у нього “понад часове” мислення, об’єктивоване сприйняття, коли онтологія всесвіту чи пошук тривких першооснов буття “охолоджують” ставлення до бурхливої сучасності і повертають до кардинальних буттєвісних питань” [8, 108]. Де ж порятunek від цієї Руїни? Для Володимира Самійленка – це Природа, село, які є символом вічного, прекрасного й духовного. Тут, у селі, подібно як античні поети, український митець знаходить прихисток для своєї душі:

*Піду найперше до сільської хати,
Побачу, як живеться на селі,
Що думає надалі розпочати
Народ, що став “господарем землі”.
Мені він, може схоче повідати
Свої надії та свої жалі.
Вони для мене більші, ніж цікаві.
Хоч я й чужий усій тутешній справі [6, 234].*

У сприйнятті В. Самійленка образи міфологічного походження зберігають своє символічне значення (Прометей, Муза, Гея), вони породжують роздуми митця про природу людини, суспільний порядок, майбутнє нації. Авторська рецепція античних образів засвідчує їх внутрішній потенціал до універсальної інтерпретації, пристосування до незвичного для національного континууму. Поет не тільки захоплюється античністю, але й часто її використовує у своїх творах з метою “декорування” поетичної оповіді.

Дієву стилетворчу роль у моделюванні В. Самійленком художньої дійсності відіграють античні образи історичного походження (Герострат), які допомагають митцеві відтворювати, переважно, в алегоричних формах ситуацію, адекватну сучасності, посилюють асоціативність тексту. Цей образ сприяє також об’єктивізації душевних переживань ліричного героя, визначенню його психологічного типу. Трагічне в коді деяких античних образів при їх імплантації в текст посилює драматизм ситуації, конкретизує тривогу ліричного героя перед непевністю сучасного й майбутнього.

1. Білецький О. І. Зібрання праць: у 5 т.- Т. 5.- К., 1966. 2. Боднар М. Творчість Володимира Самійленка // Самійленко В. Твори. – К., 1990. – С. 5–46. 3. Зеров М. Самійленко і український гумор // Зеров М. К. Твори: У 2-х т. – Т. 2. – К., 1990. 4. Клен Юрій. Вибране. – К. : Дніпро, 1991.– 461 с. 5. Погребенник В. Ф. Володимир Самійленко: До 125-річчя від дня народження. – К., 1988. 6. Самійленко В. Твори. – К., 1990. – С. 5- 46. 7. Самійленко В. Твори: в 2-т. – К.,1958. 8. Соловей Е. Українська філософська лірика. – К.,1999. 9. Турган О. Д. Українська література кінця ХІХ- початку ХХ ст. і античність (шляхи сприйняття і засвоєння).- К.,1995. – 173 с.

“МНЕМОЗИНА”: ТЕКСТОЛОГІЧНИЙ КОМЕНТАР ДО ОДНОГО ПЕРЕКЛАДУ ІВАНА ФРАНКА (“ІЗ МОЙРОНИ ВИЗАНТІЙКИ”)

Тарас Лучук

Львівський національний університет імені Івана Франка

Франкові студії в галузі класичних літератур. Наприкінці життя (від грудня 1914 року починаючи) Іван Франко, ніби пригадавши, що він за освітою класичний філолог, повернувся до своєї праці над “античними сюжетами”: це були студії над Гомером (переклади “Гомерівських гімнів”, псевдо-Гомерових епіграм), Гесіодом (розвідка “Гезіод і його твори”, переклади поем “Теогонія” (Походження богів), “Щит Геракла”, “Діла й дні”), орфічною літературою (розвідка “Дещо про Орфея та приписувані йому твори”, переклад “Орфеевої поеми про аргонавтів”), грецькими пародистами (зокрема, переклад пародії Макрона Пітанейського “Аттицький обід”), Овідієм (розвідка “Публій Овідій Назон у Томіді”, значну частину якої займає коментований переклад поеми “Ібіс”), а також два більші “проекти” — “Вибір із старогрецьких поетів” і цикл поетичних переспівів за мотивами історії Стародавнього Риму “Ab Urbe condita” (“[Римська історія] Від заснування Міста”).

Така інтелектуальна й поетична праця була для письменника моральним порятунком під час Першої світової війни, особливо в період російської окупації Львова (“час московського наїзду”, за словами самого Франка). Про “реалії тодішнього життя письменника, затьмареного лихоліттями воєнного часу, самотністю, важкою недугою, тривогою про долю дітей на війні, але водночас освітлені надією на кращу будущину України” [Мельник 2006: 131] можна прочитати в монографії Я. Мельник про особисту й творчу біографію Франка останнього десятиліття [Мельник 2006: 94–147], про його працю над давньогрецькими й римськими авторами — у статті В. Стецюка про Франка як класичного філолога [Стецюк 1967: 31–59]. Франкові “античні сюжети”, здійснені упродовж 1914–1916 років, були вперше опубліковані щойно через півстоліття після його смерті — у двох томах “Літературної спадщини” (том другий, 1962; том третій, 1963), а згодом передруковані в чотирьох томах п’ятдесятитомного “Зібрання творів” (томи 6–9, 1976–1977).

“Вибір із старогрецьких поетів”. Галуззю давньогрецької літератури, в якій Франко “залишився між українськими філологами єдиним знавцем”, є “Палатинська антологія” [Стецюк 1967: 41]. Це твердження, що мало силу на час публікації статті “Іван Франко як класичний філолог”, на початку ХХІ ст. треба сприймати з певними застереженнями, адже під сучасну пору маємо принаймні ще дві перекладні публікації, основу яких складають епіграми з “Палатинської антології” [Содомора 1971; Маслюк 1994]. Згадану збірку давньогрецьких епіграм, що їх на основі антології Мелеагра Гадарського упорядкували візантійські книжники Константин Кефала й Максим Плануд, Франко перетворив на свій “Вибір із старогрецьких поетів” (первісна назва — “Старе золото”), куди разом із епіграмами увійшли й твори інших поетичних жанрів.

Готуючи до друку Франкові переклади й переспіви із старогрецьких поетів, упорядники другого тому його “Літературної спадщини” (І. Басс, М. Грудницька, А. Каспрук, Т. Франко, за участю Л. Кочубей) поклали в основу мовних принципів цього видання “максимальне додержання особливостей мови і пунктуації Франка в усьому їх багатстві і різноманітності” [Франко 1962: 5]. У примітках, “щоб не повторюватись і не збільшувати без потреби науковий апарат”, вони обмежились лише вказівкою на джерело, за яким друкували Франкові переклади, переспіви й розвідки [Франко 1962: 487]. У дев’ятому томі п’ятдесятитомного “Зібрання творів” Франка, де були передруковані його переклади й переспіви з давньогрецьких і римських поетів, упорядники й коментатори (Г. Сиваченко, В. Дроб’язко, Л. Кочубей) не лише друкували ці тексти за автографами, а й

подавали (“там, де вдалося встановити”) джерело, яким користувався перекладач: назва твору відтворювалась “з відповідною бібліографічною довідкою” [Франко 1977: 487]. Щоправда, на відміну від своїх попередників, вони не надто дбали про максимальне дотримання особливостей Франкової мови: ці особливості подавалися “в сучасному написанні”, за винятком тих випадків, коли така заміна порушувала ритміку твору.

“Із Мойрони Византійки”. До тих текстів зі збірки “Старе золото”, для яких не було подано джерела, яким користувався Франко, належать його переклади з давньогрецької поетеси Мойро (у Франка — Мойрона, за аналогією до того, як Сапфо в нього називається також Сапфона). Із Мойро Франко переклав два фрагменти — уривок з поеми “Мнемозина” та епіграму “Статуї німф” (переклади написані 16 червня 1915). До цих перекладів Франко додав (9 липня 1915) коротку біографічну довідку про Мойро: “Поетка жила в IV віці перед Хр., та про жите й діяльність невідомо нічого понад те, що написала поемку “Мнемозина”, з якої уривок зберігся в книзі Атеная, й ряд елегій під спільним заголовком “Прокляте” та що її син Гомер був автором кількох трагедій” [Франко 1962: 192; порівн.: Франко 1977: 263]. Подаючи таку інформацію, Франко робить покликання на “Історію грецької літератури” В. Хріста (W. Christ, *Geschichte der griechischen Literatur*). Справді, німецький літературознавець характеризує Мойро як одну з найперших поетес елліністичної доби: спочатку згадує про неї як про авторку епіграм (*Dichterin von Epigrammen*), далі про те, що вона була матір’ю трагіка Гомера (*Mutter des Tragikers Homeros*), і в примітці додає, що вона відома також як авторка епічного фрагмента про народження Зевса (*Von Moiro steht auch ein episches Fragment von der Geburt des Zeus*; це поема “Мнемозина”) й елегій під назвою “Замовляння” або “Клятьба” (“*Elegien unter den Titel Araf*”) [Christ 1898: 512]. До цих відомостей можна ще додати, що вона була родом з містечка Византій (тому Франко й називає Мойро “Византійкою”); лексикон Свіди подає, що вона була дружиною “філолога” Андромаха; граматик Евстатій у своєму коментарі до другої пісні Гомерової “Іліади” згадує, що Мойро написала “Гімн до Посейдона” [Geffcken 1932: 2512; порівн.: Mason 1867: 1109; Albani 2000: 344]. На папірусах із Оксирихса (чи інших місць) не було виявлено жодного тексту цієї поетеси; таким чином, корпус її текстів охоплює тільки шість фрагментів, що збереглися як цитати або парафрази у творах інших античних авторів [Powell 1925: 21–23]. Якщо мовити про український літературний контекст, то Іван Франко — перший (і поки що єдиний) перекладач творів Мойро українською мовою.

“Мнемозина”: український переклад і грецький оригінал. Працю Франка над Мойро проаналізуємо на прикладі уривка з поеми “Мнемозина”:

- Крета кормила Зевеса величнього, але з блаженних
Сего не знав ні один; а він ріс у всіх своїх уставах.
Голуби передівсім в божественній яскині кормили,
Що приносили йому все амброзію з хвиль Океана,
5 Нектар одначе носив величезний орел, що зі скелі
Дзьобом знай черпав його на напій для поради Зевса.
Тож як вітця побідив Кроноса Зевес далекоглядний,
Того орла нестерпимим зробив і дав жити йому в небі.
Ту саму честь також дав голубам боязливим; щоліта
10 Часто літають вони як післанці богів, і зимою!*

Переклад (“Із поеми *Мнемозина*”) цитовано за першодруком [Франко 1962: 192]. Текст у “Зібранні творів” [Франко 1977: 263] відповідає цьому першодрукові, за винятком кількох словоформ, виправлення яких свідчить, що фонетичні галицизми Франкового тексту були замінені формами літературної мови: *величнього* — було замінено на *величного*, *сего* — на *сього*, *Океана* — на *Океану*. Топоніми й теоніми були подані у Франковому написанні (щоб не порушувати ритміки перекладу): *Крета*, а не *Крит*; *Зевес*,

а не *Зевс*; збережено також паралельні форми — *Зевеса* і *Зевса*. Тільки в назві перекладу *Мнемозина* була заміненена на *Мнемозіна*.

У своєму перекладі Франко відтворив розмір оригіналу (гекзаметр дактилічний); правда, перекладач надто буквально розумів його: п'ять дактилів + прикінцевий трохей (як замітник спондея). Ця схема “спрацювала” у дев'яти випадках з десяти, але один раз (у сьомому рядку) таки дала збій (маюскульами подаю наголошені склади):

ТОЖ як вітЦЯ побіДИВ КροноСА Зевес ДАлекоГЛЯДний...

Згідно з метричною схемою, словоформа *Кроноса* має наголос на останньому складі (хоча наголошувати треба перший), іменник *Зевес* (підмет підрядного речення) опинився в ненаголошеній позиції, а прикметник *далекоглядний* (означення до підмета *Зевес*) метрично наголошений двічі.

Десятирядковий фрагмент із поеми Мойро зберігся як цитата у творі давньогрецького літератора Атеней “Діпнософісти, сиріч Трапеза мудролюбна” (Athen. XI 491b) [Kaibel 1890: 82]. Пам'ятаючи, що Франко у своїй праці над “Вибором із старогрецьких поетів” часто користався з цього компілятивного джерела пізньої античності (див., напр., переклади “Із Сапфони” [Франко 1962: 144–146; порівн.: Франко 1977: 116–119] або “Із Ксенофана Колофонця” [Франко 1962: 163–164; порівн.: Франко 1977: 146–148]), можна припустити, що Атеней був джерелом також і для його перекладу “Із поеми *Мнемозина*”:

	Ζεὺς δ' ἄρ' ἐνὶ Κρήτῃ τρέφετο μέγας, οὐδ' ἄρα τίς νιν
	ἤϊδει μακάρων ὃ δ' ἄεξετο πᾶσι μέλεσσι.
	τὸν μὲν ἄρα τρήρωνες ὑπὸ ζαθέῳ τράφον ἄντρῳ
	ἄμβροσιν φορέουσαι ἅπ' Ὀκεανοῖο ῥοάων
5	νέκταρ δ' ἐκ πέτρης μέγας αἰετὸς αἰὲν ἀφύσσων
	γαμφληῇ φορέεσκε ποτὸν Διὶ μητιόεντι.
	τὸν καὶ νικήσας πατέρα Κρόνον εὐρύοπα Ζεὺς
	ἄθανατον ποίησε καὶ οὐρανῷ ἐγκατένασεν.
	ὥς δ' αὖτως τρήρωσι πελειάσιν ὥπασε τιμὴν,
10	αἱ δὲ τοι θέρεος καὶ χειμάτος ἄγγελοι εἰσι.

Цей уривок Атеней цитує в контексті розмови про сузір'я Плеяд (Athen. XI 489f–492d) [Kaibel 1890: 79–85], грецьке найменування яких (Πλειάδες, Πληϊάδες, Πελειάδες) збігається з найменуванням диких голубів (πέλειαι або πελειάδες). Така омонімія, зважаючи на мислення поетичними образами, пояснювала появу цього сузір'я на небі. Згідно з Гесіодом (Hes. *Op.* 619), мисливець Оріон переслідував Плеяд, сім доньок титана Атланда й океаніди Плейони, поки вони не перекинулися в голубок, яких Зевс узяв на небо (як сузір'я Плеяд) [Тахо-Годи 1982: 317]. Мойро, як свідчить цитований фрагмент, у якому явно відчутні гомерівські впливи [Snyder 1991: 85–86; Skinner 2005: 93–98], запропонувала іншу версію, згідно з якою Плеяди первісно були голубками, яких Зевс перетворив на зірок, щоб виявити їм свою пошану за те, що вони приносили йому амброзію, коли він потайки від усього світу, найперше від свого батька Кроноса, зростав у печері на Криті.

У Мойро є прямий перегук із Гомером (Hom. *Od.* XII 62–63 = Athen. XI 492c) [Kaibel 1890: 85]: πέλειαι τρήρωνες ταῖ τ' ἄμβροσιν Διὶ πατρὶ φέρουσιν (український переклад Бориса Тена: “Тихі голубки, що носять амбросію батькові Зевсу” [Гомер 1963: 212]); подібну фразу можна скласти й зі слів з поеми “Мнемозина”: τρήρωνες + ἄμβροσιν φορέουσαι + Διὶ μητιόεντι (“полохливі [голубки]” + “що амброзію носять” + “Зевсові мудрому”).

Франко відтворює поему “Мнемозина” від слова до слова. Правда, наприкінці перекладу випірнула смислова недоречність: у Франка голуби “часто літають <...> як післанці богів” — шоліта і зимою, хоча в оригіналі ті ж голуби чи, радше, голубки (зрозуміло, як сузір'я Плеяд) — щорічні “вісники літа й зими” (θέρεος καὶ χειμάτος ἄγγελοι εἰσι). Відомо, навіть зі слів самого Франка, що “не маючи в часі війни змоги користуватися університетською бібліотекою, багато випосадженою особливо в видання та праці до

класичної [у публікаціях помилково надруковано разом: докласичної. — Т. Л.] філології”, письменник “для свого перекладу покористувався німецьким перекладом <...> “Griechische Anthologie. Metrisch ьbersetzt von Dr. W. E. Weber und Dr. G. Thudichum”, якої перший томик вийшов заходом самого д-ра Вебера в Штутгарті в 1838” [Франко 1962: 140; порівн.: Франко 1977: 115]. Про використання цього німецького перекладу мова йде в контексті Франкової праці над “Заспівом до антології” Мелеагра Гадарського. Отож, логічно припустити (адже Франко сам про це не мовить), що й Мойро була доступна йому через німецький переклад: можливо, цей текст-посередник і пояснить неточності Франкового перекладу з Мойро?

Джерело Франкового перекладу уривка з поеми “Мнемозина”. Три тексти Мойро — дві епіграми та уривок з поеми “Мнемозина” — німецькою мовою переклав Георг Тудіхум [Thudichum 1858: 433]. Мойро в нього називається *Myro von Byzantion*, переклад уривка має назву “Aus dem Gedicht Mnemosyne”:

- Kreta nðhrete Zeus, den erhabenen, doch von den Sel'gen
War dieЯ keinem bekannt; so erwuchs er an sðmmtlichen Gliedern.
Ihn denn nðhreten Tauben allda in der gùttlichen Hùhle,
Welche Ambrosia stets von Okeanos' Fluthen ihm trugen;*
- 5 *Aber den Nektar trug ein gewaltiger Adler, am Felsen
Immer geschupft mit den Schnabel, zum Trunke fьr Zeus den Berather.
Drum da Kronos der Vater besiegt war, macht' ihn unsterblich
Der weitschauende Zeus, und lieЯ in dem Himmel ihn wohnen;
Gleich so wie er auch Ehre den schьchternen Tauben gewòhrt hat,*
- 10 *Die nun Sommer und Winter als Botinnen meldend sich darthun.*

Саме цей текст є реальним джерелом Франкового перекладу з Мойро. Хоча його останній рядок і не пояснює, чому голуби у Франка є посланцями божими, які “щоліта часто літають <...>, і зимою”, однак є інші текстуальні збіги. Найперше назва. “Із поеми *Мнемозина* точно відповідає “Aus dem Gedicht Mnemosyne”, адже *das Gedicht* має значення не тільки *вірш*, а й *поема*. Далі текст. У Мойро прикметник μέγας (“великий”) прикладається до Зевса — Ζεύς μέγας (“Зевс великий”) і до його птаха орла — μέγας αἰετὸς (“великий орел”), у Франка — Зевс *величний* (як і в Тудіхума — *Zeus, der erhabene*), а орел *величезний* (у Тудіхума — *ein gewaltiger Adler*, “могутній орел”). Цей орел у Мойро приносив нектар “для мудрого (чи, радше, меткого умом, розсудливого) Зевса” (Διὶ μῆτιόνεϋτι), у Франка — “для порадника Зевса” (у Тудіхума подібно, але без двоїстого значення — *fьr Zeus den Berather*, “для Зевса-порадника”). У тексті Мойро двічі виступає прикметник τήρῳνες (“полохливі”): спершу самотійно (без означуваного слова), потім як означення до іменника πελειάδες (“голубки” = “Плеяди”); у Франка й Тудіхума двічі виступає один і той же іменник: *голуби* = *Tauben*.

Отож, “Мнемозину” Іван Франко перекладав із Тудіхумом під руками. Ще раніше, оглядаючи “Вибір із старогрецьких поетів”, дослідники зауважили, що “Франко при своїх перекладах ніде не подає грецького тексту і його видання, а тільки час до часу покликується на переклад Вебера–Тудіхума, мабуть, тому, що саме в цьому виданні Франко знаходив всі потрібні йому відомості” [Стецюк 1967: 42]. Цю слушну думку можна хіба уточнити, що Франко не тільки покликується на німецький переклад, а й використовує його як текст-посередник для своїх перекладів. Доречний приклад — переклад “Із Мойрони Византійки”.

Гомер 1963 = Гомер. Одіссея / Гомер; Перекл. із старогр. і склав прим. Борис Тен. — Київ: Держ. вид-во худож. літ., 1963. — 468 с. **Маслюк 1994** = Давньогрецька епіграма / З давньогр. перекл. Віталій Маслюк // Всесвіт. — 1994. — № 8. — С. 59–70. **Мельник 2006** = Мельник, Я. І остатня часть дороги... Іван Франко: 1908–1916 / Ярослава Мельник. — Дрогобич: Коло, 2006. — 439 с. **Содомора 1971** = Грецька епіграма / З давньогр.

перекл. Андрій Содомора // Жовтень. — 1971. — № 12. — С. 8–15. **Стецюк 1967** = Стецюк, В. Іван Франко як класичний філолог / В. Стецюк // Записки НТШ. — 1967. — Т. 182: Іван Франко: Збірник доповідей для відзначення 110-річчя народин і 50-річчя смерті Івана Франка. — С. 19–67. **Тахо-Годи 1982** = Тахо-Годи, А. Плеяды / А. Т.-Г. [= А. Тахо-Годи] // Мифы народов мира: Энциклопедия: В двух томах. — Москва: Советская энциклопедия, 1982. — Т. 2. — С. 317. **Франко 1962** = Франко, І. Переклади і переспіви із старогрецьких поетів / Іван Франко. — Київ: Вид-во АН УРСР, 1962. — 495 с. — (Літературна спадщина; Т. 2). **Франко 1977** = Франко, І. Вибір із старогрецьких поетів // Франко, І. Зібрання творів: У 50-ти томах / Іван Франко. — Київ: Наукова думка, 1977. — Т. 9. — С. 112–345 (тексти); 487 (преамбула до коментарів), 494–511 (коментарі). **Albiani 2000** = Albiani, M. *Moiro aus Byzantion* / M. G. A. [= Maria Grazia Albiani] // *Der Neue Pauly: Enzyklopädie der Antike* / Hrsg. von Hubert Cancik und Helmuth Schneider. — Stuttgart; Weimar: Verlag J. B. Metzler, 2000. — Bd. 8. — S. 344. **Christ 1898** = Christ, W. *Geschichte der griechischen Litteratur: Bis auf der Zeit Justinians* / Wilhelm Christ. — München: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1898. — XIII + 944 S. + 28 Abbild. **Geffcken 1932** = Geffcken, J. *Moiro von Byzanz, Dichterin* / [Johannes] Geffcken // *Paulys Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* / Neue Bearbeitung begonnen von Georg Wissowa; Unter Mitwirkung zahlreicher Fachgenossen hrsg. von Wilhelm Kroll. — Stuttgart: J. B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung, 1932. — Hlbd. 30. — S. 2512–2513. **Kaibel 1890** = *Athenaei Naucraticae Dipnosophistarum Libri XV* / Recensuit Georgius Kaibel. — Lipsiae: In Aedibus B. G. Teubneri, MDCCCXC [1890]. — Vol. III: *Libri XI–XV et Indices*. — XII + 810 pp. **Mason 1867** = Mason, Ch. *Moiro (Μοῖρᾰ), or Myro (Μυρᾰ)* / C. P. M. [= Charles Peter Mason] // *Dictionary of Greek and Roman Biography and Mythology: In Three Volumes* / Ed. by William Smith. — Boston: Little, Brown, and Company, 1867. — Vol. 2. — P. 1109. **Powell 1925** = *Collectanea Alexandrina: Reliquiae minores Poetarum Graecorum Aetatis Ptolemaicae 323–146 A. C. Epicorum, Elegiacorum, Lyricorum, Ethicorum. Cum Epimetris et Indice Nominum* / Edidit Iohannes U. Powell. — Oxonii: E Typographeo Clarendoniano, MDCCCXXV [1925]. — XX + 255 pp. **Skinner 2005** = Skinner, M. *Homer's Mother* / Marilyn B. Skinner // *Women Poets in Ancient Greece and Rome* / Ed. by Ellen Greene. — Norman: University of Oklahoma Press, 2005. — P. 91–111. **Snyder 1991** = Snyder, J. *The Woman and the Lyre: Women Writers in Classical Greece and Rome* / Jane McIntosh Snyder. — Carbondale; Edwardsville: Southern Illinois University Press, 1991. — XVI + 200 pp. — (Ad Feminam: Women and Literature). **Thudichum 1858** = *Griechische Anthologie* / Nach der Anlage von Brunck's *Analekten metrisch ьbersetzt* von Dr. Georg Thudichum. — Stuttgart: Verlag der J. B. Metzler'schen Buchhandlung, 1858. — Bd. 4. — S. 409–539.

“ЕФІОПІКА” ГЕЛІОДОРА В КОНТЕКСТІ ГРЕЦЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ КРИТИКИ

Мар'яна Мокрівська

Львівський національний університет імені Івана Франка

Роман Геліодора “Ефіопіка” займає особливе в історії європейського роману, і йому присвячено багато досліджень у європейських країнах [1, 2]. Проте не оминула його увагою літературна критика в самій Греції.

Великим шанувальником роману був Адамантіос Кораїс, представник грецького просвітництва. Він у 1804 році видав “Ефіопіку”, а згодом спростив її мову і зробив роман простішим для читання. Що стосується літературної оцінки твору, то тут Кораїс був послідовником візантійських критиків. Особливо йому імпонувало порівняння сюжету роману зі зміями, згорнутими в клубок, зроблене Михаїлом Пселлом. Письменник зазначає, що Геліодор починає розповідь з середини, коли головні герої вже прибули в Єгипет як полонені, і порівнює таку композицію з “Одіссеєю”, де початок пригод Одісея є аж у восьмій пісні. Проте критик вважає, що хоча сюжет до певної міри заплутаний, це абсолютно не шкодить драматичній єдності твору. Кораїс завертає також увагу на мистецтво опису персонажів і вважає, що Геліодор спирається на теорію Аристотеля, що герої повинні відповідати своєму походженню, віку та обставинам, в яких вони перебувають. Єдиним образом, який не відповідає цій теорії, є жрець Каласирид, тому що він “хоча загалом є високоморальним, іноді виявляється лицеміром” [4, с. 21]. Автор вважає також, що більша частина твору є наслідуванням та пародіюванням античних письменників, особливо Гомера та Евріпіда, проте настільки майстерним, що запозичення виглядають так, ніби виникли в голові письменника.

Слід зазначити, що традиція літературного аналізу “Ефіопіки” не мала належного розвитку у Греції. Після Кораїса довгий час романом ніхто не цікавився, якщо не враховувати перекладу перших трьох книг С. Хіліадакіса. Повний переклад твору на новогрецьку мову з'явився аж у 1997 році. Дотримуючись традиції своїх попередників перекладач Г. Ятроманолакіс у вступній статті також дає оцінку “Ефіопіці”. Перш за все він розглядає алегоричний бік твору і вважає численні мандри героїв та їх повернення на батьківщину в кінці роману відтворенням античних містерій. Основними складовими є кохання, пригоди та релігія. Критик вважає, що в романі світ влаштований як продумана режисером дія, де і боги, і люди провинні чітко притримуватися своєї ролі. А всі пригоди та блукання демонструють, що в цьому мінливому світі певні цінності залишаються незмінними, а саме цнота, дружба, вірність та кохання. Г. Ятроманолакіс звертає увагу на театральність твору. Він повний сцен, запозичених з трагедії. У Геліодора особливо помітно, вважає автор, що події від початку до кінця розвиваються згідно режисерських дій якогось божества. Роман починається і закінчується як “розтягнуте театральне видовище, що контролюється ... якимось керуючою силою” [3, с. 66]. Тому перекладач робить висновок, що роман у свій час становив еліністичну драму у вигляді розповіді.

Нажаль Г. Ятроманолакіс не дає якоїсь особливої оцінки твору, він просто розглядає стиль та алегоричну сторону “Ефіопіки”. До того ж слід визнати, що роман був значно популярнішим у часи Візантії, ніж у сучасній Греції. Проте “Ефіопіка” до сьогодні має пізнавальну та естетичну цінність та є джерелом відомостей про традиції, звичаї та погляди людей періоду занепаду античного суспільства.

1. Helm R. Der antike Roman. Berlin, 1948. 2. Rohde E. Der griechische Roman. Hildesheim – New York, 1974. 3. Γιατρομανωλάκης Γ. Εισαγωγή // Ηλιοδώρας. Αιθιοπικά ή τα περί Θαεγένην και Χαρίκλειαν. – Αθήνα, 1977. Σ. 15 – 83. 4. Κораΐς Α. Συλλογή των εις την ελληνικήν βιβλιοθήκην, και τα πάρεργα Προλεγομένων, και τίνων συγγραμμάτων. – Εν Παρίσιος, 1833. - Τόμος 1.

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВЧЕННЯ ПРО РИТОРИЧНІ ФІГУРИ

Надія Ревак

Львівський національний університет імені Івана Франка

Представники різних мовних течій, окремих шкіл і напрямів по-різному розглядають науку про риторику. Французький учений П. Гіро вважає, що риторику необхідно включити в наукову проблематику сучасної лінгвістики [2, с. 40].

Ф. Барт нову транслінгвістику називає спадкоємицею риторики. [1, с. 448]. Сучасна лінгвістична наука про риторику базується на творчій спадщині античних учених.

Термін “риторика” протягом багатовікової історії не мав однозначного тлумачення. Риторика побудована на протиріччях, в результаті яких теорія прагне до розвитку, а нормативність – до статистики. Теорія риторики йшла шляхом розширення свого предмета, а нормативність тяжіла до кола понять [3, с. 6].

Два несумісних начала в риториці науці зумовили виникнення, а згодом і паралельний розвиток двох різних риторичних традицій, які існували з часів греко-латинської античності через середньовіччя до пізнього Відродження.

Дві різні традиції породили два поняття риторики: теоретичну філософську та схоластичну догматичну риторику.

Представником теоретичної філософської риторики, в основі якої міститься розробка “можливих способів переконання відносно кожного предмета”, вважається Аристотель [Риторика 1, 2].

Концепція риторики як науки про переконання, про форми і методи мовного впливу на аудиторію розроблялась і викладалась у трактатах Гермагора, Арістона, Аполлодора, Цицерона та ін. Концепція схоластичної, догматичної нормативної риторики чітко простежується у Квінтіліана. Імперативна мета переконання (persuasio) у Аристотеля і Цицерона виступає в формі можливої (in quoque potest). Змінюється і характер відповідних ознак: із мистецтва “правильної мови” (ars recte dicendi) риторики перетворюється в мистецтво красномовства (ars pulchre loquendi).

О. Лосєв розглядає античну риторику як невід’ємну частину цілісного античного світосприйняття із змістовно-формалістичним характером пізнання і відображення існуючого [4, с. 93].

Удосконалення риторики полягало в гармонійному відображенні відтворюваного мікрокосмосу риторики словесності. Прикладом такої риторики словесності послуговувалася теорія трьох стилів Вергілія: високого, середнього і низького, яка входить до складу “коlesa” Вергілія. В “колесо” Вергілій включив мікрокосм риторики словесності і поділив його на п’ять секторів, відповідно до п’яти основних розділів риторики:

Inventio – знаходження матеріалу

Dispositio – розміщення матеріалу

Elocutio – виклад

Actio – засоби викладу

Memoria – запам’ятовування.

Кожен стиль характеризується :

1) певним типом персонажу (високий стиль – воїни, середній стиль – мешканці, низький – пастухи);

2) певними іменами (високий стиль – Гектор, середній стиль – Тріптіголем, низький – Тітір, Мелібей);

3) певними тваринами (високий – кінь, середній – бик, низький – вівця);

4) певними рослинами (високий – кедр, середній – фруктове дерево, низький – бук);

5) певним інструментарієм (високий – меч, середній – плуг, низький – палиця);

б) певним місцем дії (високий – місто, військовий табір, середній – поле, низький – пасовище).

Кожен із трьох стилів має свою модель – прототип: високий – “Енеїду”, середній – “Георгіки”, низький – “Буколіки”.

Упродовж віків антична риторична спадщина засвоювалась різними науками і в багатьох випадках ставала їх невід’ємною частиною. Поетика, стилістика, логіка та інші дисципліни, сформовані в надрах сучасної лінгвістики, семіотики, соціології, соціальної лінгвістики користуються окремими категоріями і поняттями античної риторики, перекодованими на мову відповідної науки.

Вирішальну роль у вдосконаленні категоріального апарату і інструментарія класичної риторики відіграла теорія масових комунікацій, логічна теорія аргументації і структурна поетика.

Риторичні трансформації зачіпають як план висловлювання, так і план змісту. У літературній риторичній, на думку Ж. Дюбуа, [3, с.16] існують чотири форми реалізації риторичної функції: 1) через метаболі, 2) через метаплазми, 3) через метасеми, 4) через металогізми. Предметом нашого дослідження є риторичні фігури або метаплазми. Метаплазми охоплюють сферу фонем і графем.

Фонема – найменша неподільна звукова одиниця мови, яка служить для творення морфем, слів і словоформ та їх диференціації. Так, засобом диференціації слів “бак”, “бик”, “бік”, “бук” є голосні фонемі [а], [и], [і], [у]. Фонема функціонує тільки в складі слів і морфем, без них вона не мислима. Головним проявом фонемі є звук, в якому вона реалізується.

Графема – найменша смислорозпізнавальна одиниця письмової мови, що відповідає фонемі в усній мові. Графема має різні варіанти залежно від стилю письма, місця в слові чи реченні. Наприклад, велика літера А, мала – а, курсивна *a*.

В основі стилістичних теорій містяться поняття “норма” і “порушення”. Поколіннями стилістів вироблялось уявлення про те, що художня (поетична) мова відрізняється від повсякденної прагненням до порушення літературних норм.

Теорія “порушень” виявилась неспроможною відповісти на такі практичні питання, як наприклад, чим відрізняються поетичні порушення норми від звичайного “псування” мови, як при великій кількості відхилень від норми, забезпечується розуміння тексту читачем, які лінгвістичні і нелінгвістичні параметри подібних порушень.

Цв. Тодоров у статті “Тропи та фігури” 1967 року, яка ввійшла до книги “Література і значення” поетичні відхилення від норми, називає їх аномаліями, визначає їх основні типи відповідно до характеру порушення певного мовного рівня [5, с. 107-114].

Коен у творі “Структура поетичної мови”, який побачив світ 1966 року зазначає, що неймовірно вважати відхилення розходженням з прийнятою нормою, оскільки змішується поняття риторичної фігури з поняттям варваризма. Тодоров у статті “Тропи та фігури” стверджує, що поетична мова немає нічого спільного з правильним вживанням мови. Її суть веде до порушення прийнятих мовних норм [5, с. 300-305].

У поезії важливо виявити інваріанти літературного вживання мови, відкинувши моменти історичного та індивідуального характеру. Поетичне висловлювання відрізняється від наукового, його не можна перенести в іншу мову, не можна адекватно викласти його зміст, не можливо підібрати для нього будь-який еквівалент.

Поет включає в поетичну мову додаткові структури, які передаються віршованим розміром і рифмою. Поет оперує різноманітними риторичними фігурами, які засліплюють читача, виділяють те критичне начало, в основі якого лежить порівняння.

Риторичні фігури або метаболі, відповідно до ознаки “означаюче / означуване” і до рівня одиниці “слово / речення”, діляться на чотири основні типи: метаплазми, метасеми, метатак西斯, та металогізми. Слова за формою утворюють метаплазми, а за змістом – метасеми, а речення за формою утворюють метатак西斯, а за змістом – металогізми.

Такого погляду дотримуються французькі вчені Ж. Дюбуа, Тодоров, Коен [3; 5].

Метаплазми змінюють структуру слова, його звуковий чи графічний склад. Метатак西斯 – змінює структуру речення, метасемеми змінюють одне значення на інше, металогізми змінюють логічне значення. Деякі риторичні фігури, зокрема метаплазми, мають властивість зменшувати фонетичну надмірність, проте не спроможні повністю ліквідувати її, оскільки читач не зміг би відновити норму. Синтаксичну і граматичну надмірність ліквідовує метатак西斯, семантичну – метасемеми, логічну – металогізми. Поезії властиво як зменшувати надмірність(відхилення), так і збільшувати її. Риторичним фігурам властива велика кількість відхилень, проте вони можуть стати внормованими за допомогою автокорекції.

Автор може застосовувати два типи риторичних операцій: 1) субстанціальні, 2) реляційні. Субстанціальні змінюють субстанцію одиниць: одні скорочують, а інші додають. Скорочення може бути частковим або повним, додавання простим або ітеративним. Реляційні операції за структурою простіші, оскільки їх дія зводиться до змін лінійного порядку значущих одиниць, в той час як самі одиниці не зазнають змін. Субстанціальні операції побудовані на додаванні і скороченні, реляційні – на перестановці. Субстанціальні операції шляхом часткового скорочення утворюють такі метаплазми як афереза, апокопа, синкопа, синереза. Шляхом простого додавання виникають протеза, дієреза, афіксація, епентеза. Реляційні операції шляхом звичайної перестановки утворюють метатезу.

Сучасна риторика під метаплазмою розглядає операцію, яка змінює звукову або графічну сторону повідомлення.

З погляду сучасної лінгвістики метаплазм – це операція, яка змінює звукову або графічну сторону повідомлення. Такі зміни звукової послідовності, які торкаються однієї або декількох фонем, виявляються тільки з того моменту, коли ця фонема входить до складу слова. Описати її можна тільки в порівнянні з іншими звуковими послідовностями, які мають чітко виражений зв'язок із значущими одиницями, тобто зі словом. Під словом ми розуміємо дискретну одиницю, яка складається з набору складів чи фонем, впорядкованих певним чином. У метаплазмі слово розглядається як чисто фонетичне явище, якому властиві відхилення, що відбуваються на звуковому і графічному рівнях. Такого принципу дотримуються французькі вчені Ж. Дюбуа, Тодоров, Коен [3; 5].

Риторичні фігури, зокрема метаплазми, утворюються на трох рівнях: на інфравовному, елементарному та кокомплексному. Інфравовний рівень – це рівень різноманітних ознак, які не відзначаються самостійним вираженням у мові. Такими ознаками є феми чи міризми: глухість, дзвінкість, лабіальність, фрикативність тощо. Елементарний рівень – це рівень фонем, які групуються в морфеми і в монемеми, в склади, а потім об'єднуються у слова. Морфема – найменша неподільна значуща одиниця мови, яка виступає носієм певного лексичного чи граматичного значення слова. У морфему об'єднуються однойменні морфи (кореневі, суфіксальні, префіксальні та ін.). Комплексний рівень – рівень синтагм чи груп слів, які об'єднуються в речення. Такий тричастинний поділ дозволяє нам провести класифікацію нових типів метаплазм. Сучасна риторика пропонує ще один рівень – емпіричний, який відбувається через додавання або віднімання, які мають місце на початку, в середині чи в кінці слова. У процесі опису метаплазм ми розглядаємо явища, властиві лише поезії, яку можна розуміти як певний вторинний код усередині мови. В основі класифікації метаплазм лежить операція скорочення або віднімання, додавання та перестановки. Операція скорочення або віднімання відбувається на інфравовному рівні. Вона побудована на відокремленні від фонем однієї із її фем, яке змінює артикуляційну оболонку слова. На елементарному рівні скорочення може відбуватися на початку, в середині чи кінці слова, в результаті чого утворюються такі риторичні фігури як афереза, синкопа, апокопа. Операція додавання на інфравовному рівні полягає в додаванні до існуючої фонемі зайвої феми. На елементарному рівні операція додавання може відбуватися на початку, в середині та кінці

слова. В результаті чого виникають протеза, синереза, епентеза. Операція перестановки букв чи складів веде до появи метатези.

Така класифікація метаплазм характерна для сучасної риторичної науки.

1. Барт Р. Лингвистика текста // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1999. – Вып. VIII.– С. 448.
2. Гиро. П. Разделы и направление стилистики и их проблематика // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1980. – Вып. IX.– С. 40.
3. Добуа Ж., Эдемен Ф., Клинкаенберг Ж.-М., Менге Ф., Пир Ж., Тритон А. Общая риторика. – М.: Прогресс, 1986. – С.6.
4. Лосев О. Античные риторика. – М., 1978. – С. 93.
5. Todorow. T. Litterature et signification. – Paris. 1967. – С. 107-114; 300-305.

ДАВНЬОГРЕЦЬКА ЛІТЕРАТУРА У ВЕНЕЦІЙСЬКИХ ВИДАННЯХ АЛЬДА ПІЯ МАНУЦІЯ

Андрій Ясіновський

Український Католицький Університет
(Львів)

Період Ренесансу відіграв винятково велику роль у збереженні давньогрецької і римської літератури. Упродовж середніх віків культурні традиції античності періодично ставали жертвами зовнішньо-політичних загроз (нашесть аварів і персів, готів і лангобардів, арабів і болгар у IV–VIII ст.; захоплення Константинополя — Нового Риму хрестоносцями у 1024 р. та падіння візантійської столиці 1453 р.) і внутрішніх неспокоїв (епоха іконоборства) у Візантійській імперії, а то й об'єктом свідомого нищення під гаслом боротьби з поганством (спалення Александрійської бібліотеки у кінці IV ст. й закриття Атенської академії у 529 р.) [2, с. 9–11].

У XV ст. Візантія певною мірою зближується з Італією, особливо після Флорентійського собору (1439) і візиту імператора Йоана VIII Палеолога до Флоренції. Окрім того ще в XIV ст. починається масштабна еміграція візантійських інтелектуалів на Апенінський півострів, яка особливо посилилася після завоювання Константинополя Мегмедом II у 1453 р. Утікачі-переселенці привозять до Італії тисячі рукописів, серед яких значну частину займають тексти античних авторів. Адже твори Гомера, Гесіода, Піндара, трійці великих атенських трагіків, Арістофана, Тукидіда, Платона, Демостена, Страбона, Плутарха, Лукіана належали до обов'язкової шкільної лектури візантійців. Багато з них учителюють, викладаючи грецьку мову в різних містах, зокрема Мануїл Хрисолора (1355–1415) — у Флоренції, Димитрій Халкокондил (1424–1511) — в Падуї, Теодор Газа (бл. 1400–1475) — в Неаполі, Константин Ласкаріс (1434–1501) — у Мілані і згодом в Мессіні, кардинал Віссаріон (1399/1400–1472) — в Болоньї [6; 1, с. 52]. Останній зібрав щонайменше 482 рукописи, заповівши їх Венеційському сенатові 1468 р.; згодом вони склали ядро бібліотеки св. Марка [9].

Таким чином, робота із вишукування, колекціонування, копіювання і вивчення давньогрецьких текстів у другій половині XV ст. майже виключно переноситься до Італії. Винайдення Гутенбергом друкарського верстата, що спричинив справжній переворот у книжковій справі, хронологічно майже збіглося з падінням Константинополя і турецьким поневоленням грецького світу, що тривало до 1821 року. І якщо ця обставина затримала друкарство на грецьких землях на декілька століть, то греки діаспори, найбільший осередок якої сформувався у Венеції, майже відразу зуміли скористатися цим унікальним винаходом. Першу точно датовану, повністю друковану по-грецьки книгу — *Граматіку грецької мови* Константина Ласкаріса — було випущено в Мілані 1476 р. Перше літургійне видання (*Псалтир*) з'явився у Венеції у 1486 р., а перша публікація давньогрецького автора — збірка творів Гомера — побачила світ у Флоренції в 1488 р.

Грецька громада у Венеції, що зростала найшвидшими темпами, могла забезпечити достатню кількість колекціонерів, книготорговців, переписувачів і редакторів, необхідних, щоб розшукати відповідні тексти і підготувати їх до друку [7, с. 195]. Тут у XVI ст. зосереджувався найбільший ринок грецької книги, спершу рукописної, а потім і друкованої. Також тиск Латинської Церкви і цензура внаслідок політики релігійної та етнічної толерантності [4, с. 550] тут були значно слабшими, аніж у інших західноєвропейських містах, що уможливлювало вільну підприємницьку діяльність грецьких друкарів і майже безперешкодний друк грецької літератури, як класичної, так і літургійної.

Утім друкуванням грецьких книжок займалися далеко не лише греки. Одним із найвідоміших друкарів-італійців кінця XV- початку XVI ст., що бралися за грецьке

друкування, був Альд Мануцій, який провадив видавничу діяльність у Венеції.

Альд Пій Мануцій (він підписувався цією латинізованою формою свого імені, хоч був уроджений як Теобальдо Маннуччі) з'явився на світ у Бассіано на південь од Риму, здобув класичну освіту в римській Сапієнці, студіюючи в Гаспаре з Верони та у Феррарі, де був учнем Баттісти Гваріно, учня Мануїла Хрисолори. Згодом він провів декілька років у Мірандолі під опікою знаменитого гуманіста Джованні Піко; тут він зокрема вдосконалював знання грецької мови з Еммануїлом Адраміттіном (бл. 1444–1485). Після цього Альд перебрався до Карпі поблизу Модени, де упродовж шести років служив вихователем дітей місцевого графа Альберто та Ліонелло Піо.

З Карпі Альд прибув до Венеції у 1489 р. і упродовж семи наступних років займався підготовкою до створення власної друкарні [10, с. 9, № 1], аж поки у 1494/1495 р. не вийшло його перше видання — репринт *Граматики грецької мови* Константина Ласкаріса. У віці 56 років він одружився із двадцятирічною донькою Андреа Торрезано (1451–1529) Марією. Унаслідок цього союзу в 1508 р., дві друкарські фірми об'єдналися і випускали надалі книги під спільною друкарською маркою *in aedibus Aldi et Andreae Asulani Soceri* [10, с. 53–54, № 3].

Справу батька продовжив Паоло Мануцій (1512–1574), який перейняв опіку над друкарнею 1531 року. Він вирізнявся особливою любов'ю до Цицерона, твори якого, передусім промови і листи, неодноразово перевидавав і коментував. Останнім видавцем із дому Мануційів був Альд Молодший (1547–1597), відомий як автор кількох трактатів з граматики латинської мови і коментатор Горацієвого “Мистецтва поезії”. У 1598 р. Альдівська друкарня припинила свою діяльність, випустивши 908 видань за період трохи більше ніж сто років.

Ринок грецької друкованої книги у XVI ст. задовольняв попит двох основних категорій споживачів — по-перше, греків та інших православних, які мешкали у венеційських володіннях Середземномор'я та по всьому православному Сході й потребували в основному літературу для церковного вжитку, і, по-друге, західноєвропейських гуманістів, яким переважно адресувалися грецькі граматика та словники, а також видання античних авторів. Цю останню нішу, що стосується друків грецькою мовою, й зайняв Альд.

В основі видавничої програми Альда лежала література, філософія та історія класичної Греції. Він був представником другої хвилі гуманізму. Якщо його попередники, такі як Франческо Петрарка (1304–1374), Джованні Боккаччо (1313–1375) і Лоренцо Валла (1407–1457) концентрували увагу на латинських творах, які були значно доступніші, оскільки латина була мовою наукового дискурсу по всій Європі, то Альд особливу увагу зосередив на грецьких текстах. Він зібрав довкола себе у Венеції цілий загін грецьких учених, редакторів і переписувачів. Маркетингом в його друкарні теж займалися греки, грецька була мовою його домашнього спілкування. Вказівки набірникам і палітурникам давалися по-грецькому. Передмови до своїх видань Альд писав грецькою. Греки, здебільшого вихідці з Криту, звіряли й переписували рукописи, здійснювали коректуру. Часами Альд гостив у своєму домі понад тридцять таких грецьких співробітників [5, с. 419].

З метою пропагування грецьких студій Альд Мануцій заснував гурток елліністів у 1500 р., давши йому назву Нова Академія (*Neacademia*). Статут цього товариства було написано грецькою мовою, імена його учасників — еллінізовано, їхні офіційні титули теж були грецькими [8, с. 568]. Досить згадати, що до складу цього гуртка входили Сципйон (Картеромах) Фортегверра, Ян Ласкаріс, П'єтро Бембо, Томас Лінакр та інші. Мабуть, найзнаменитішим із цієї когорти був Дезидерій Еразм з Роттердаму, який вісім місяців прожив у домі Альда в 1508 р., працюючи разом із ним над редакцією власної книги “Прислів'я” (*Adagia*), що вийшла того ж року, а також над “Мораліями” Плутарха, що побачили світ роком пізніше.

Хоча особиста працездатність та енергія Альда були колосальними, він у своїх

грандіозних починаннях постійно стикався з великими труднощами, що виникали у зв'язку зі страйками його робітників, піратством конкурентів, і вимушеною перервою в роботі (1509–1512) через війну з Францією. З 1494 по 1515 роки Альд Мануцій встиг створити 134 видання загальним накладом понад 120 000 примірників: 68 — латиною, 58 — грецькою і 8 — італійською мовами. За обсягом переважають грецькі тексти (на 8424 сторінки грецьких припадають лише 3584 сторінки латинських текстів). З-поміж грецьких друків Альда 30 — це першодруки (*editiones principes*), зокрема п'ятитомник Арістотеля (1495–1498), твори Арістофана (1499), Тукидіда, Геродота, Софокла (1502), Евріпіда й Ксенофонта (1503), Демостена (1504), Піндара (1513). Це була майже третина з усіх (92) ренесансних першодруків творів грецької літератури. Наклади цих альдівських видань здебільшого коливаються від 1000 до 2000 примірників. Часто підготовка до друку робилася з надзвичайно рідкісних рукописних примірників, так що праця Альда й масове тиражування забезпечували збереження цих творів для історії літератури. Завдяки зусиллям Альда та його співпрацівників найважливіші твори давньогрецької літератури були надруковані ще перед 1520 р.

Альд Мануцій запровадив принаймні два важливі технічні вдосконалення, які зробили друковану книжку, зокрема грецьку, предметом повсякденного вжитку. По-перше, він створив легко сприйнятний грецький друкарський шрифт на основі мінускульного письма і, користаючи з можливостей венеційського законодавства, 1496 р. запатентував його терміном на двадцять років. Художні й технічні роботи допоміг виконати болонський гравер Франческо Гріффо, взявши за основу почерки грецького переписувача Іммануїла Русотаса, критського вченого Марка Мусурса і свій власний. Другим важливим нововведенням стало широке запровадження у книговидавництві компактного формату *in octavo*. Разом узяті, ці обидві новації призвели до зниження видавничих витрат, а відтак і цін на книги, що удоступнило їх ширшому колу споживачів. Це була справжня трансформація книжки з інституційного атрибуту в предмет повсякденного особистого вжитку.

Ще однією заслугою Альда було упорядкування норм пунктуації; зокрема він уперше використав у друкарській справі знак семіколона (крапки з комою) [11, с. 77]. Згодом його внук, Альд Мануцій Молодший (1547–1597), продовжив справу діда, видавши спеціальну граматичну працю з пунктуації *Orthographiae Ratio* (1566).

Освічені поціновувачі літератури і бібліофіли упізнавали альдини за знаменитою друкарською маркою, на якій були зображені дельфін та явір. Колись цей знак був символом античного Бейрута в Лівані і карбувався на тамтешніх монетах у 1 ст. до н. е. Він візуалізує відомий вислів Октавіана Августа *Festina lente* (“Спіши повільно”), який був відомий Альдові зі Светонієвої біографії цього римського імператора, або ж із “Аттичних ночей” Авла Геллія. У 1499 році Мануцій обрав ці слова девізом своєї фірми. Швидкість, поєднана з непорушністю, емблематизована образом дельфіна, переплетеного з явором, відповідним чином передавала ретельний і невтомний стиль роботи друкаря і якнайкращим чином характеризувала високий політ Адьдового видавничого дому, який ніколи не опускав свого рівня аж до закриття фірми у третьому поколінні.

Альд Мануцій (1450–1515) був найвпливовішим друкарем італійського Ренесансу. Він заснував одну з найбільш значущих друкарень у європейській історії. Альдини, при своїй стриманій елегантності, завжди вважалися шедеврами друкарського мистецтва, були затребувані на книжковому ринку, мали високу ціну і вважалися цінним надбанням будь-якої бібліотеки. В Україні збереглося понад 140 друків видавничого дому Мануціїв, з яких 41 альдина зберігається у Львові — 22 у Науковій бібліотеці Львівського університету ім. І. Франка та 19 — у Львівській науковій бібліотеці ім. В. Стефаника [3].

Альд не був першим друкарем у Венеції — ця честь належить німцеві Йоганнові зі Шпаєра (Спіри) (помер 1470 р.). Ані не був він першим, хто розпочав у цьому місті друк грецьким шрифтом — у цьому його випередив француз Ніколя Жансон (1420–1480). Не був Альд і тим, хто виконував найскладніші графічні роботи — у цій сфері першість

належить Ергарду Ратдольту (бл. 1477– бл. 1527) з його майстерними математичними та астрономічними діаграмами. Врешті, не стало підприємство Альда Мануція і найприбутковішим — цей привілей належав його тестю Андреа Торрезано. Альд Мануцій здобув світову славу як друкар, який уперше запровадив наукове редагування, а його видання здобули найвищий авторитет і визнання передусім через високий критично-філологічний рівень і надзвичайну ретельність підготовки текстів і прискіпливу увагу до деталей.

Критично-текстологічні прийоми, до яких вдавалися сам Альд і члени Нової академії, цілком актуальні й у наші дні. Відтак, перечитуючи і коментуючи сьгодні класичні тексти, можна і треба вчитися на прикладі видавців італійського Ренесансу. Принаймні цього не цуралися робити читачі XVIII–XIX ст., численні й подекуди доволі цільні схоції яких спостерігаємо на сторінках багатьох примірників збережених альдин.

1. История греческой литературы / ред. С. Соболевский, б. Горнург, З. Гринбург, Ф. Петровский, С. Радциг, т. 1. Москва — Ленинград 1946. 2. Соневицький М. Історія грецької літератури, т. 1: Рання доба. Рим 1970. 3. Шамрай М. Альдини в бібліотеках України: Каталог. Київ 2008. 4. Cessi R. Storia della Repubblica di Venezia. Firenze 1981. 5. Firmin-Didot A. Alde Manuce et l'hellenisme a Venice. Paris 1875 (reprint: Bruxelles 1966). 6. Geanakoplos D. J. Italian Renaissance Thought and Learning and the Role of the Byzantine Immigrants Scholars in Florence and Venice: A Reassessment // Rivista di studi bizantini e slavi 3 (1983) 129–157. 7. Geanakoplos D. J. La colonia greca di Venezia e il suo significato per il Rinascimento // Venezia e l'Oriente fra tardo medioevo e Rinascimento [=Civiltà europea e civiltà veneziana. Aspetti e problemi, 4]. Venezia 1966, c. 183–203. 8. Jebb R. C. The Classical Renaissance // The Cambridge Modern History / ed. by Adolphus W. Ward, vol. 1: The Renaissance. Cambridge 1903. 9. Labowsky L. Il Bessarione e gli inizi della biblioteca Marciana // Venezia e l'Oriente fra tardo medioevo e Rinascimento [=Civiltà europea e civiltà veneziana. Aspetti e problemi, 4]. Venezia 1966, c. 159–182. 10. Renouard A. A. Annales del'imprimerie des Alde, ou Histoire des trois Manuce et leurs editions, 3-е вид. Paris 1834 (репринт: New Castle, Delaware 1991). 11. Truss L. Eats, Shoots & Leaves: The Zero Tolerance Approach to Punctuation. New York 2004.